

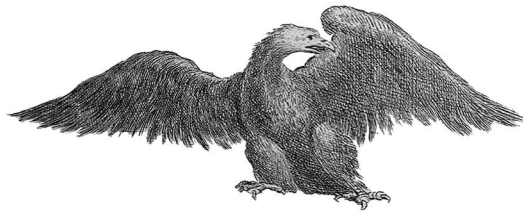
FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 46

2007

With summaries

KØBENHAVN 2007

UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på papiromslaget se s. 292.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik III's bibliotek

Om titelvignetten se s. 102.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:

Ivan Boserup, Grethe Jacobsen, Ingrid Fischer Jonge,
Erland Kolding Nielsen, Niels Krabbe,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Munken pure 120 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse og nodesats: Jakob K. Meile
Tryk og indbinding: Richard Larsen Grafisk A/S

ISSN 0060-9896
ISBN 978-87-7023-011-7

“... I DENNE TID MAA MAN OGSAA
KUNDE TAALE AT SE BLOD”¹

FRITS CLAUSEN I RUSSISK KRIGSFANGENSKAB 1915-18

AF

JOHN T. LAURIDSEN

Krigen som Guds sendelse?

Første verdenskrig bragte omkring 30.000 sønderjyder i krig på tysk side. Heraf faldt godt 4.000 og et stort antal af de øvrige vendte hjem med sår på sjæl og legeme. Tusinder af dem, der slap med livet i behold, prøvede opholdet i en krigsfangelejr i Frankrig, England eller Rusland. Alle skrev de hjem til deres familier, nogle førte dagbog og atter andre skrev efter hjemkomsten deres erindringer. Selv om meget af dette materiale siden er gået til grunde, foreligger der stadig et betydeligt materiale, det meste utrykt og meget endnu i privat eje, til belysning af disse for tusinder af sønderjyske familier meget indgribende år. Naturligvis vil en hel del af det skrevne omhandle genkomne og fælles problemer, dagen og vejen med at klare sig som soldat og holde sig i live uskadt, strabadser, lidelser og afsavn, ofte skrevet af mennesker for hvem det ikke hidtil havde været almindeligt at udtrykke sig skriftligt ud over det allermost nødvendige. Nu blev det nødvendigt at skrive for at have kontakten hjem, nogle nåede aldrig ud over postkortets længde, andre blev rigtige brevskrivere, og atter andre kombinerede brevskrivningen med den dagbog, hvori de betroelser kunne nedfældes, som ikke skulle komme censuren for øje. At skrive kunne være en måde at forblive et civiliseret menneske på, omgivet af slagmarkernes og skyttegravenes rædsler og meningsløshed eller krigsfangelivets ensformighed.

Sønderjyderne udgjorde kun en brøkdel af de millioner af soldater, der var involveret i krigen, og de var ikke ene om at udgøre et nationalt mindretal, der blev tvunget til at kæmpe for en stat, som deres hjerte ikke nødvendigvis bankede varmt for. Det gjaldt eksempelvis også nogle af de nationale mindretal, der måtte kæmpe for det østrig-ungarske kejserrige. Det var en ekstra belastning at sætte liv og

¹ Frits Clausen 31.8.1916.

lemmer på spil for en stat, når man i bund og grund ønskede at frigøre sig fra den. Talrige sønderjyder modtog med sorg indkaldelsen til tysk krigstjeneste, mens omvendt en national rejsning manifesterede sig blandt tyskerne i øvrigt, inklusive i det tyske socialdemokrati, der ellers havde markeret sig som internationalistisk. Modsætningen skal konkretiseres her gennem to personer, der langt senere skulle gøre hinanden politisk følgeskab.

I München udløste krigsudbruddet hos den unge Adolf Hitler et følelsesudbrud uden sidestykke i hans liv. Nu kunne ikke alene hans nationalisme komme til udfoldelse, men hans liv fik en retning, så han kunne komme bort fra forbitrelse og skuffelse. Han meldte sig straks til tysk krigstjeneste og blev hurtigt, trods østrigsk statsborger, indrulleret. Han gjorde alle krigens godt fire år med som regimentsordonnans. Det har hos hans senere levnedsskildrere ikke skortet på de store ord, når verdenskrigens betydning for ham og dermed for Tyskland og verden skulle fremstilles. Her skal blot citeres fra Ian Kershaws mammutværk: Første verdenskrig gjorde Hitler mulig. For Hitler var krigen guds sendelse.² Krigsårenes erfaringer blev Hitler ikke træt af at vende tilbage til sent i sit liv, og allerede i *Mein Kampf* havde han selv lagt til rette, hvordan han ville have de år opfattet.

Blandt sønderjyderne er der frem for nogen en enkelt indkaldt soldat, der pådrager sig opmærksomheden, da han som stærkt dansk-sindet varmt ønskede Sønderjylland genforenet med Danmark og forsagede alt tysk og dog siden skulle blive herostratisk berømt som den dansker, der efter 9. april 1940 frem for nogen tjente tyske politiske interesser. Det er naturligvis Frits Clausen, det drejer sig om, den senere partifører for DNSAP. Han var i september 1914, da han blev indkaldt til tysk krigstjeneste knapt 21 år og var lægestuderende på andet år. Hvad han følte efter krigsudbruddet, genkaldte han sig i 1929: "Trykket hvilede tungt paa os Danske og vi gik i en angstfuld Spænding for det der skulde komme. *Faa Dage efter* – hver Dag med sine Begivenheder – stod vi overfor det vi knap havde kunnet tænke. *Vi skulde i Krig for Tyskland*. Vi skulde gøre vor *Pligt mod Staten* som vi tilhørte, men som vi ikke følte os knyttet til ved andet end Magtens stærke Lænker." (Udhævelserne er FC's)³ Efter en midlertidig udsæt-

² Ian Kershaw: *Hitler 1989-1936: Hubris*, London 1998, s. 73, 87. Jfr. også Alan Bullock: *Hitler*, 1, 1966, s. 44 og Joachim C. Fest: *Hitler*, 1, 1974, s. 67.

³ John T. Lauridsen (udg.): "Føreren har ordet!" *Frits Clausen om sig selv og DNSAP*, 2003, s. 572.

telse af indkaldelsen til november, blev han efter en kort rekruttid tilbragt på bl.a. øvelsespladsen Lockstedter Lager i Holsten sendt til østfronten 1. februar 1915. Der fungerede han som sanitetssoldat i infanteriregiment 266 under den tysk offensiv indledt 7. februar i de masuriske sumpe. Imidlertid blev han allerede 22. februar taget til fange af russerne nær byen Stabin ved floden Bohr og indledte et langvarigt krigsfangenskab. Det er således meget begrænset, hvad han fik af krigserfaringer, blot tre ugers krigsdeltagelse drejede det sig om,⁴ men så meget mere kom fangelivet til at betyde. Det gav rigelig med tid til at gå op i krigens gang og formulere forhåbninger for Sønderjyllands fremtid.

Frits Clausen slap ved tilfangetagelsen for at kæmpe for den stat, som han ønskede Sønderjylland frigjort fra, og der var dem blandt hans venner, der i samtiden mente, at han måske var deserteret til russerne for at undgå det. Der er nemlig ikke tvivl om, at han med sin udprægede dansksindede indstilling ved sine egne ytringer kan have næret den opfattelse. Dog benægtede han siden i sine erindringer, at det var tilfældet, dog uden at være helt overbevisende.⁵ Men hvad kom fangelivet da til at betyde for ham? Og hvordan spillede krigen og den russiske revolution ind? Var der også en Guds sendelse i tilfældet Frits Clausen?

Frits Clausens udvikling til den russiske revolution

I modsætning til hvad der er tilfældet for Hitlers udvikling under verdenskrigen, er der for Frits Clausens vedkommende et ret fyldigt både samtidigt og senere materiale til belysning af hans tid som krigsfange, herunder hans politiske indstilling og virke. I fangenskabets under retsopgøret efter 1945 skrev han erindringer med et afsnit om tiden i russisk fangenskab,⁶ hjemkommet fra Rusland 1918 skrev han adskillige artikler om sine oplevelser derovre⁷ og endelig skrev han 1915-17

⁴ Han skrev et brev hjem februar 1915 om krigsoplevelsen, som er trykt (*Føreren har ordet!* 2003, s. 556-559), og det vidner om, at han havde et nøgternt iagttagende blik for, hvad der foregik og tog hensyn til, hvad modtagerne (hans mor og tante) kunne tåle at læse. En sønderjyde fra samme regiment, regimentsskriver Claus Eskildsen, har malende beskrevet slaget i de masuriske sumpe dag for dag (*Østfront Vestfront*, 1929, s. 28-52).

⁵ “*Føreren har ordet!*” 2003, s. 125

⁶ “*Føreren har ordet!*” 2003, s. 120-136.

⁷ Se “Kejserinde Dagmar og de sønderjydske Krigsfanger” 15.10. og nekrolog over enkekejsersinde Dagmar i *Hejmdal* 16.10.1928; endvidere artiklerne genoptrykt i “*Føreren*

en stribe breve, som her offentliggøres for første gang⁸ og som hidtil knapt har været benyttet.⁹ Brevene fra fangenskabet har deres særlige værdi ved, at de ikke er skrevet til familien i Sønderjylland og derved ikke har skullet tage hensyn til den tyske censur. Yderligere berører de knapt de familieanliggender og personlige forhold, som ellers udgør hovedbestanddelen i korrespondancen mellem soldaterne eller krigsfangerne og familien i Sønderjylland. De blev i stedet skrevet til en person, skoledirektør N.H. Rasmussen, Frederiksberg, som af egen drift havde påtaget sig at hjælpe og støtte de sønderjyske krigsfanger i Frankrig, England og Rusland. Det indebærer, at de forhold, der bliver taget op, i reglen var helt andre. Det kom helt an på korrespondenten. Rasmussen tog tålmodigt det hele med. Han gemte også omhyggeligt alle modtagne breve fra krigsfangerne, mens de fleste, hvis ikke alle af ham afsendte breve til de sønderjyske fanger i Rusland, er gået tabt.¹⁰

Der foreligger fra Frits Clausen 24 breve og 5 postkort (heraf et på fransk og et på russisk) til N.H. Rasmussen.¹¹ Der blev med sikkerhed skrevet adskilligt flere, men postforbindelsen mellem Rusland og Danmark var meget usikker og upålidelig, mange breve og pakker nåede aldrig deres adressat. Det vidste afsenderne, og som det bl.a. fremgår af Frits Clausens breve, prøvede afsenderne at tage højde derfor ved

har ordet! 2003, s. 571-581, John T. Lauridsen: "Russiske Bolsheviker. Iagttagelser af en fra Rusland hjemvendt Dansker". En identifikation, *Magasin fra Det Kongelige Bibliotek* 17:3, 2004, s. 19-33 samt de nedenfor trykte artikler.

⁸ Brevene er, hvor andet ikke anføres, i N.H. Rasmussens privatarkiv nr. 6185, Rigsarkivet.

⁹ Brevene er benyttet af N.H. Rasmussen og hans søn Bent Rasmussen samt af Mads Gellert Madsen: "Der er langt hjem til Sønderjylland..." Sønderjyske Krigsfanger i Rusland under Første Verdenskrig. Utrykt speciale, Århus Universitet 2006.

¹⁰ De fanger, der drog mod Danmark organiseret i mindre grupper fra juli 1918 efterlod alle vidnesbyrd om, at de var sønderjyske krigsfanger i Rusland, for at undgå at risikere at blive pågrebet af tyskerne. Det fortæller FC i et interview 20.10.1925 (N.H. Rasmussens privatarkiv, nr. 6185, RA, pk 3). På den baggrund er det bemærkelsesværdigt, at han 16.8.1929 skrev til Lorenz Christensen, at han havde skrevet dagbog under krigsfangenskabet, som han havde brugt som grundlag for at skrive erindringer (*Føreren har ordet!* 2003, s. 30). Enten havde han 1925 ikke villet stille sin dagbog til rådighed, eller også førte han 1929 Christensen bag lyset. Jeg er mest tilbøjelig til at mene, at det er det første, der er tilfældet, da FC er ret præcis med hensyn til en række datoer, bl.a. da han gav oplysninger til *Den danske Lægestand* 10. udg. 1925, s. 134.

¹¹ I Rasmussens privatarkiv er tillige indgået FC's brev til N.A. Jensen 10.5.1917 (brev nr. 8634) som også er trykt her.

at sende vigtige oplysninger flere gange. Til den usikre postforbindelse føjede sig, at brevene kunne være måneder undervejs. Der blev fra den russiske fangeadministrations side sat begrænsninger for, hvor mange og lange breve, hver fange måtte skrive om måneden, ligesom brevenes indhold skulle censureres. Det var i det mindste spillereglerne indtil den russiske revolution, da forholdene ændrede sig radikalt. Imidlertid fik de danske fanger fra et tidligt tidspunkt i 1915 tilladelse til at skrive deres breve til Danmark på dansk. Det gjorde nærmest censureringen af brevene illusorisk, da der ikke var russere for hånden med den nødvendige sproglige kompetence. Det blev imidlertid ikke taget så tungt fra russisk side. De danske fanger udgjorde et meget begrænset antal, godt en 20-35 stykker var over tid samlet i en lejr og de øvrige flere hundrede spredt nogle få hist og her i mange andre lejre. Som det fremgår af brevet 24. juli 1916, så kom Frits Clausen på et tidspunkt til fungere som censor af sønderjydernes breve i den lejr, hvor han opholdt sig, hvilket kan tages som udtryk for den yndest, han havde opnået hos fangelejrens ledelse, men også at de sønderjyske fanger ikke blev betragtet som fjender på lige fod med tyskerne. Der blev nemlig fra de russiske myndigheders side på et tidligt tidspunkt skelnet mellem krigsfanger af forskellig nationalt tilhørsforhold og indstilling.

Fra privat dansk side blev der endnu i 1915 foreslået indrettet en særlig lejr til de sønderjyske krigsfanger i Rusland, forslaget vandt kejserinde Dagmars anbefaling, og en sådan lejr blev oprettet ved årets slutning i Pavlovo Posad.¹² Når initiativet måtte være privat, hang det sammen med, at den danske stat ingen adkomst havde til at foretage sig noget i forhold til de sønderjyske krigsfanger. De var tyske statsborgere, og tillige forholdt Danmark sig neutral under krigen.

Frits Clausen tilbragte det meste af 1915 i en fangelejr i Tschita i Østsibirien sammen med 10 andre sønderjyder. Han har i 1924 beskrevet den 26 dages togrejse til det fjerne Tschita, der tog sin begyndelse i marts 1915 og oplevelsen af ankomsten til lejren. Artiklen er trykt som tillæg her. Det var, mens han opholdt sig i Tschita, at han og de øvrige sønderjyske fanger fik den første kontakt til Danmark efter deres tilfangetagelse. Den 6. juli 1915 modtog de blandt anden post et brev fra N.H. Rasmussen med tilbud om tilsendelse af bøger

¹² Vedrørende oprettelsen af den sønderjyske særlejr henvises til Bent Rasmussen: *I Gerning og Sandhed. N.H. Rasmussen og de sønderjyske Krigsfanger*, 1927 og samme: *Om krigsfangelejrenes oprindelse, Sønderjyske Årbøger* 1960, s. 41-80.

Foto af den nyindkaldte soldat Frits Clausen, taget til brug for hans identifikationspapirer umiddelbart før afrejsen til østfronten. Det var lidet krigerisk, men i lighed med mange andre indkaldte nåede Frits Clausen trods den hurtige tilfange-tagelse at få taget et par opstillings-fotos, hvor han bar uniform med pikkelhjelm og tornyster og havde våben i hånden, selv om han var sanitetssoldat (Privateje).

og hjælp med at skaffe hilsener hjem.¹³ Den 6. juli 1915 blev siden en dato, Frits Clausen aldrig glemte, så vigtig var den nyetablerede kontakt for ham. Den åbnede forbindelsen til *fædrelandet Danmark* for ham, og han gav straks i det første brev til Rasmussen 8. juli ikke alene udtryk for sin dankshed, men formulerede tillige "håbet om, at dagen snart må komme, hvor kampens mål er nået." Med andre ord, at verdenskrigen ville føre Sønderjylland tilbage til Danmark. Håbet blev pakket lidt ind; brevet blev skrevet af en krigsfange, der var omgivet af 1000 tyske krigsfanger, der venteligt ikke delte dette håb, og nogle af dem kunne dansk. Han gav Rasmussen oplysninger om de andre "rigtig gode danskere" i lejren og bad om tilsendelse af en dansk sangbog til lejren, og for sit eget vedkommende ville han gerne have en dansk-russisk lærebog.

Dette første brev fra Frits Clausen til N.H. Rasmussen indeholder alle de grundelementer, som siden prægede alle hans breve til "de sønderjyske krigsfangers ven" i Danmark. For det første udtrykte han hver gang sin store kærlighed til Danmark, for det andet skulle det

¹³ *Føveven har ordet!* 2003, s. 127. Rasmussens brev er ikke bevaret, men det er forkert, når FC i erindringerne skrev, at brevet også indholdt oplysning om, at der ville blive oprettet en særlejr for de sønderjyske krigsfanger. Fejlen er gentaget hos René Rasmussen: *Sønderjyder i allieret krigsfangenskab*, Inge Adriansen og Hans Schultz Hansen (red.): *Sønderjyderne og den store krig 1914-1918*, 2006, s. 216, der ikke har anvendt det tilgængelige brevmateriale m.v.

frem, at han var villig til at lide og bringe ofre for Danmarks sag, en grundtanke i hele hans opfattelse af sig selv som krigsfange, for det tredje arbejdede han ihærdigt for de dansksindede sønderjyske krigsfangers sag, opsporede navne på dem i andre lejre og videresendte navne og adresser til Rasmussen, for det fjerde søgte han at bedre forholdene for de dansksindede fanger i lejrene, hvor han var. Frits Clausens ønske om en dansk-russisk ordbog blev opfyldt og ene af alle de sønderjyske fanger, som han var sammen med, tilegnede han sig så meget af sproget, at han kunne begå sig ud over det allermest basale. Det benyttede han til at forbedre forholdet til lejrlæderne og til at opnå tilladelse til at søge kontakter uden for fangelejren. På den konto skrev han bl.a. til den danske gesandt i Rusland, Harald Scavenius, og til den danske vicekonsul i Moskva, Thomas Edstrøm,¹⁴ og han har med sikkerhed skrevet til andre. Blot kender vi dem ikke. Han fik også et russisk kursus i gang for sine medfanger, men tilslutningen var ikke tilstrækkelig (brev 26. juli 1916). Endelig forsømte han trods de primitive forhold heller ikke helt sin egen uddannelse. Til kæresteren Toni Tonnesen kunne han 3. oktober 1915 fortælle, at han havde købt en lærebog i fysiologi, som han studerede lidt i.¹⁵ Dette kunne være skrevet alene for at godtgøre overfor familien, hvor klogt og fornuftigt krigsfange Clausen udfyldte tiden, men faktisk kom Frits Clausen senere under fangenskab til fungere en tid som underlæge i kraft af sine begrænsede lægelige kvalifikationer.¹⁶

I september 1915 modtog de sønderjyske krigsfanger det andet brev fra H.N. Rasmussen, hvori han oplyste, at ville blive oprettet en særlejr for det sønderjyske krigsfanger i Rusland.¹⁷ Den 12. november 1915 brød de sønderjyske krigsfanger op fra Tschita for at begive sig til denne særlejr for alle danske sønderjyder. Før afrejsen opstod imidlertid ifølge Frits Clausens erindringer 1947 det problem, hvem der egentligt skulle rejse til særlejren: Skulle de hjemmetyske kammerater med eller kun de overbevist dansksindede? Frits Clausen skar da

¹⁴ FC's brev 8.3.1916, Harald Scavenius til N.H. Rasmussen 5.2.1916 (brev nr. 389 i Rasmussens privatarkiv, nr. 6185 (RA)). Jfr. Rasmussen 1960, s. 62-64).

¹⁵ I mangel af breve vekslede mellem FC og Rasmussen hele andet halvår 1916 er trykt de få kendte vekslede breve mellem FC og hans familie.

¹⁶ Se FC til Toni Tonnesen 3.10.1915 og *Den danske Lægestand* 10. udg. 1925.

¹⁷ Dette fremgår af i interviewet med FC 20.10.1925 og af hans kronik om Kejserinde Dagmar i *Hejmdal* 16.10.1928. 1925 fortalte han også, at Rasmussen i en efterskrift fortalte, at Italien var gået med i krigen mod Tyskland, hvad man ikke vidste i forvejen, hvilket gav anledning til et vældigt spektakel i lejren.

igennem ved at sætte alle dem på rejselisten, der var fra egnene nord for Dannevirke. Nu gjaldt det om at vinde hjemmetyskerne for den danske sag (s. 128). Det er ikke en omstændighed, han medtog, da han i 1924 første gang offentligt skildrede afrejsen til den nye lejr (skildringen er trykt som tillæg). Her indskrænkede han sig til at udtrykke glæden og taknemmeligheden ved udsigten til at skulle være sammen med lutter landsmænd og omtalte den månedlange rejsestrabadser. Og i et interview fra oktober 1925 gav han en helt anden version, hvor han ikke på nogen måde selv havde grebet ind. Her fortalte han, at lejrledelsen i Tschita havde sendt over 100 fanger af sted i fire jernbanevogne, en blanding af danske, tyskere og folk, der ikke havde nogen som helst forbindelse med Sønderjylland. Frits Clausen var af den opfattelse, at lejrledelsen havde skrabet alt det ros sammen, som de ønskede at komme af med (skildringen er trykt som tillæg).

Fangerne ankom efter 5-6 dages rejse til den meget store fangelejr i Krasnojarsk, der kun var en mellemstation på vej til den danske særlejr. Fangerne var omkring en måned i Kranojarsk, hvor Frits Clausen fik lejlighed til at fungere som underlæge.

Hele fangeflokken fra Tschita ankom til særlejren Pavlovo Posad knapt 50 km fra Moskva lige før jul. Lejren var indrettet i en mindre fabrik og var i forvejen indrettet som særlejr for polakker, tjekker og andre slaviske nationalister. Sønderjyderne fik tildelt deres egen bygning, og da de trådte ind i den, så de, at den allerede var næsten helt fyldt med landsmænd. De nyankomne var henrykte, men glæden varede kort, da de opdagede, at det udelukkende var slesvig-holstenerne, der fyldte barakken. Det førte i løbet af meget kort tid til en åben konflikt mellem dansk- og tysksindede fanger i barakken, hvilket fik Frits Clausen til at gå til lejrkommandant P. Saglodin og sætte ham ind i problemet. Kommandanten lod parterne skille ad ved at spørge hver enkelt, om han var dansk eller tysksindet. De tysksindede blev flyttet til en anden barak. I sine erindringer 1947 bebrejdede Frits Clausen sig selv, at han ikke havde fået forhindret, at hjemmetyskerne kom over i tyskernes flok, en bebrejdelse han ikke udtrykte hverken 1924, da han første gang skildrede konflikten offentligt eller i interviewet fra det følgende år. Han fortæller i erindringerne også, at han ikke forudså, at de udskilte nogle få dage senere blev sendt til en anden lejr (S. 129). Heller ikke det er noget, han gjorde sig nogen overvejelser over tidligere.

I sine samtidige skildringer af konflikten i brevene til N.H. Rasmussen 8. januar, 6. februar og 11. marts 1916 var Frits Clausen ander-

ledes håndfast i sin skildring af modsætningerne: de dansksindede skulle være blevet truet med krigsret og spyttet på, så de tøvede ikke med straks at få tyskerne *ekspederet tilbage* til Sibirien (!), og hjemmetykkerne, de sølle stakler, fik de dansksindede sig mange en god latter over. Hjemmetykkerne rejste i forargelse over behandlingen af de øvrige tyske krigsfanger med tilbage til Sibirien. Selv ikke da N.H. Rasmussen havde bebrejdet Frits Clausen den behandling, der var blevet hjemmetykkerne til del, ændrede han opfattelse. I situationen havde der ikke været andet at gøre. Dog lovede han, at man ville lægge sig Rasmussens ord på sinde, hvis der kom flere hjemmetykkere til lejren. Og Rasmussens ord blev ikke glemt, 5. maj 1916 skrev Frits Clausen at tilkomne hjemmetykkere denne gang blev modtaget med glæde i lejren. Rasmussens ord kom givetvis også til at påvirke Frits Clausens langt senere erindringer, hvis ikke også hans egen politik over for hjemmetykkerne i 1930'erne, men det er en anden sag.

I Pavlovo Posad fik Frits Clausen lejlighed til at udvikle forholdet til andre nationale mindretal blandt fangerne, især tjekkerne, men også polakkerne, med hvem han sluttede varmt venskab ud fra en forståelse af, at sønderjyderne og de stod med fælles problemer i forhold til Tyskland. Alle kæmpede de for deres frihed og selvstændighed. Frits Clausen skaffede bl.a. en polsk student en dansk-tysk ordbog, så han kunne lære dansk, endvidere fik denne også en dansk penneven på Clausens foranledning (24. juli 1916). Clausens læste også i det mindste et af Rasmussens breve højt for tjekkerne. Hans beskrivelse af de tjekkiske krigsfangers lyst til at komme i krig med Tyskland ved at melde sig til det frivillige tjekkiske korps foranledigede også, at han direkte bad Rasmussen med at sørge for, at de danske krigsfanger ligeledes kunne komme med i kampen på dansk side, hvis Danmark skulle komme med i krigen (5. maj 1916). Det kunne på det tidspunkt siges at være ret hypotetisk og risikofrit for brevsriveren, men han skulle senere ikke alene gentage det, men også handle derefter. En helt særlig ven fik Frits Clausen i den tjekkiske ingeniør Franz Glosler, der mange år senere besøgte ham i Bovrup. Det hører med til beskrivelsen af Frits Clausens engagement i tjekkerne's sag, at han 14. september 1919 i *Flensborg Avis* skrev en artikel om “En undertrykt og genopstanden Nation” om Tjekkoslavakiets etablering som nation. Han henviste til sit kendskab til tjekkerne fra fangenskab i Rusland, og sluttede artiklen med at påpege, at de havde holdt deres nationalisme i live i 100 år. “Kan dette være muligt i Böhmen, kunde der vel ogsaa være noget lignende tænkeligt i Angel.”

Midt i august 1917 valgte en del af de tjekkiske krigsfanger at rejse for at kæmpe mod tyskerne enten ved den russiske eller franske front. De fik den russiske regerings billigelse. Det gjorde et meget dybt indtryk på Frits Clausen, der sendte både pastor N.A. Jensen og Rasmussen en skildring af tjekkernes afrejse (August og 31. august 1917). Her gengives et uddrag af brevet til Jensen:

“Jeg fulgte dem til Banegaarden. Det gik med sang. I kamp! I kamp! lød det begejstret fra deres Læber. Jeg tænkte paa, om man kunde gaa i Kampen for Friheden med saadanne Kammerater. Da kunde man frejdigt gaa Kuglerne i Møde og falde med den danske Menigmands Ord paa Læberne: O Herre Gud, saa skulde jeg endda i dette Liv den glæde ha’. For efter min Mening er det den dejligste død, for Fædreland og Frihed. Men den glæde faar vi nok ikke. Den Tid, da man tænkte paa Landets nød og Smærte før paa sig – i Danmark – det var ott’ og fyrré. Det er beklageligt, at vi Danske skal søge det store i Fortiden. Danmark vil helst købe Sejre uden Blod og Sværd, men derved vil Idealerne gaa tabt, og vi vil ende som en Gullasnation, vi, den stolte Vikingslæggt.”

Jensen udgav senere et uddrag af brevet som eksempel på, at tonen var drevet i vejret blandt de sønderjyske krigsfanger i Rusland og fandt forklaringen i, at man måtte huske, at de levede under fremmedåget.¹⁸ Det var sandt nok, men ordvalget var i den grad karakteristisk for en bestemt sønderjyde, at brevet næppe ligefrem var eksemplarisk for sønderjyderne i øvrigt. Frits Clausens tone, hans idealisme, var drevet op i et højere leje end de allerfleste af medfangernes. Han solidari-

¹⁸ N.A. Jensen: *Ventetider*, 1926, s. 169. *Ventetider* bygger på Jensens erindringer og dagbogsoptegnelser, men for Ruslandsafsnittets vedkommende er hele kapitler helt eller næsten helt identisk med breve, som Jensen havde sendt til Rasmussen 1917-18. Det gælder kapitel 16 og 17 vedrørende forhold foråret 1918, der som grundlag har rejsebrevene af 7.5.1918 og 17.6.1918 (N.A. Jensen og Andr. Troensegaard-Hansen: *Rejsebrev fra Krigsfangelejrene 1916-19 (Maskinskrevet)*. Det Kongelige Bibliotek (Signatur: *Verdenskrigen 1914-18*). Herefter cit. *Rejsebrev fra Krigsfangelejrene 1916-19*). For den foregående periode oktober-november 1917, hvor det bl.a. handler om revolutionen og problemer og konflikter i fangegruppen (kapitel 15: *Samliv*), nyformulerer han sin tekst og slører forholdene ved at ophæve den kronologiske sammenhæng og vende tilbage til tiden i kapitel 15 (*Revolutionen*) hovedsageligt på grundlag af dagbogsoptegnelser. De originale dagsoptegnelser og breve er forgæves eftersøgt i N.A. Jensens personarkiv nr. 338, Landsarkivet for Sønderjylland, hvor der i øvrigt er materiale i forbindelse med udgivelsen af *Ventetider*.

Krigsfange Frits Clausen romantiserede ikke soldaterlivet, heller ikke selv om han kun havde lært det kort at kende. Han vidste nok, at det indebar store lidelser og ofre, for dem der begav sig i kamp, netop derfor anerkendte han modet hos dem, der frivilligt drog til fronten med en sag at kæmpe for. Her forsiden af et postkort med sårede soldater, som Clausen 8.12.1917 sendte til N.H. Rasmussen (Rigsarkivet).

serede sig så stærkt med de tjekkiske medfanger, som det kunne lade sig gøre. Solidariteten var betingelsesløs, det drejede sig om frihed og uafhængighed mod undertrykkelsen. Det er værd at bemærke, da det er den samme Frits Clausen, nu som partifører for DNSAP, der 16. marts 1939 i *Fædrelandet* forsvarede, at Tyskland, nu som Det Tredje Rige, udslettede den sidste rest af det uafhængige Tjekkioslovakiet.¹⁹

I brevet fra august 1916 greb Frits Clausen tillige tilbage til Danmarks store fortid og fremholdt blev “den stolte vikingeslægt”. Formuleringerne lader mere end ane, at han på dette tidspunkt allerede havde et veludviklet dansknationalt tankegods, hvor sagnfigurer og middelalderlige helteskikkelser optrådte på linje med Grundtvig og H.P. Hanssen. Det tankegods var ikke kommet til gennem foredrag i krigsfangelejrene eller ved de tyske universiteter. Det var en bagage, han havde med sig fra hjemmet i Åbenrå.²⁰

¹⁹ Artiklen er gengivet i *Føreren har ordet!* 2003, s. 620-624.

²⁰ På det punkt er hans barndomsindringer fuldt pålidelige.

Lejrlivet var meget ensformigt og trivielt. Overflytningen til en ny lejr, Jyrjev Polski, i september 1917 ændrede ikke ved det grundvilkår. De sønderjyske fanger boede i Jyrjev Polski alle i et stort rum, hvor de både skulle sove og beskæftige sig om dagen i de mange måneder af året, hvor vinterkulden umuliggjorde udendørsaktivitet. Nok fik de opbygget et bibliotek på 500 bind, men det var i længden ikke nok til at undgå at apatien krøb ind over en del af fangerne. Af Frits Clausens breve fremgår det, at det ikke gjaldt ham selv, men at han havde blik for, hvordan det var fat med nogle af kammeraterne. Han medvirkede til at holde humøret oppe ved sin brevskrivning og at læse modtagne breve op for medfangerne, ikke mindst H.N. Rasmussens. Da Rasmussen var klar over, at de ville blive læst op, har han givetvis gjort, hvad han kunne for at holde gejsten oppe hos fangerne. Efterhånden som Frits Clausen fik lært sig russisk nok, læste han også op af russiske aviser om aftenen. En foredragsrække blev også iværksat, hvor nogle af fangerne fortalte om noget, de vidste særlig god besked med eller havde interesse for. Frits Clausen holdt medicinske foredrag, kvaliteten og niveauet ufortalt, men det var næppe heller det vigtigste. Oplæsningsaftner stod også på programmet. Nogle af Holbergs komedier blev på den måde levendegjort i en kontekst, som forfatteren aldrig kunne have drømt om (26. august 1916). I sommermånederne blev der dyrket havearbejde. H.N. Rasmussen oversendte nogle blomsterfrø, som Frits Clausen gjorde meget ud af at få til at fremstå som et symbol for Danmark (8. maj 1916). I det hele taget betød symbolerne meget, og Rasmussen var ikke uvidende derom. I det første brev, som fangerne modtog i Tschita 6. juli 1915, havde der også været små Dannebrogflag. De var siden hængt op til mere end pynt blandt fangerne. Særlige danske nationaldage blev fejret på behørig vis, så godt forholdene tillod det. Det gjaldt Grundlovsdag og kongens fødselsdag. Frits Clausen skrev udførligt til Rasmussen om, hvordan fejringerne var spændt af. Nationale sange var fast på repertoiret. Selv holdt han i forbindelse med fangernes grundlovsfest 1916 et foredrag om Danmarks historie. I det knappe referat Clausen selv gav deraf, blev hverken ordet folkestyre eller demokrati nævnt. Det kan være en tilfældighed, i stedet var nøgleordene frihed og selvbestemmelsesret. Da det i september 1917 lykkedes for fangerne at få tilladelse til indretning et særskilt mødelokale i et højloftet kælder-rum, fik det en udsmykning, så de nationale danske symboler dominerede. I mangel af et rigtigt portræt af Christian 10., blev der fremstillet et på stedet efter bedste evne. Det var hensigten og ikke resultatet,

der talte. Mødelokalet blev indviet 26. september på Christian 10.s fødselsdag, inviteret var bl.a. lejrkommandanten, og Frits Clausen, der sad til bords med de indbudte gæster, holdt en tale på russisk, der vakte jubel.²¹

Den 6. februar 1916 nævnte Frits Clausen første gang i positive vendinger muligheden af at få en præst til Pavlovo Posad. Om det var hans egen ide eller den først var luftet af Rasmussen, får stå hen. I hvert fald slap Frits Clausen ikke siden præstespørgsmålet og holdt fast ved det lige til pastor N.A. Jensen ankom i midten af juni 1917. Clausen så præstens rolle som den, der kunne være med til at opløse apatien blandt fangerne og bringe det åndelige pust udefra, som de trængte til. Jensen blev stærkt forsinket af bureaukratiske vanskeligheder, men begyndte efter sin ankomst at arbejde for at få sønderjyske fanger fra andre lejre til Pavlovo Posad og senere til Jyrjev Polski. Det var med ringe held, også her spillede bureaukratiske vanskeligheder ind, tillige modstand i de tyskdominerede lejre og endelig den russiske revolution, der annullerede talrige indgåede aftaler.

For at modvirke ensformigheden søgte fangerne arbejde uden for lejren. Det gav i det mindste en afveksling, og man så andre ansigter. Også Frits Clausen var på arbejde uden for lejren. En tid november 1916-februar 1917 arbejdede han på et sygehus i Vladimir som underlæge.²² Det var også et afbræk i den daglige trummerum, da der kom to officerer til lejren, en ungare og så danskeren løjtnant Axel Rudolph. Sidstnævnte var en “personlighed”, der på grund af sit pral, sine talrige historier og opgivelse af forskellige identiteter nok kunne få gang i snakken i en lejr, hvor der ellers ikke skete meget. Frits Clausen havde først tænkt sig at flytte sammen med de to officerer for at få mere ro (17. februar, 2. marts 1917). Det er et tydeligt vidnesbyrd om hans selvfølelse, det var officererne og ikke kammeraterne, der var hans ligemænd, han var medicinsk student, og ellers var der ingen akademikere blandt fangerne. Imidlertid opgav han sit forehavende. Givetvis har Rudolphs karakter hurtigt fået ham på andre tanker.

Krigens gang blev fulgt med den allerstørste interesse, og det mindste tegn på fremgang for eller en forøgelse af antallet af Tysklands fjender, blev positivt kommenteret. Frits Clausen og et ubekendt antal af kammeraterne, der efterhånden var kommet op på over 30 i

²¹ N.A. Jensen til N.H. Rasmussen 29.9.1917 (Rejsebrev fra Krigsfangelejrene 1916-19).

²² Postkort 22.12.1916 og *Den danske Lægestand* 10. udg. 1925.

lejren, ønskede at kæmpe aktivt for Danmark. Pastor Jensen kommenterede også hjem til Rasmussen og siden i sin erindringsbog, at fangerens danske sindelag behøvede han ikke at tage sig af. Den var der ikke noget at sige på.²³

Udviklingen i Danmark søgte fangerne også efter bedste evne at følge med i. Ikke mindst diskussionen af spørgsmålet om Sønderjyllands fremtid. Rasmussen fremsendte avisen *Hovedstaden*, der særlig tog sig af det sønderjyske spørgsmål, og muligvis har de lejlighedsvis modtaget andre aviser, men nyhedsformidlingen var begrænset og ujævn, og rygter havde rig mulighed for at gribe om sig. Frits Clausen undlod ikke at kommentere de sparsomme nyheder, han fik opsnapet. Fredsdemonstrationer i København var ikke efter hans hoved. Han ville have krigen videreført til Tyskland led nederlag. Han var også stærkt kritisk over for visse af regeringens medlemmer. Den radikale forsvarsminister P. Munck var han mere end vred på, og han undlod ikke at delagtiggøre Rasmussen i, at Munck var en mand, som han uden for kamp kunne slå ned med god samvittighed (22. september 1917). Det var åbent had til en politisk modstander, mod hvem han ikke ville tøve med at øve vold. Idealismen udløste stærke lidenskaber. Måske spillede mere end 2 ½ års fangenskab også ind, men det er noget, Frits Clausen selv ville have benægtet på det kraftigste. Som han skrev i anden sammenhæng, fortsatte han hellere fangenskabets for gennem krigens fortsættelse at få opfyldt det ønskede mål, end at en fred blev afsluttet uden. Han sidste breve til Rasmussen i september 1917 er præget af en forstærket politisk radikalisme og bevidsthed. I det sidste brev 29. september tager han meget stærkt afstand fra socialismen og bekendte sig som mere og mere højremand. Han udvikler sine egne politiske holdninger og konkluderede: "Hvis vi kommer tilbage, og vi saa ikke har Tyskerne at kæmpe imod længe, vil jeg vie mig til Kampen mod dette Parti..." [det socialistiske].

Det mest interessante ved denne holdningstilkendegivelsen er tidspunktet. Den russiske oktoberrevolution var endnu ikke brudt ud, så Frits Clausen havde endnu ikke stiftet bekendtskab med bolsjevikernes voldelige fremfærd. Sandsynligvis er det alene de socialistiske teorier, han omtaler i brevet, som han tog stilling til, selv om sovjetterne fungerede, og bolsjevikkerne førte en radikal politik. Socialismen ved magten i den bolsjevikiske variant skulle han først til at stifte bekendtskab med.

²³ Jensen 1926, s. 169.

Imidlertid lader det sig ikke gøre at følge dette bekendtskab via brevvekslingen, da Frits Clausen bortset fra et enkelt julepostkort 8. december 1917 ophørte helt med at skrive til Rasmussen. Det var ikke, fordi brevene ikke nåede frem. Pastor Jensens breve nåede fortsat Rasmussen i København, og Rasmussen skrev også til Jensen, at han undrede sig over ikke længere at høre fra Frits Clausen.²⁴ Der var sket noget afgørende, der havde fået Clausen til at opgive at korrespondancen med sønderjydernes fremmeste ven i Danmark. Noget direkte svar på, hvad det var, har hverken Clausen selv eller pastor Jensen givet, men et svar herpå lader sig dog alligevel rekonstruere.

“Tanken om Separatfred faldt som en Granat i vort lille Samfund”

Der er kun liden hjælp at hente i Frits Clausens erindringer, hvis man vil have kendskab til hans oplevelser og holdninger under og efter den russiske revolution. Han fortæller f. eks. ikke, at han i september 1917 havde fundet et politisk mål for sin fremtid. Det kunne ellers nok have været af betydelig relevans at skrive derom i en politikers selvbiografi. Men der var adskilligt mere om hans politiske udvikling, som han ikke fandt det belejligt at fremdrage i 1947. Dog ville han godt have det frem, at fangerne var begyndt at diskutere den fremtidige grænse i Sønderjylland, og det nogle år før diskussionen skulle “rase voldsomt” i Danmark. Tidspunktet lagde han nok særlig vægt på, og dertil den holdning, han stod for allerede da: Grænsen skulle gå ved Dannevirke, der var kun få af fangerne, der ville have en nordligere grænse ved Ejderen, ifølge Clausen 1947 (S. 132). Pastor Jensen omtaler også grænsespørgsmålet, og hos ham er det ikke uden problemer. Der fremkom misvisende rygter om handel med Danmarks grænse, der virkede uhyre pinligt, som han formulerede det 1926, mens en påfølgende afkræftelse af rygterne “medførte lise for det tyngede sind.”²⁵ Der var trods Jensens nedtonede fremstilling 1926 ingen tvivl om, at grænsen var et emne, der kunne bringe sindene i kog, og at de i høj grad blev bragt i kog. I Frits Clausens sind ikke mindst.

Det er også fra pastor Jensen, der først og fremmest må hentes oplysninger om fangernes stilling under den russiske revolution i

²⁴ N.H. Rasmussen til N.A. Jensen 1918 (Rasmussens privatarkiv, nr. 6185, brev nr. 75, RA).

²⁵ Jensen 1926, s. 169.

oktober. Her gengives først hans fremstilling 1926: "I 12 dage var vi afspærrede fra omverdenen, fik ingen efterretninger, kun enkelte vilde rygter om kampene i Moskva og Petrograd. Omsider kom der atter post, men den bragte ikke velkomne efterretninger: Der skulde slutes separatfred, og fangerne hjemsendes snarest og kæmpe på ny. Det medførte bevægede møder i vor lille kreds. Jeg måtte og kunde som tilhørende en neutral nation, kun sige til dem: I må blive på lovens grund og gøre jer pligt, om end den er nok så tung. I øvrigt fandt jeg det rettest at holde mig borte fra de fleste af disse møder. Men sindene var i stærk bevægelse, det var jo ikke *den* hjemrejse, de havde tænkt sig."²⁶

Hvor stærk sindene var i bevægelse, kom den korrekte danske embedsmand pastor Jensen meget nærmere, ganske vist med nogen forsinkelse, i et og kun et brev til Rasmussen 4. februar 1918: "Tanken om Separatfred faldt som en Granat i vort lille Samfund." Kraftigere og mere malende kan det næppe udtrykkes. Den granat faldt i november 1917.²⁷ Sindene var ikke kun i bevægelse, granater virker ødelæggende, og noget blev for bestandig ødelagt blandt fangerne. Den Frits Clausen, der ville yde ofre for Danmark, var på ingen måde indstillet på at blive sendt tilbage til Tyskland for at risikere at skulle kæmpe på tysk side på ny. Det turde hans forudgående breve være tilstrækkeligt belæg for. Hos andre fanger skabte tanken frygt og usikkerhed, men det var også dem, der tog det lige modsat. En del af fangerne ønskede at komme hjem for enhver pris i håb om at freden indtraf, før de blev sendt til fronten igen. Fangegruppen blev splittet for bestandig på det spørgsmål. Og for Jensen lige så vigtigt: han var ikke længere nogen samlende endsige vellidt person blandt alle fangerne, præstens autoritet var der ikke meget tilbage af. Måske var det bl.a. baggrunden for, at han havde gentagne hjerteanfald i månederne december 1917-januar 1918.²⁸ I hvert fald var han kommet til at stå i en svær konflikt, så svær at han valgte ikke at fortælle Rasmussen, hvilket råd han som embedsmand fra et neutralt land havde givet fangerne i forhold til en separatfred. Tværtimod gav han i brevet

²⁶ Jensen 1926, s. 167.

²⁷ Jensen noterede 19.4.1918, at det var i november 1917, at fangerne fik den første frygt for hjemsendelse til Tyskland, mens den første samtidige note derom er fra 6.12.1917 (Jensen 1926, s. 252, 250).

²⁸ Jensen fortalte Rasmussen om de heftige sygdomsanfald de sidste to måneder den 4.2.1917. Sygdommen var begyndt i slutningen af november ((Rejsebrev fra Krigsfangelejrene 1916-19), Jensen 1926, s. 174).

4. februar tilsyneladende det indtryk, at han fuldt ud var på højde med fangernes indstilling. Det gjaldt ikke dem alle.

Frits Clausen lod ikke sin modvilje mod Jensen komme frem i erindringerne 1947, men når han skrev, at “*selv Præsten* raadede os til at tage tilbage til Tyskland” (min fremhævelse, JTL), lå der en meget stærk stillingtagen bag. Det indebar nemlig et brud med pastor Jensen. Ordet brud blev dog ikke brugt i erindringerne. I interviewet med N.H. Rasmussens søn 1925 om tiden som krigsfange, var Frits Clausen anderledes klar i mælet om, at der havde været tale om et brud.²⁹ Hverken præsten eller den senere partifører ville dog siden vedgå dette direkte offentligt. Hvorfor ikke?

Ingen af dem ønskede tilsyneladende tilbageskuende åbent at fremstille en splittelse blandt de sønderjyske krigsfanger, det stoppede ved problemer og bekymringer, og muligvis havde de også begge noget på hinanden, der fik dem til at holde igen. Jensens ringe resultater af opholdet i Rusland og pludselige sygdomsanfald, da det brændte mest på, kan være noget, Clausen ikke spillede direkte ud med, mens Jensen hjembragte oplysninger om, at Clausen skulle have haft et damebekendtskab uden for lejren og havde nydt alkohol.³⁰ Den slags oplysninger bragte han ikke til torvs i bogen *Ventetider*. Som kønsvæsen optrådte fangerne knapt hos pastor Jensen, tilløb til upassende tale slog han dog i et enkelt tilfælde ned på, og laster som spiritus havde de tilsyneladende ikke.³¹ Til gengæld lagde Frits Clausen i en avisartikel fra sommeren 1925 om lejrlivet i Pavlovo Posad ikke skjul på det modsatte køns betydning for fangerne. Han beskriver en øjeblikssituation i barakken nogle af fangerne ved navn en for en for med et at lade dem alle rive ud af deres gøremål, døs eller søvn. Alle stormede de til vinduet: “Hvad er der sket? Nedenfor gaar Maruschka forbi med sine Pindspande og sender sit lyse Pigesmil op til alle de

²⁹ Interview 20.10.1925 (Rasmussens privatarkiv, nr. 6185, pk. 3, RA). Uddrag trykt nedenfor.

³⁰ Interview med N.H. Rasmussens enke 1926 (N.H. Rasmussens privatarkiv, nr. 6185, pk. 3 (RA). FC's kæreste havde på et tidspunkt 1919-20 fået tilsvarende oplysninger af præsten. Wilfred Petersen 1940 fik også negative oplysninger (FC svirede og drak) af Jensen, der åbenbart på den måde mente at opfylde sin opgave som sjælesørger (*Føreren har ordet!* “2003, s. 138f., 759).

³¹ Anden juledag 1917 havde der været uhøvisk tale blandt fangerne, de havde længe manglet den dannende og dæmpende indflydelse, som gode kvinder øver, hvilket dagen efter fik Jensen til at tale om den rette tone (N.A. Jensen til N.H. Rasmussen 4.2.1918 (Rejsebrev fra Krigsfangelejrene 1916-19).

søvndrukne og skæggede Ansigter. Det eneste Kvindesmil vi fik, skulde ses hver Dag.”³²

Der er ikke tvivl om, at Frits Clausen kom tættere på en skildring af fangehverdagen end pastor Jensen. Her skal alene påpeges, at de havde hver deres meget forskellige hensigter med fremstillingen af tiden i Rusland. For pastor Jensen gjaldt det først og fremmest hans personlige eftermæle, hvilket prægede såvel de samtidige breve som *Ventetider*. En del blev på den konto skåret bort og andet rettet til. *Ventetider* har den tendens.³³ Frits Clausen ville i sine breve og første efterkrigsberetninger først og fremmest forfølge den store nationale sag, Sønderjylland, som havde optændt ham, mens han erindringerne 1947 tilføjede rollen som mediator til hjemmetyskerne, som der intet samtidigt belæg er for. Da pastor Jensen en gang havde rådet fangerne til at tage tilbage til Tyskland, var Frits Clausen færdig med ham. Den mand, som N.A. Rasmussen havde sendt til Rusland, havde svigtet utilgiveligt, så forbindelsen til Frederiksberg blev også valgt fra.

Oktoberrevolutionen ændrede de sønderjyske krigsfangers situation og vilkår afgørende. Deres hidtidige kommandant for lejren blev afsat og erstattet af en ung rekrut på 22 år, mødelokalet måtte igen afgives april 1918, og der var ingen tegn på en stramning af disciplinen, tværtimod. Fangerne kunne i januar 1918 begynde at gå ud af og ind i lejren som de ville.³⁴ Det var dog en tvivlsom lettelse af vilkårene, idet de stort set også selv måtte skaffe sig føden og blot fik udbetalt et ringe beløb til formålet. Det gav en virkelig krise- og nødsituation, da madforsyningerne p.g.a. revolutionen skrumpede ind og priserne steg. Det blev en opgave i sig selv at holde sig i live, fangerne måtte udnytte al deres fantasi og kreativitet til formålet. Den slagterkyndige Peter Johansen og andre fik således den ide, at købe føl og heste hos russerne, slagte dem og sælge kødet i lejren. Senere prøvede de også at sælge kødet til russerne, men trods kødmangelen ville russerne ikke

³² *Modersmaalet* 7.8.1924. Gengivet her nedenfor.

³³ Her skal kun nævnes et karakteristisk eksempel. Jensen beskriver udførligt sin foræves rejse for at få en større flok sønderjyder i Sarapul med tilbage til Jyrjev Polski. Han vender fiaskoen til et gode ved at forklare, at hvis det var lykkedes, havde det jo været så mange flere munde at mætte i særlejren. Da det så straks efter lykkedes Frits Clausen og et par andre at skaffe nogle af de samme sønderjyder fra Sarapul med tilbage til lejren, nedsætter Jensen værdien heraf med en bemærkning om, at lejren jo var i opløsning (Jensen 1926, s. 254f.).

³⁴ Jensens notater 10.12.1917, 7.1.1918 (Jensen 1926, s. 251, 254).

spise hestekød. Så hittede slagterne på at lave kødet til pølser. Dem kunne russerne godt lide, og det gav penge til at forsyne sig lidt med andre varer på markedet.³⁵

Fangernes jul 1917 skildrede Jensen udførligt over for Rasmussen. Skønt lige stået op fra sygelejet fortalte han en “kær” julehistorie. “Men saa gik jeg hjem, og Fangerne fortsatte med Sang og Samtale ved et Thebord, hvor en af dem i en lille velformet Tale sagde de – efter 3 Aars Fangenskab – beundringsværdige Ord: Det gør ikke saa nøje med et Par Aar endnu, naar blot vore to Haab opfyldes: at vi selv kommer hjem, og at vort Land kommer hjem.” Ordene kunne være Frits Clausens, han delte håbene, men han lod det ikke blive ved dem.

Under de friere fangevilkår fra januar 1918 gennemstrejfedes de fleste af fangerne de nærliggende landsbyer, “som Tiggermunke i gamle Dage, og havde da ogsaa Held til at faa noget i Posen.” Frits Clausen valgte også med lejrledelsens tilladelse at tage til Moskva; han blev ledsaget af Peter Jensen, som siden har beskrevet turen. Pastor Jensen omtaler den også meget knapt uden at komme ind på hverken formålet eller personerne. Det var ikke hans anliggende. I Moskva opsøgte Frits Clausen vicekonsul Edstrøm, og talte længe alene med ham. Peter Jensen fik ikke noget at vide om samtalens indhold, men det fremgår, at den havde drejet sig om at undgå tilbagesendelse til Tyskland. Edstrøm havde ikke kunnet hjælpe. Der var kun den udvej at opnå russisk statsborgerskab, og de opsøgte påfølgende et oplysningskontor for krigsfanger, hvor Frits Clausen spurgte om muligheden af at blive russisk statsborger. Det kunne godt lade sig gøre, de skulle blot melde sig til den røde hær! De takkede for oplysningen, og lod det blive ved det. De opsøgte også Røde Kors for at spørge, om der ikke skulle være pakker til sønderjyderne i Jyrjev Polski. Det var ikke tilfældet, og de vendte tilbage til lejren med uforrettet sag.³⁶

Fangernes besværlige og usikre situation fortsatte, efterretninger om de tyske krigsfangers snarlige hjemsendelse fremkom. Pastor Jensen skrev: “Den 8. april 1918 vil længe blive husket som en dag, der i så henseende bragte stor ængstelse. Der kom lister, som skulde udfyldes med fangernes navne og oplysninger om deres helbred osv. Dette

³⁵ Peter Jensen: Jurjeff-Polskii og andre russiske krigsfangelejre, *Sønderjysk månedskrift*, 44, 1968, s. 324.

³⁶ Jensen 1968, s. 324-326, Jensen til Rasmussen 4.2.1918 (Rejsbreve fra Krigsfangelejrene 1916-19), Jensen 1926, s. 251.

betragedes som varsel om snarlig og ubønhørlig hjemsendelse. Den dag tabte næsten alle fangerne hovedet, løb rundt mellem hverandre og vidste ikke deres levende råd.” Et par dage efter kom der meddelelse om, at det havde lange udsigter.³⁷ Til gengæld var fangegruppen i fuld opløsning. Der kom i maj 1918 tyske officerer til lejren og truede fangerne med tvangshjemsendelse til krig på vestfronten. “Nogle af fangerne var derfor rejst østpå i håbet om at nå ud af landet via Sibirien; de vendte dog siden skuffede tilbage.³⁸ Enkelte var taget til Tyskland, sikre på at være uskikkede til mere krig; de blev nok også skuffede.³⁹ Nogle få rejste til Moskva om arbejde hos landsmænd, en enkelt til Petrograd.”⁴⁰

I maj rejste pastor Jensen ledsaget af en enkelt fange til Sarapul, hvor der befandt sig en større gruppe sønderjyske krigsfanger, som de ville forsøge at bringe til særlejren. I pastorens fravær rejste Frits Clausen og to medfanger til Moskva for at høre, om de kunne få arbejde der. Det lod sig nok gøre, og med den besked vendte de tilbage. Det kunne de også oplyse pastor Jensen om, da han vendte forgæves tilbage fra Sarapul. Han greb imidlertid ideen om at skaffe fangerne arbejde og ophold andetsteds.⁴¹

Frits Clausen havde personligt helt andre planer. Det lå ham fjernt at lade sig tvangshjemsende til Tyskland. Han og fire andre besluttede at søge at slå sig igennem til Tjekkoslavakkerne, der var ved den hvide front ved Ural: “Planen var nærmest vanvittig, og det er mere end et Vidunder, at vi slap helskindede fra Forsøget. Vi havde dog saa meget Udbytte af Vovestykket, at vi i Sarupul ved Kamafloden traf en Flok sønderjydske Landsmænd, hvoraf vi under de mest eventyrlige Oplevelser kunde bringe 8 med tilbage til Jyrjev.” (S 135).⁴² Det var i en af de første dage i juli. Dette resultat karakteriserede pastor Jensen 1926 som værende til liden glæde, da Jyrjef Polski ikke længere

³⁷ Jensen 1926, s. 167. Jfr. s. 252f.

³⁸ Jensen 1968, s. 328 fortæller, at de tre ville søge at komme over den finske grænse.

³⁹ Det drejede sig om tre personer, som alle blev sendt til fronten ved Verdun (“*Førreren har ordet!*” 2003, s. 135). Rasmussen 1927, s. 85 skriver, at det drejede sig om 12 personer. Det har ikke kunnet bekræftes.

⁴⁰ Jensen 1926, s. 254.

⁴¹ Jensen 1926, s. 254f., Jensen 1968, s. 330f.

⁴² FC har meget udførligt beskrevet denne udflugt, se Lauridsen 2004, s. 22-25 og med afvigende detaljer Jensen 1968, s. 331f., der fortæller, at der kun var to andre med FC, mens han selv 1918 omtaler 3!

kunne være et blivende sted. Lejren var i fuld opløsning, og alle fangerne fik med hjælp af danskere i Moskva og Petrograd mulighed for at komme dertil. Pastor Jensen bistod ved overflytningen, hvad Frits Clausen valgte at lade uomtalt i sine erindringer.⁴³

Der blev også truffet de første forberedelser til at sende fangerne til Danmark i små grupper. Frits Clausen skriver i erindringerne, at det var danskere i Moskva og Petrograd, der muliggjorde, at fangerne kunne komme hjem, mens pastor Jensen heller ikke i den forbindelse omtales med et ord (S. 135). Pastoren blev heller ikke nævnt, da Frits Clausen i oktober 1928 i forbindelse med, at han mindedes enkekejserinde Dagmar, nævnte, at krigsfangerne slap hjem på falske pas, som en bolshevikisk kommissær solgte for 6.000 rubler stykket.⁴⁴ Ikke desto mindre medvirkede pastoren ved hjemsendelsen, men hvad der bevægede ham dertil, er uoplyst. Måske påvirkede deres desperate udbrudsforsøg ham. Repræsentanten for det neutrale Danmark gik 14. juli på loppemarked i tre timer i Moskva med fem fanger, blandt dem Frits Clausen. De blev udstyret med civilt tøj for 1000 rubler, så de ikke længere tog sig ud som laset klædte krigsfanger. Samme aften rejste de fem til Petrograd, hvor en af pastor Jensens forbindelser tog imod dem.⁴⁵ Senest i Petrograd fik de også udstedt de falske pas, der skulle sikre, at de kunne passere forbi den tyske visitation ud for Petrograd bestående af krigsskibe. Frits Clausen omtalte 1928 også denne visitation og fortalte, hvilken skræk fangerne nærede, da de hørte, at der blev talt sønderjysk på nogle af de tyske torpedobåde. Pasudstedelsen omtalte pastor Jensen ikke på noget tidspunkt, skønt den har været altafgørende, men måske har han villet beskytte de involverede danskere i Rusland. Ved at billige udstedelsen af falske pas til krigsfangerne, der stadig var tyske statsborgere, brød han den officielle danske neutralitetspolitik.⁴⁶ Med passene kunne de fem fanger med skib fortsætte over Stockholm til København. Den 24. juli ankom de til Toldboden i al hemmelighed, og Frits Clausen beskrev det næsten 30 år senere sådan, at det næppe var til at forstå, at der endnu var en sådan verden til, og at de stod midt i den (S. 136). I alt 47 fanger fra Rusland kom til Danmark på den måde indtil årets udgang.

⁴³ Jensen til Rasmussen 17.6.1918 (Rejsebrev fra Krigsfangelejrene 1916-19), “*Føberen har ordet!*” 2003, s. 135.

⁴⁴ *Hejmdal* 15.10.1928.

⁴⁵ Jensen 1926, s. 256.

⁴⁶ Gellert Madsen 2006, s. 60-62.

Når Frits Clausen var blandt de fem første, der blev sendt til Danmark, forklarede pastor Jensen (og langt senere Peter Jensen) det med, at student Clausen skulle af sted og videreføre sit medicinske studium i vintersemestret ved Københavns Universitet.⁴⁷ Det kan dog lige så vel være, at pastor Jensen havde set en fordel i at få den nationalt vakte, men selvstændige og besværlige student sendt hjem hurtigst muligt i håb om, at det kunne mindske problemerne med de resterende fanger.

Den Frits Clausen, der var kommet til Danmark, havde ikke kun formuleret et politisk mål for sin stræben i september 1917, hans påfølgende dramatiske oplevelser det første halvår 1918 befæstede hans antibolsjevnikiske indstilling. På nærmeste hold oplevede han bolsjevikernes voldelige fremfærd over for først og fremmest de russiske bønder. Hertil føjede han en indædt antisemitisme, som der ikke havde været tegn på tidligere. Han formulerede disse tanker i efteråret 1918, endnu inden han havde kunnet besøge familien i Åbenrå, og fik dem trykt i *Ugens Ekko*.⁴⁸ Der var noget, der skulle ud. 42 måneders fangenskab gik ikke sporløst hen over Frits Clausen, selv om han havde kunnet tåle at se blod og villigt bragte ofre for sin danskhed. Blandt ofrene var også familie og kæreste, der i den sidste tid af fangenskabet ikke hørte fra ham, og siden fik en forandret Frits Clausen hjem.⁴⁹

Knap 30 år senere sad han igen i fangenskab og overvejede, hvordan det første lange fangenskab havde påvirket ham: "Jeg vil ikke prøve at forklare, hvad Fangenskab betyder. Det var ikke sulten og Sygdommene, der var det værste, men det var Ørkesløsheden, Længselen efter Livet, Følelsen af at være sat uden for, det var det store Problem i Fangenskabet." (s. 575).

Konklusion: "Jer Skriftfører, skal jeg maaske kalde ham"

I juni 1920 afsluttede N.H. Rasmussen en beretning om arbejdet for de sønderjyske krigsfanger i Rusland. Beretningen er båret af en stærk national tone med et crescendo til slut, hvor han citerer et brev "fra en af Jer, Jer Skriftfører, skal jeg maaske kalde ham." Skriftføreren

⁴⁷ Jensen 1926, s. 257, Jensen 1968, s. 332.

⁴⁸ Se udførligere Lauridsen 2004.

⁴⁹ Se "Føreren har ordet!" 2003, s. 138f.

er Frits Clausen.⁵⁰ Rasmussen fortsætter: “Han skrev saa tidlig som i Juli 1916: ‘Vi trøster os jo med at der ikke bliver ret meget tilbage af Tyskland, for skal vi der igennem vil vi vist ikke alle kunne undgaa Ubehageligheder. ... Det vilde derfor være os en stor Glæde, om vi efter Krigen kunde stige i Land paa Toldboden som danske Undersaatter. Ja, hvor vilde denne Gensynsdag da blive til en Helligdag for os, der ikke taler om meget andet nu end alle de Fremtidshaab Freden vil opfylde.’

Helligdagen kom, godt 2 Aar derefter.”⁵¹

N.H. Rasmussen gør til fulde Frits Clausens ord til sine, han forbliver i samme toneleje og sprogbrug, idet han samtidig tildeler Clausen rollen som pennefører for de sønderjyske krigsfanger i Rusland, hvad der er ubetvivleligt. N.A. Jensen blev aldrig fangernes pennefører, han var ikke fange selv, forstod ikke russisk, og skrev udefra om fangerne og deres stemninger og forhold, ligesom han gjorde om Rusland i øvrigt. N.A. Jensen fik ikke mere ud af at forsøge at samle de sønderjyske krigsfanger end Frits Clausen havde gjort, og frem for noget forstod han i sidste ende ikke, hvad den højspændte nationale tone betød for Frits Clausen og de ligesindede. Embedsmanden fra det neutrale Danmark kunne hverken 1917-18 eller siden sætte sig ind deri, modsat H.N. Rasmussen, der med Frits Clausen så Sønderjyllands genforening med Danmarks som en helligdag. Den helligdag var gudsgiven, men uden “krigens vilde larm” (Rasmussens udtryk), var det aldrig kommet til den helligdag. På den måde passer Ian Kershaws udsagn om, at verdenskrigen for Hitler var gudsgiven også på Frits Clausen. Verdenskrigen bragte i det mindste en del af Sønderjylland tilbage til Danmark. Den genforening havde Frits Clausen under andre omstændigheder ikke oplevet.

Det russiske krigsfangenskab nærrede kun Frits Clausens danske nationalisme, men skabte den ikke. Den var blevet dannet allerede i Åbenrå i yderligtgående form, og han forstod bedre end de fleste medfanger at formulere den. Fangeoplevelserne påvirkede til gengæld hans politiske udvikling, især de to revolutioner 1917 og den bolsjevikiske terror 1918 gjorde et så dybt indtryk på ham, at han blev mere og mere højremand med en udpræget antikommunisme

⁵⁰ Dette valgte Bent Rasmussen ikke at oplyse ved udgivelsen af faderens beretning i 1960.

⁵¹ Rasmussen 1960, s. 71. Se også brevet af 24.7.1916, idet der ikke er fuld overensstemmelse med det her af Rasmussen gengivne.

forbundet med antisemitisme. Det var politiske kendetegn, der fulgte ham resten af livet.

Senere i livet vendte han flere gange tilbage til fangeårene i såvel skrift som tale. Han overdrev da ikke sin egen rolle, men overlod det til DNSAP's propagandister at gøre det,⁵² og han valgte heller ikke at videregive, hvor dybt påvirket han umiddelbart var. Det har måttet genafdækkes. Havde der alene været Frits Clausens erindringer om årene i fangenskab at forholde sig til, ville man i vidt omfang have stået i samme situation, som Hitlers levnedsskildrere, der dels må trække stærkt på *Mein Kampf*, dels udnytte langt senere udsagn af Hitler selv og hans krigskammerater. Det har ført til talrige tilbageprojiceringer og kommer aldrig til at erstatte pålideligere samtidige udsagn. Det har vi til gengæld i tilfældet Frits Clausen. Hans breve og artikler 1915-18 modsiger i enkelte detaljer de senere erindringer, men frem for alt giver de et meget stærkere indtryk af den nationale følelse, der holdt ham oppe og bar ham igennem de mange måneder i fangenskab end erindringerne gør. Erindringerne overspiller ikke hans nationalisme og offervilje, tværtimod, og det er ikke det mindst tankevækkende.

Ved mindefesten for de sønderjyske krigsfanger 28. juli 1929 udtalte Frits Clausen blandt andet: "Da Nederlaget kom for vore Magthavere, da kom Sejre for os. Vor Tro havde sejret, vor Trofasthed blev belønnet, vor Offergang havde ført os til Friheden."⁵³ Om nogen troede han selv på de ord, da offerviljen på ny skulle gøre ham til mere end pennefører.

⁵² Det var bl.a. A. Langgaard Nielsen, der i et forord til en udgave 1939 af nogle taler af FC, gik vel langt i at give FC en lederrolle blandt de sønderjyske krigsfanger i Rusland, hvilket Wilfred Petersen 1940 tilbageviste på en måde, så han i stedet kom til skyde langt over målet (Se "*Føreren har ordet!*" 2003, s. 759).

⁵³ "*Føreren har ordet!*" 2003, s. 574.

BREVE 1915-17

8. juli 1915 (brev 8612)

Cita, d. 8. Juli 1915

Kjære Herr Rasmussen

Det var Fstedagen, d. 6. Juli, der bragte os den første Post derhjemmefra.⁵⁴ Jeg blev uhyre glad ved, der ogsaa at finde Deres venlige Brev, og jeg saavel som mine Landsmænd kan ikke være Dem nok taknemmelig for Deres Tilbud, om at vilde sende os Bøger og hjælpe os med at faa en Hilsen hjem en Gang imellem. Hvis det ikke er ubeskedent, at udtale nærmere Ønsker, vilde vi gerne have en dansk Sangbog (Psalmebogen har vi) og jeg personlig vilde blive meget glad, om De vilde sende mig en dansk-russisk Lærebog.

Vi er ti Nordslesvigere her i Fangelejret, og alle har vi det godt. Vi var egentlig 11 i Begyndelsen, men en Kammerat, Jørgen Iversen fra Smedager Kreds Aabenraa, er bleven skilt fra os, og vi frygter næsten for, at han er død. Han led allerede af Dysenteri, da han kom i Fangenskab og da han ikke bedrede sig, kom han paa et Lazarett i Antipiche, et Fangelejr her i Nærheden, d. 14. April. Vi hørte nogen Tid senere at han skulde være i Bedring, men har alt den øvrige Tid ikke kunnet faa nogen som helst Underretning om ham. Iversen var en god dansk Mand, og De vil derfor maaske nok underrette hans Nabo; Gaardejer P. Clausen, Smedager Kreds Aabenraa, om hans Sygdom, saa hans Familie kan blive forberedt paa det værste, hvis de da heller ikke skulde have hørt fra ham. Der kunde jo være Mulighed for, at han var bleven tildelt et andet Lejr, men vi holder det ikke for meget sandsynligt.⁵⁵

Vi øvrige Nordslesvigere har det som sagt alle godt. De ældre Kammerater har lidt lidt af Rheumatisme i Begyndelsen, men mærker nu ikke til noget mere, takket være det gode Lejr vi bor i nu. Vi kan bade hver Dag og den øvrige Tid kan vi ligge rolig og lade os beskinne af den sibiriske Sol, der brænder mindst lige saa slemt som den hjemlige. Hver Dag faar vi 3 pund Brød, 3 Stykker Sukker, 2 eller 3 Gange

⁵⁴ Denne dato nævnte FC 1925 i et interview med Bent Rasmussen (N.H. Rasmussens arkiv, nr. 6185, pk. 3, Rigsarkivet), i en tale 28.7.1929 og i sine erindringer (*Førelsen har ordet!* 2003, s. 127, 576).

⁵⁵ Jørgen Iversen døde rimeligvis, da han ikke senere bliver omtalt.

varm Tee, til Middag 85 g Kød og en stor Portion Suppe, om Aftenen faar vi saa endnu en Slags Hirse- eller Boghvedegrød, som kaldes Kascha. De kan underrette alle Dem, der skulde være bekymret for os, at vi har det saa godt, som vi bare kan ønske det. Og jeg kan kun give Dem Ret i, naar De skriver at Russerne er et uhyre godhjertet Folk. Der er ikke en eneste af alle vore forskellige Vagtposter, der har behandlet os som Fjender, tværtimod falder der ofte en Cigaret eller lidt Shag af til os. Jeg personlig er snart gladere ved Russerne som ved Tyskerne der saa godt som alle tilhører de lavere Klasser af Storstadspøblen. Tilmed har en eller flere venligsindet Landsmand gjort dem opmærksom paa, at der var slemme "Desedentister" iblandt os, og vi har derfor ofte maatte høre Haans- og Skældsord fordi vi taler dansk. Men vi har nu maattet lide saa meget for et fremmed Folk, saa vi tager gerne den Spott med til alt den anden.⁵⁶ Af de 10, der er her, er følgende rigtig gode danskere:

Bendiks Bennetzen fra Aabenraa (1/613)

Niels Christensen fra Brøns (1/611)

Danske er foruden dem ogsaa

Christian Lund, Alslevkro ved Løgumkloster (1/608) og

Kritian Degn, Løjt (1/628)

Saa er der en Seminarist, Henrik Rasmussen fra Egersund og en Gæstgiver Paulsen fra Aabenraa, som begge er tysksindede, men ret-tænkende og som har staaet os andre tapper bi, naar vi blev angre-ben, fordi vi talte dansk. De øvrige: Maler Nielsen, Jordkjer, Søren Sonniksen, Røllum, og Stack, Nørre Hygum, er meget tysksindede, som De jo for resten allerede ved fra anden Side.

Fra en anden Landsmand har vi igennem en tysk Kammerat faaet en dansk Hilsen. Det var fra Forpagter Johannesen Ulleruplund pr Skærbæk. Uheldigvis ved jeg ikke hans Adresse her i Fangenskabet.

Til Slut maa jeg saa vist endnu bede Dem om, at sende en Hilsen til min Mor, Fru Clausen Aabenraa, Nygade 4 og meddele hende, at jeg har modtaget Pengene med den øvrige Post d. 6. Juli, saa Fru Ben-nedsen kan rolig sende Penge af Sted. Jeg fik ogsaa et Par Amateur-p-hotographier af dem derhjemme, men er ikke rigtig tilfreds med Ud-seendet. Det lader til, at Krigen har taget mere paa dem som paa os, da vi alle er sunde og raske. Jeg vil saa endnu en Gang takke Dem

⁵⁶ FC anslog offerrollen i sit første brev til N.H. Rasmussen.

og vore øvrige Venner i Danmark for det Arbejde, De gør for os og vil slutte i Haabet om, at “Dagen” snart maa komme hvor “Kampens Maal” er naaet.

En god dansk Hilsen til Dem og alle øvrige Venner fra Deres taknemmelige

Frits Clausen.
stud.med.
Aabenraa

p.t. Krigsfange i Cita (Zuma)
Verband 714 Partie 1 N. 1/643

N.B. Adressen til de andre Kammerater er den samme med Undtagelse af Numret, som jeg har sat ved hver Navn.

Til Toni Tonnesen 3. oktober 1915⁵⁷

Tschita, den 3. Oktbr. 1915

Min kære T.

Nu har Vinteren ellers saa smaat begyndt at melde sig med lidt Frost og Kulde. Men vi lider ingen Nød, da vi har et godt varmt Logis, dejlige Kakkellovne og Dobbeltvinduer. Ogsaa Vintertøj faar vi udleveret. Jeg er jo godt forsynet, baade med Tantes Muffediser⁵⁸ og Din Hovedvarmer, Dit Mesterværk i Strikning. Jeg haaber nu ikke jeg faar Brug for den, men det vil jo nok blive koldere her, end vi er vant til hjemmefra.

Forleden havde vi Besøg af Generalen, d.v.s. han var ikke just i vor Lejr, men har da været i mange andre Lejre. Han ønskede os alle, at vi maatte holde os sunde og raske her og ønskede os, at vi snart maatte kunne faa Lov at komme hjem igen og saa maatte finde alt vel hjemme. Han paamindede os om blot at være lydige, saa skulle vi nok have det godt, og det har vi det ogsaa, naar blot vi selv er ordentlige. Noget som ikke altid er Tilfældet. En Svejtsers, d.v.s. Røgter har om Natten stjaalen Skjorter og Støvler fra os andre, f.Eks. Paulsens nye Støvler, han for kort Tid siden havde faaet udleveret.⁵⁹ Han kom

⁵⁷ Trykt i *Heimdal* 7.1.1916.

⁵⁸ Tanten var tante Mettå eller Mette Margrethe Petersen, der boede sammen med FC's mor.

⁵⁹ Denne Paulsen nævnes ikke blandt de senere krigsfanger.

I fangenskabet lærte Frits Clausen at værdsætte den russiskkatolske messe, som han i lighed med udsendelsen af en dansk præst til den russiske fangelejr så som en mulighed for lidt åndelig adspredelse i det ensformige fangeliv. Her et postkort med Skt. Georg-katedralen i Jurev-Polskij sendt til Danmark 14.5.1917 (Rigsarkivet).

naturligvis i Arrest. Kammeraterne har gennempryget den stakkels forkomne Stakkel. Russerne var helt rolige overfor ham og sagde ham blot, at det vilde blive meldt Kommandanten, der i en ganske rolig Tone forkyndte ham sin Straf.

I denne Uge har vi saa været til Gudstjeneste. Du ved jo nok, at den er katolsk. Vi er glade for det, hver Gang vi kan komme hen og er her under disse Forhold mere andægtige ved Ceremonierne, end vi vilde have været hjemme.

Der er nogle Lærere her, der vil holde Foredrag, og de andre er glade for at høre det. Jeg har købt mig en Lærebog i Fysiologi, som jeg nu studerer lidt i. Tiden gaar for Resten rigtig godt for os her, og Humøret er ogsaa godt. Naar vi blot vidste, at I var ligesaa godt ved Mod som vi, saa vilde vi endnu være ved bedre Mod.

Lund skrev forleden til sin Kone, at han blev her i Vinter, og jeg maa hellere skrive Jer det samme.⁶⁰ Næste Aar er Dagen saa nok kommen. Paa Tirsdag faar vi Post igen. Da er der forhåbentligt lidt til mig

⁶⁰ Det var Christian Lund, Alslevkro.

fra Dig. Hold nu Humøret oppe paa Mor og Tante M. og skriv flittig. Send ogsaa nogle Penge i indskrevne Breve eller Pr. Post. Ikke gennem Banken. Der skal være en Mængde Pakker til os paa Tirsdag, saa jeg haaber ogsaa at faa en saa. Hils nu alle herhjemme, samt alle Bekendte og familien og skriv snart igen. Til Slut saa mange kærlige Hilsner til Mor og Tante M. og dig fra

Din egen F

Til Toni Tonnesen 24. oktober 1915⁶¹

Tschita, den 24. Oktbr. 1915.

Kære T.

Nu nærmer den dejlige Postdag sig snart igen. Forhaabentligt faar jeg da et Brev fra min lille Kæreste igen. Det er længe siden jeg har hørt fra Dig, men lidt Post fra Danmark har jeg da faaet. Benedsen havde forleden et Brev fra sin Svigerinde, som han blev meget glad for. Vi har det ellers udmærket, blot er mine Penge sluppen op, saa jeg haaber, snart at kunde modtage en ny Sending. Det behøver jo ikke at være 100 Mk. hver gang. Onkel Peters Penge har jeg slet ikke hørt fra endnu.⁶² Hvordan er de afsendt? Nu kommer vi nok snart bort fra Cita. Ja, Du hører jo nok den nye Adresse, hvis det kommer saa vidt.

Ellers har vi det som sagt udmærket. I Formiddags var jeg til katolsk Gudstjeneste igen. Der er en Pater Philippus fra St. Pauls Kirken i Berlin, der er her. Han er en uhyre indtagende Personlighed, og han har indgydt mig en Agtelse for den katolske Gudstjeneste, som jeg aldrig før har haft. Han prædiker ogsaa godt. I Dag talte han om Ordene: “Giv Kongen, hvad Kongens er, og Gud, hvad Guds er.” Det var en glimrende Prædiken. Ellers gaar jeg hver Morgen hen og forbinder syge Fanger paa en Sygestue her. Det er helt rart at have Beskæftigelse her, og den er mig især kær.

Hvis jeg nu fik et Brev fra Dig paa Tirsdag, saa man turde høre, at I alle har det godt herhjemme. Jeg drømmer hver Nat om Hjemmet. Det gør vi alle her, og Du kan ikke tro, hvor det er dejligt at være hjemme i Drømme. Sommetider længes man ligefrem efter Natten

⁶¹ Trykt i *Heimdal* 7.1.1916.

⁶² Onklen “Peter” er ikke entydigt identificeret. Det drejer sig muligvis om onklen Jes Thaysen Petersen, som siden stod for oversendelse af penge m.m. til FC.

blot af den Grund. Jeg vil nu ikke skrive Brevet alt for langt, for ikke at trætte Censoren. Men jeg haaber da, at I maa have faaet mine andre Breve. Jeg skriver mindst et i hver uge til B.⁶³ og et Kort hjem.

Hvis Du ikke skulde faa et Brev til Jul saa vil jeg her ønske Eder en glædelig Fest alle sammen. Det havde vi alligevel ikke tænkt os for et Aar siden, men det gaar nok bare Freden snart maa komme, saa vil vi gerne døje den smule. Hils nu alle herhjemme og skriv flittigt, hvordan det gaar alle Venner og Bekendte. Mange kærlige Hilsner til Dig, Mor og Tante fra

Din egen F.

Hils Fru Bennedsen fra B.⁶⁴

Til Toni Tonnesen 31. Oktober 1915⁶⁵

Tschita, den 31. Oktbr. 1915

Kære T.

Det var ellers et Par dejlige Dage sidste Tirsdag og Onsdag. Første Dag fik jeg Dit Brev fra 15. September. Og Dagen derefter fik jeg to Pakker, en hjemmefra med Tobak og Cigarer og det fra Fru Karen,⁶⁶ jeg saa længe har ventet paa. Begge var i udmærket Behold, der manglede ikke det mindste. Du kan ellers tro, Cigarerne smager. Vi skal jo nu holde Hus med dem, saa vi kan faa os en god Julecigar. Næste Aar er vi forhaabentligt hjemme til Jul, men meget før bliver det vel heller næppe. Ja, hvem havde troet det for et Aar siden. Vi er ogsaa nogenlunde orienterede om Stillingen.

Der er en Fange fra Jejsing-Hostrup, Erna kender ham maaske, hans Adresse er Jens Peter Jacobsen 714 4.Komp. Nr. 736 Cita. Jeg har bragt Bøger til ham, dem har vi endda nogle af. Du kan tro, vi er glade for at kunne læse her. Tiden gaar nu ellers ret godt. Vi har et lille Musikkorps af selvlavede Strenginstrumenter, et Sangkor og flere andre Ting til at fordrive Tiden med. Om Aftenen holder vi Foredrag eller en af os Nordslesvigere læser for efter vore Bøger. Vi lægger os i god Tid til Ro og staar op henimod Kl. 7. Om Formiddagen gaar jeg hen paa Sygestuerne, hvor jeg er beskæftiget til Frokosttid. Saa faar

⁶³ B. er ubekendt.

⁶⁴ B. er her Bendiks Bennedsen.

⁶⁵ Trykt i *Heimdal* 7.1.1916.

⁶⁶ Fru Karen var antagelig FC's tante i Kolstrup (Jfr. *Føreren har ordet!* 2003, s. 78).

Bennedsen, Lund og jeg os hver 3 Spejlæg og derefter en Pibe Tobak. Piberne er nu ved at Slides, og her kan man ingen faa, derfor kunde I maaske sende os en. Hvis Tiderne er derefter ogsaa lidt Penge. Nu vil jeg skrive til Fru Karen. Hils nu alle herhjemme, Venner, Bekendte og Familie og skriv flittig.

Til slut mange kærlige Hilsner til Dig, Mor og Tante fra
Din egen F.

Til Toni Tonnesen 18. November 1915⁶⁷

18. Nov. 1915

Kære T.

Vi er nu paa Vej til Krasniarsk, hvor vi vil være om en Times Tid. I Cita havde vi en dejlig Aften. Vor Ven bragte os en Hilsen fra Dig. Snart mere i et Brev. Hils alle derhjemme og vær selv kærligst hilset fra Din F.

8. januar 1916 (brev 8611)

Pavlovo Posad d. 8.I.1916

Herr cand.polyt. N.H. Rasmussen
Vodroffsvej 51
København V
Danmark⁶⁸

Ærede Herr cand. Rasmussen

Vi er nu blot faa Danskere mere her i Lejren, da alle Hjemtyskere er sendt tilbage til Sibirien idag. Vi er glade for at være fri for alle de Spioner, da Ordet nu er frit. De truede os rigtignok med Krigsret o.s.v. i Tyskland og spyttede endda paa os, da de gik ud, men den ler nok best, som ler til sidst. Vi vil haabe, det bliver os Danske, endskønt vi ogsaa her har faet mangen en Latter over de gode Hjemtyskere, de sølle Stakler. Vi er endnu blot 23 her, men haaber at der kommer flere. Maaske De vilde skrive til andre Danskere her, at de gør noget

⁶⁷ Trykt i *Heimdal* 7.1.1916.

⁶⁸ Adressen er udeladt i de følgende breve.

for at komme herhen, da dette Sted er bestemt for Danskere.⁶⁹ Der maa være mange flere. Jeg vil nu give Dem vore Navne.⁷⁰ Der er her

1. Frederik Rudbek, Huistrup, Haderslev – før i Krasnajorsk
2. Bendiks Bennetsen, Aabenraa – før i Cita
3. Frits Clausen, Aabenraa – før i Cita
4. Niels Christensen, Brøns – før i Cita
5. Christian Lund, Alslevkro – før i Cita
6. Berthold Hartmann, Bielefeld – før i Cita (født i Høyer)
7. Christian Degn, Løjt – før i Cita
8. Anton Nygaard, Ørsted – før i Nertichinsk
9. Jakob Johannsen, Ulleruplund – før i Nertichinsk
10. Georg Nielsen Flint, Hornsmark – før i Plereslawsaletzki
11. Boy Jørgensen, Løjt – før i Simbirsk
12. Anton Budde pr. Nustrup – før i Simbirsk
13. Anders Christiansen, Skovby ved Hoptrup – før i Kurgan
14. Michael Petersen, Jernhyt, Hamlev – før i Kurgan
15. Peter Johansen, Midtholm, Hyndevad – før i Kurgan
16. Hans Petersen, Kjer ved Sønderborg – før i Nikolsk
17. Kristian Nielsen, Svenstrup, Als – før i Nikolsk
18. Hans Wolf, Möllmark – før i Nikolsk
19. Jørgen Hansen, Kobberholm, Sundeved – før i Nikolsk
20. Mads Lund, Haistrup, Haderslev – før i Kurgan
21. Jørgen Wolf, Hellerup, Danmark – før i Stretensk
22. Julius Reincke, Gissefeld, Haslev – før i Dovrea
23. Jens Nicolaisen, Skodborg, Haderslev – før i Krasnojarsk

Det var jo rart, om vi kunde samles – her alle der er dansksindet –, men vi kan jo ikke gøre noget, for at faa dem herhen. Tyskere og Holstenere kommer der mange af, men de gaar straks tilbage igen. Vi maa blot skrive 2 Sider og jeg vil derfor slutte med at bede Dem

⁶⁹ FC var muligvis på dette tidspunkt ikke orienteret om Rasmussens bestræbelser på at samle slesvigerne eller disse var endnu ikke iværksat. Se også brev af 8.3.1916.

⁷⁰ Af de 23 fanger på denne liste blev mindst 16 siden medlemmer af Foreningen af Forhenværende Fanger i Rusland. Det er et vidnesbyrd om, at sammenholdet blandt fangerne var mere end snak. Foreningens medlemsliste er trykt hos H.C. Clausen: *Kejserinde Dagmar*, 1991, s. 65-72.

sende min Mor og Kæreste en Hilsen fra mig. Adressen er: Fru C. Clausen, Aabenraa, Nygade 4 eller Frøken Toni Tonnesen, Vamdrup Præstegaard. Saa vil vi alle endnu takke Dem for Deres Kærlighedsarbejde for os og sende Dem en hjertelig Hilsen i Haabet om at vort fælles Ønske maa opfyldes i det nye Aar.

Deres Frits Clausen

6. februar 1916 (brev 8613)

Pavlovo Posad 6. Febr. 1916

Kære Herr cand. Rasmussen!

Hjertelig Tak og tystelig Tak igen for alt hvad De gør for os. Jeg modtog Deres kære Brev i Gaar og vil nu strax svare paa alt, hvad De ønsker Besked om. – Vi er endnu blot 23 Danskere her. Sammen med os kom der en vældig Transport Holstenere, Mecklenburgere, ja endogsaa Rhinlændere samt 17 Hjemmetyskere hertil. Holsternerne o.s.v. fik vi strax expederet tilbage til Sibirien igen og Hjemmetyskerne, der var forarget derover, rejste frivillig bagefter, efter at have mærket, hvordan Tonen vilde være her. Venskabet var jo ikke allerbest, efter at de havde opvartet os med Oprørssangen o.s.v. Da de gik truede de os med Krigsret og Exemption i Tyskland og en spyttede paa mig, da han gik ud. Vi beklager, at det er kommen saadan, men der enkelte iblandt dem, som gjorde det umulig for os Danske, at leve sammen med dem. Meget bedrøvet er vi, at der er gaaet en Dansk med dem af Frygt for Krigsretten. Det var Jens P. Jacobsen fra Jejsing Hostrup. Hans Danskhed var jo ikke meget værd, men vi kunde jo have paavirket ham lidt. Hvad der er her er godt. De har vist ikke alle været saa dansk hjemme som de nu er men det glæder vi os over nu. En af os her er bosiddende i Tyskland, men han er god nok efter Forholdene og har samme Syn paa Fremtiden som vi andre. – Vi maa skrive 2 Breve og 2 Kort hjem hver Maaned (ny Forordning efter at Tyskerne har forbudt Fangerne at skrive mere). Jeg vil nu bede vor Kommandant, som er meget venlig og imødekommende om at maatte skrive et Brev til Dem en Gang imellem. – Forleden modtog vi 100 Rbl fra Herr Vicekonsul Edstrøm i Moskau efter at vi havde henvendt os til ham. Pengene er ikke udbetalte endnu, men da 7 andre af os tillige modtog hver 25 Rbl samme Steds fra, er der ingen der lider Nød her af os Danske. Konsulen gav mig Tilladelse til at skrive om andre Ting, vi mangler og jeg skrev ham at vi haardt mangler nogle Klæder. – Hvis De kunde faa udvirket at der maatte

komme en dansk Præst herover vilde vi være uhyre glade og taknemmelige for det, vi er rigtignok kun faa, men der maa jo være mange fleer her i Rusland og der kunde maaske gøres noget for, at de ogsaa kom herhen. Jeg skrev derom til Konsulen og gav ham Navnene paa over 20, som vi ved er i Fangenskab. Der har været mange Holstenere her, men de gaar strax tilbage igen. Foruden os er der 12 bosniske Etaarige (mest Studenter) og nogle Serber her, der vil i Fronten igen mod Tyskland.

Liste over dem der er her af Sønderjyder

	Hjemsted			
For- & Efternavn	By	Kreds	før i:	Komp. Regt.
Fritz Clausen	Aabenraa ^{*)}	Aabenraa	Tschita	9. Komp. Res. Inf Rgt 266
Bendiks Bennedsen	Kristiansdal ved	Aabenraa	Tschita	5. Komp. Res. Inf Rgt 93
Kristian Degn	Løjt kirkeby	Aabenraa	Tschita	5. Komp. Res. Inf Regt 93
Boy Jørgensen	Løjt kirkeby	Aabenraa	Simbirsk	3. Komp. Res. Inf Rgt 223
Georg Flint	Sønderhav	Flensborg	Simbirsk	12. Komp. 1. Garde Res. Regt.
Anton Nygaard	Ørsted	Haderslev	Nertschinsk	5. Ldv. Regt. 84
Jakob Johannsen	Ulleruplund ved Skærbæk	Haderslev	Nertschinsk	5. Ldv. Regt. 84
Niels Christensen	Brøns	Haderslev	Tschita	12. Komp. Res. Regt. 84
Anton Budde	Beck pr. Nustrup	Haderslev	Simbirsk	7. Komp. Res. Regt. 223
Frederik Rudbek	Haistrup	Haderslev	Krasnojarsk	6. Komp. Res. Regt. 223
Mads Lund	Haistrup	Haderslev	Kurgan	9. Komp. Res. Regt. 266
Michael Petersen	Jernby ved Hammelev	Haderslev	Kurgan	9. Komp. Res. Regt. 266
Anders Kristiansen	Skovby v. Hoptrup	Haderslev	Kurgan	9. Komp. Res. Regt. 266
Jens Nicolaisen	Skodborg	Haderslev	Krasnojarsk	4. Rsg. Dragon Rgt. 13

^{*)} Nygade 4 [FC's tilføjelse]

Kristian Lund	Alslevkro ved Lygumkloster	Tønder	Tschita	12. Komp. Res. Rgt. 64
Peter Johannesen	Jyndeved	Tønder	Kurgan	9. Komp. Res. Rgt. 266
Kristian Nielsen	Svenstrup	Sønderborg	Nikolsk	9. Komp. Ldv. Regt. 84
Jørgen Hansen	Kobberholm	Sønderborg	Nikolsk	9. Komp. Ldv. Regt. 84
Hans Petersen	Kjær	Sønderborg	Nikolsk	12. Komp. Ldv. Regt. 84
Hans Wolf	Møllmark ved Broager	Sønderborg	Nikolsk	12. Komp. Ldv. Regt. 84
Jørgen Wolf	Hellerup	København	Stretensk	6. Komp. Ldv. Regt. 84
Julius Reincke	Gissefeld ved	Haslev	Dorrea	4. Komp. Res. Regt. 265
Bethold Horstmann ^{**)}	Hohenzollen- dv. 8	Bielefeld	Tschita	9. Komp. Ldv. Regt. 21

Saa til Slut vil jeg personlig bede Dem om at takke Deres Søn for hans Breve som jeg desværre ikke har faaet. Vi, der har været i Tschita, har i det Hele ingen Post faaet siden August. Da fik jeg personlig alle Breve som min Kæreste havde paa hendes Rejse til København. Vore Landsmænd, der var i Nikotsk har faaet baade Breve, Pakker og Penge sendt efter. Vi beder Dem derfor om at vilde hilse vor Fam. mange Gange og bede dem om at skrive flittig til os fra Danmark. Vi skriver hver Gang vi maa, saa meget vi kan. Vi har det godt og venter utaalmodig paa “Frihedens-Dag.” Gud beskærme vort Sønderjylland og dets gamle Moderland. Saa endnu en Gang hjertelig Tak fra os alle og en hjertelig Hilsen fra Deres

Frits Clausen

8. marts 1916 (brev 8614)

Pavlovod Posad 8.III.1916

Ærede Herr Rasmussen!

Har flere Gange sendt Dem en Liste over de 23 Danske, der er her i Pavlovo Posad, haaber De har modtaget i det mindste en af

^{**)} født i Hojer nu [FC's tilføjelse]

dem. Af den danske Konsul Herr Edstrøm i Moskau har jeg erfaret, at der er 7 Sønderjyder i Viatka. Jeg har nu bedt Herr Konsulen, om at vilde henvende sig til Generalstaben i Moskau, om de ikke maa blive forflyttet herhen, hvor Lejren jo er bestemt for Danske. Hvis det ikke er ubeskedent af os, som har nydt saa uhyre meget godt af Deres Arbejde, kære Herr Rasmussen, at bede om noget, vilde jeg gerne bede Dem om at prøve paa, om der ikke kunde lade sig noget gøre, for at *alle* Danske kunde komme herhen.⁷¹ Grunden er ikke alene, at det kunde være rart at være flere, nej, der er flere vægtige Grunde. Vi er her mange rigtig gode Sønderjyder, Folk af samme Slag, som dem der styrket og ført vort Folk fremad derhjemme, men der er ogsaa enkelte iblandt os, der rigtigt nok, hvad Sindelaget angaar, er gode Danske, men som har for megen gammeldags Jydenatur i sig, der forhindrer et idealt Fællesarbejde, som mange af os kunde ønske sig. Hvis det kunde lade sig gøre, at der kom en Præst herover, som De skrev om, kunde det maaske ogsaa af denne Grund være til rig Gavn for manges indre Udvikling, der her paa Grund af Forholdene staar stille.

Paa Grund af Censuren vil jeg ikke skrive mere denne Gang, men herved slutte med de hjerteligste Hilsener fra Deres taknemmelige
Frits Clausen

11. marts 1916 (brev 8615)

Pavlovo Posad 11.III.1916

Ærede Herr Rasmussen!

Har i Aften modtaget Deres Brev fra d. 24.II. Med Sorg hører vi, at De ikke finder vor Fremgangsmaade overfor Hj.T. rigtig.⁷² Jeg vil derfor strax i Aften endnu sende Dem en nøjere Beskrivelse af Begivenhederne i de Dage, vi skiltes. Først maa jeg dog fortælle, at der med den Transport, der kom fra Tschita og Krasjonark, kom hele 84 Mand. Deraf var 8 Danske og nogle flere Hjemmetyskere. Resten var Folk fra Holsten, Mecklenborg, Hannover, Rhinlandene, ja man kan godt sige fra hele det øvrige Tyskland. Det var det værste Udskud af Lejrene i Sibirien. Foruden at de bestjal os paa Jernbanetouren herhen, vilde de ogsaa forbyde os at tale dansk, et Sprog de ikke kunde

⁷¹ Se brev af 8.1.1916.

⁷² Muligvis havde Rasmussen på dette tidspunkt en noget bredere definition af begrebet "danske", i hvert fald ønskede han ikke blot tysksindede sønderjyder udskilt.

forstaa. Det var dem, vi bad vor Kommandant skille os fra, strax vi kom herhen. Saa kom Resten, vi Danske og Hjemmetyskere samt 17 Holstenerne, der var kommen fra Nicolsk over i en anden Barakke. Her blev vi saa nogen Tid senere 23 Danske mod 39 Tyske. Vi var tydelig delte i 2 Lejre, men der var ingen videre Fjendskab mellem os. Det begyndte først, da en særlig krass Tysker, Sonnichsen fra Røllum, opirrede Holstenerne til at synge Oprørssangen o.s.v. for os. Det var Knap at vi kunde synge en dansk Sang, før vi blev overdøvet af de tyske Viser, som er forbudte her. Saa var det, at vi henvendte os til Kommandanten for 2.nden Gang, for at blive de tysktalende Holstenerne kvit. Vi blev strax skilte, men saa var der en af dem, der sagde, at der var flere Tyske her, hvorfor de saa kunde blive, og da Kommandanten saa spurgte, hvem der følte sig som Tysk, traadte en Seminarist Rasmussen fra Egersund frem, da han ikke kunde forsvare det overfor sig selv, at blive i denne Lejr, som han sagde til mig en Gang, vi talte derom. Og da han havde gjort det første Skridt, fulgte de andre efter. Med nogle af dem, talte vi ganske venskabeligt bagefter, men enkelte var saa forbitrede mod os og hele Danskheden, at hvert Samfærd maatte høre op. At faa dem i en Lejr her i Nærheden, kunde nok ikke lade sig gøre her, som i Frankrig, da Russerne jo selv spurgte hver enkelt hvad han var. Den Gang havde vi heller ingen Anelse om, at der kunde komme en Præst herover, der kunde virke paa Hjemmetyskerne. At vi kunde tænke paa at paavirke de Folk, der kom bort herfra, er helt udelukkende. Det vilde aldrig være kommen saadan, hvis vi Danske havde været i Flertal, men som Forholdene var, kunde vi ikke handle anderledes. Alt hvad vi gjorde blev længe overvejet; vi vidste nok at vi snart nok maatte give Forklaring for vor Fremfærd en Gang. – Ja, ærede Herr Rasmussen, maaske De endnu ikke kan give os Ret, men hvis De vilde have kendt vore Forhold nøje, tror jeg bestemt at De maatte give os Ret. Vi skal nok lægge os Deres Ord paa Hjerte, naar der skulde komme flere hertil, men saa vil vi ogsaa haabe, at *vi* er i Flertal, og saa vilde vi fra først af have handlet saadan.

Det maa bero paa en Fejltagelse, naar De har ment, at det var F. Rudbeck, der bad om de medicinske Bøger. Det var mig,⁷³ og jeg takker Dem mange Gange for, at der er sendt nogle af Sted. Jeg skal nok skrive saa snart jeg modtager dem.

⁷³ Der er ikke bevaret noget brev til Rasmussen, hvor FC bad om medicinske bøger. FC's ønske gik givetvis via Harald Scavenius til hvem han havde skrevet derom. Scavenius videregav 5.2.1916 ønsket til Rasmussen.

Til Slut vil jeg bede Dem hilse alle dem, der har tænkt paa os Sønderjyder her, fra os alle. Vi vil gøre os Umage for at gøre vort Land og Nation Ære her i det Fremmede. Allermest takker vi dog Dem ærede Herr Rasmussen for det store Arbejde De gør for os.

Mange danske Hilsener fra Deres
Frits Clausen

20. marts 1916 (brev 8616)

Pavlovo Posad d. 20.III.1916

Ærede Herr cand. Rasmussen!

Har lige modtaget Deres kære Brev fra d. 5.3. (rekommanderet), haaber at De nu har modtaget de 2 Breve jeg har sendt om 7 Sønderjyder i Viatka og om den Maade, vi skiltes med Hjemmetyskerne. Vi beder Dem alle være overbevist om, at vi gjorde alt efter nøje Overvejelse og i fuld Forstaaelse af Ansvarret, vi lagde os paa. Haaber at der snart kommer Forstærkning, hvis der ogsaa skulde være Hjemmetyskere deri blandt, er der forhaabentligt ikke saa mange, at de kan tage Magten, saa det sønderjydske Fangelejr i Rusland fik tysk Præg. – I Middags var jeg hos vor Kommandant, der er en uhyre venlig og imødekommende Herre. Han sagde, at efter alt, hvad han havde faaet Besked om og hørt paa højere Steder, er der ingen Tale om at vi Danske bliver sendt paa Arbejde. Om Leveforholdene for en Præst kunde han ikke udtale sig, da han ikke rigtig forstod, hvad der var ment. Han sagde, at der jo baade var Værelser at faa, samt Kost, og at Præsten jo vist ellers maatte tage til Takke med Arbejdet her blandt os eller privat Arbejde, da det offentlige Liv jo ikke er stort her og af nogen Interesse paa Grund af de faa Indbyggere. Imorgen vil jeg nu sende nogle Prospektkort af Byen, saa De selv kan faa et Indtryk af den. Ellers var Kommandanten meget indtaget af Sagen og syntes, det kunde være rart for os, om der kom en Præst herover, og De kan tro, kære Herr Rasmussen, at vi vilde glæde os, om der virkelig kom en dansk Præst herover, men det er alligevel snart at gøre for meget for os. Blot vi en Gang kunde gengælde det, vi modtager for vor Danskheds Skyld, med at vove Livet for “gamle Danmarks Sag.” Vi yngre her længes ligefrem efte at Danmark maatte komme med, for at vi kunde komme med, som saa mange andre Lidelsesfæller, der først har maattet kæmpe for deres Undertrykkere, men saa frivillig igen er gaaet Rædselen i møde for at at vove Livet for det egentlige

Fædreland og for deres egen Sprog og Kultur. Saa kunde vi forhaabentlig ogsaa komme “med Sommer for vort Folk og vort Land.” Jo, vi haaber her og bygger Luftslotte. Gud give, vi ikke maa blive skuffet. – Krigsfangens Sang interesserede ogsaa Kommandanten meget og i morgen spilles “Tipperarysangens” Melodi af vort Musikkorps, for et saadant har vi ogsaa her. Det bestaar af Ch[e]ckiske “Frivillige” og spiller hver Dag for os i “Spisestuen.” – Jeg vil ogsaa sende Dem nogle poetiske Udgydelser af Bennedsen her. Tillæg til “Slesvig vort elskede omstridte Land” og en Fangevise.

Der er kommen Bøger til Rudbek, Christensen og Nicolaisen og de beder mig om at takke paa deres Vegne. Vi har en køn Bogreol og da en af os er Bogbinder holdes alle Bøger i god Stand. Om Aftenen synger vi saa godt det lader sig gøre med Stemmematerialet. Et Gymnastikhold havde vi ogsaa begyndt paa, men det gik uheldigvis itu paa Grund af “Jydenaturen.” Men naar vi faar lidt nyt Blod, især Højskoleracen, vil det vi nu har maattet opgive, nok alt kunde optages med Held igen.

Til Slut beder vi Dem mange Gange, om at vilde takke alle vore Venner og hilse dem med, at vi ikke er forsagte men ved godt Mod i Haab om en lykkelig Tid for “Gamle Danmark.” Mange hjertelige Hilsener

Deres taknemmelige Frits Clausen

5. maj 1916 (brev 8617)

Pavlovo Posad d. 5.V.1916

Ærede Herr cand. Rasmussen

Hvor er her Glæde hver Gang vi modtager et Brev fra Dem. Jeg har lige modtaget Deres kære Brev fra d. 19.III. og læst det 2. Gange højt for Kammeraterne. I Aften skal jeg læse det op for nogle cechiske Studenter, der om faa Dage rejser bort fra dette Lejr, for at kæmpe for deres Fædrelands Frihed i det cechiske frivillige Corps. Det vilde vi ogsaa en Gang gerne kunde og vi yngre her beder Dem om at vilde hjælpe os lidt ved, at vi, hvis Danmark skulde komme med i Konflikten, som Holland vel om kort Tid er,⁷⁴ strax kunde komme hjem for at kæmpe med for vort kære Land under det gamle Flag. Saa vilde vi ogsaa smile og juble over at skulde i Kamp. Johannsen

⁷⁴ Holland indtrådte ikke i krigen.

fra Ulleruplund staar lige nu og paalægger mig meget indtrængende om at bede Dem hjælpe os dertil. Hvis Hæren ikke vil tage os, er der maaske et frivilligt Korps, men helst vilde vi jo kæmpe med Hæren. Ja, der er vel endnu ingen Udsigter til at Danmark kommer med og det er ogsaa for egoistisk tænkt, naar man ønsker Krigen over sit Fædreland, fordi man selv længes efter at vove Livet for det, men her har vi saa lidt at tage os for, at vi falder paa saadanne Tanker, og de bliver os vel nok tilgivet af vore Venner. Men skulde vor Formodning gaa i Opfyldelse, da vilde det være forfærdeligt, om vi skulde sidde her. Ellers er der ikke noget at fortælle om os her. Posten kommer jævnligt nu og vor Bogreol er næsten ved at blive for lille, men vi haaber at der nu snart maa komme flere hertil, saa Bøgerne rigtig maa blive læste. Læsningen er jo det beste man har her. Af Herr Konsul Edstrøm i Moskov fik vi den Liste af 104 Navne tilsendt med Bøn om at gøre Tegn ved dem vi kendte her som dansk er tysksindet. Vi kendte jo ikke mange og satte blot Mærke ved de Tyskere, der har været her en Gang og nogle helt faa (2 eller blot 1) som var nogle her bekendt som indvandrede og meget energiske Chauvinister. Hjemmetyskerne tager vi denne Gang imod med Glæde. Blot der snart maatte komme nogle flere. – I Lejren er der nu ca. 480 Fangne, men 420 kommer kort nu om et Par Dage. Saa kommer der nye fra Fronten, der efter nogen Tid igen kommer bort. Vi er blot vi 23 Danske for hvem Lejren jo egentlig er bestemt, og nogle cechiske Etaarige, der bestandig bliver her. Alle andre er her blot paa Gennemrejse, det er Polakker eller Slaver af den østrigske Arme, der nok kan fortælle os det nyeste fra Fronten, som vi vil have det. – Nu vil jeg slutte med mange kærlige Hilsener fra alle vi Danske her til Dem og vore hjerteligste Tak for alt hvad De gør for os.

Deres Frits Clausen

8. maj 1916 (brev 8618)

Pavlovo Posad d. 8.V.1916

Kære Herr Rasmussen!

Har igaar med stor Glæde modtaget Deres Brev fra ⁷⁵ samt Blomsterfrøet. I dag er det allerede bleven udsaaet i nogle Blomsterbede midt i Lejren. Kommandanten blev ogsaa uhyre glad for det,

⁷⁵ Pladsen til datoen er blank.

jeg bad ham modtage som en Hilsen fra Danmark. Ligeledes har alle russiske Soldater, der har hjemme her faaet noget til at saa i deres Haver. Vi kan vist være rolig for at de røde og hvide Farver nok skal være at se her paa Egnen i mange Aar efter at der har været Danske her som Krigsfanger. – Jeg har ogsaa talt med Kommandanten om hvad det omtrent vilde koste at leve her for en Præst. Han mente at man maatte regne med en Udgift paa ca. 75 Rbl om Maaneden. Det var jo slet ikke saa helt lidt. Der vilde være Værelser at faa i vor umiddelbare Nærhed, maaske endda i selve Lejren. Vi bor nemlig i en forhenværende Fabrik, hvor Ejerinden endnu bebor et stort Stuehus og desuden en ældre Art Inspektør et mindre Hus med Udgang Gaden og til Lejren. Jeg skal se, om jeg ikke kan sende Dem et Par Smaaskitser af vor Omgivelse her. Prospektkortene har De forhaabentlig faaet. Jeg skal nok sende flere ved nærmeste Lejlighed.

Ja, hvis Prof. Verrier kom til Pavlovo!⁷⁶ Hvor vilde han kunde tale til vore Hjerter der blot banker for vort Fædreland i denne Tid. Nej der er virkelig ingen der er for god til at kæmpe for sit Land og skam for alle de fædrelandsløse Mænd, der ikke vilde være med til at gaa frem efter gamle Dannebrog. I Aften har vi sunget: “I vor Barndom vi hørte Kartovernes Bulder” og De kan tro vi længtes derefter da vi sang Ordene: “staar vi snart med vor Bøsse paa Skulder i en lige og tætsluttet Rad.” Det er vel mest hos os yngre at Længselen er særdeles stor, men der er dog ogsaa nogle af de ældre med Familie derhjemme der længes efter denne Kamp.

I denne Tid har vi travlt med at grave et Stykke Jord om, hvor der skal plantes Hvidkaal, Løg o.s.v. til vore Suppegryder. Vi lever ganske godt, især Brød har vi næsten Overflod af og Behandlingen kan man næsten ikke rose nok. Vi graver blot om Formiddagen, om Eftermiddagen læser vi og om Aftenen prøver vi paa lidt Gymnastik saa godt det nogenlunde lader sig gøre. Kommandanten har lovet at vi maa faa Gymnastikredskaber og en Fodbold spekulerer vi ogsaa saa smaat paa, men det maa vel vente til vi bliver flere. Endnu er vi blot de samme 23. Landbrugs-bøgerne har vi modtaget og jeg fik medicinske Bøger af en Herre, der sammen med Herr Consul Edstrøm fra Moskov besøgte os i Paasken. Nu skal man jo se at hente lidt af den spildte Tid ind. Jeg har en Collega her i en tjechisk Mediciner, der er ogsaa

⁷⁶ Paul Verrier, fransk sprogforsker med speciale i de germanske og skandinaviske sprog, der tog sig særligt af de sønderjyske krigsfangers sag i Frankrig og England og arbejdede for, at de blev samlet i særlige lejre.

en polsk Stabslæge her i Lejren, men han er saa austrophil at han ikke værdiger os Rebeller nogle Ord. En Dag fortalte han en tjechisk Ingenieur (der flittig lærer dansk) og mig nogle saa haarrejsende Historier, at vi rent ud vendte ham Ryggen. Det var jo nu heller ikke pænt gjort, men vi føler den Dag i Dag ingen Samvittighedsnag.

Hvis der skulde være en dansk Polytechniker der interesserer sig for Tjekkere kunde han maaske i et lille frit Øjeblik sende denne unge Tjেকে et lille dansk Brev. Det vilde gøre ham forfærdelig glad, da han saa godt som ingenting modtager fra Hjemmet (2 Kort i 12 Maaneder). Hans Navn er: Krigsfange Gloser. P.p. Gouvernement Moskau. – Til Slut sender vi alle vore hjerteligste Hilsener og vor oprigtige Tak til alle vore Venner, særlig dog til Dem, kæreste Herr Rasmussen.

Deres Frits Clausen

6. juni 1916 (brev 8619)

Pavlovo Posad d. 6. Juni 1916

Ærede Herr Rasmussen!

Hvor er jeg glad over at kunne skrive Dem dette Brev. Dets Indhold bliver en Beretning om vor Grundlovsfest igaar. Ja, Gaarsdagen var en Festdag for os, vi var alle opfyldt af en Stemning man eller i hvert Fald jeg ikke kan skildre og foruden det at Dagen har været den dejligste Dag vi har oplevet i Fangenskabets tror jeg nok den har styrket os overordentlig baade i vort faste Forsæt at vilde holde ud i Haabet paa Frihedsdagen som i vor Kammeratskabsfølelse overfor hinanden som Brødre der er fast sammenknyttet af den danske Folkefølelses stærke Baand. Vi begyndte Dagen med Sangen: "Den signende Dag med Fryd vi ser." Derefter læste Julius Reincke et Stykke op: "Den hellige Fædrelandskærlighed" (efter Frederik Zeuthen) og vi sang: "Altid frejdig naar du gaar." Som Slut paa Formiddagssammenværet gav vi vor Bøn for vort Fædreland Udtryk i Sangen: "Kongernes Konge."

Strax om Morgenen havde der været et Par af os i Skoven efter Bøgekviste, men de fik ingen og vi havde derfor maattes nøjes med andet Grønt til at smykke Barakken med. Kongens Billede, som jeg har tegnet en Gang i Vinter, samt et Billede af den grundlovgivende Rigsforsamling, vi har fundet i en Almanak var omgivet af Løv og Blomster. Vi var alle i vaskede Støvler og havde ellers klædt os saa festlig som det under disse Forhold var mulig. Henimod Middag kom Kom-

mandanten paa sin daglige Inspektionstur op og ønskede os en glædelig Fest. – Om Eftermiddagen samledes vi saa igen til et Møde, der begyndte med Sangen: “Danmark se din Ungdom samles” (af Mads Nielsen). Derefter sang vi “Slesvig, vort elskede omstridte Land” og Niels Christensen sagde i Tilslutning hertil et Par Ord at vi ikke vilde fejre vor Fest uden at tænke paa vort Folk og Land derhjemme men at vi alligevel vilde være i Feststemning, der skulde gennemstrømme os af Kærlighed og Stolthed over vort gamle Land. Efter at vi saa havde sunget “Det suser i Nordens Skove” holdt jeg et lille Foredrag om “Grundlovsdagen som det danske Folks Festdag.” Jeg forsøgte at skildre den Periode i vort Folks Historie der førte til den nationale Vækkelse, der saa sammen med den Frihedsaand der samtidig kom til Udtryk førte til at det derved erhvervede sig sit Selvbestemmelsesret tilbage. Idet jeg saa til Slut udtalte min Vished over at Danmarks Frihed til evige Tider vil være sikret fordi det Grundvold er lagt i selve Folkets Hjerter udbragte vi et Hurra for Danmark og sang “Der er et yndigt Land.” – Saa havde vi endog Festspisen Kl. 6. Vi havde købt os et Stykke Svinekød og en uforsvarlig Mængde Kartofler, som smagte os bedre end mangt et Festmaaltid gør derhjemme. Til Trods for at vi skar Kødet med vore Lommeknive og bagefter spiste det med Skeer af vore smaa Emaillé Skaale var det dog et Festmaaltid som ingen anden.

Vi havde hver givet 50 Kop. til de materielle Goder og derfor fik vi foruden dette Aftensmaaltid endnu en stor Kage som vor Bager (Polak) havde bagt os. Den kom paa Bordet om Aftenen og dertil drak vi Kaffe, som det danske Konsulat i Moskau sender os i hver Maaned, hvad De forhaabentlig har hørt om af mine Breve. Ja vi havde endog Gæster om Aftenen, 3 russiske Feldwebler, 2 tschekkiske og en polsk Medfange. Vi begyndte Mødet med at jeg ønskede vore Gæster velkommen (der manglede blot en Elsaser saa havde vi været alle de Nationer der i Fredstid har maattet kæmpe mod Tyskheden) og udtalte vort Haab om, at den retfærdige Sag, Frihedssagen, maatte sejre i denne krig. Vi udbragte et Leve for de Allierede, men særlig for Rusland. Derefter talte den tschekkiske Ingeniør Gloser, som jeg skrevet om til Dem før og vi sang efter hinanden den danske og den tschekkiske Nationalhymne (den sidste for de Flestes Vedkommende især Melodien). Ja, saa fulgte Tale efter Tale akkurat som ved Møderne derhjemme og vi holdt først op henimod Kl. 12 med en Salme. Vi var saa ophøjede af den blandede Følelse af Længsel og Begejstring, vi her har lært at kende, at vi ikke kunde gaa til Ro endnu. Vi gik saa en

lille Tid op og ned udenfor, hvor Stemningen endnu blev forøget af den dejlige Sommernat med Nattergalens Sang, der omgav os.

Jo, det var en dejlig Dag og vi er vor Kommandant uhyre Tak skyldig fordi, han har tilladt os at fejre den som vi i det hele maa takke ham for den Velvillie han altid viser os.

Til Slut vil jeg endnu meddele Dem at der kommer 47 Danske hertil med det første. Navnene sender jeg Dem en af Dagene. De er anmeldt her og Kommandanten har givet mig Navnene paa dem. Der er udgaaet en ny Ordre fra Generalstaben om at sende alle Danske hertil. Denne Gang beholder vi dem alle, nu er vi stærke nok dertil.

Mange hjertelige Hilsener til alle vore Venner i Danmark, særlig dog til Dem kæreste Herr Rasmussen fra os alle, særlig dog fra
Frits Clausen

11. juni 1916 (8638)

Pavlovo Posad d. 11.VI.1916

Kære Herr Rasmussen!

Følgende Danske vil komme hertil i nærmeste Fremtid. Maaske kommer der endnu flere.

1.) Peter Hansen		25.) Kurt Hansen	232
2.) Peter Lund		26.) Herman Schmidt	
3.) Jeppe Boisen		27.) Lorens Ries	
4.) Ottensen Dall		28.) Jens Hansen	
5.) Johannes Vind		29.) Johannes Frederiksen	
6.) Jørgen Lesen (?)		30.) Falle Rudbek	5. Grenad.
7.) Marius Rasmussen		31.) Falle Philippsen	
8.) Peter Jensen	Regt. 75	32.) Christian Mikkelsen	223
9.) Vilh. Andersen	Regt. 272	33.) Peter Smith	
10.) Theodor Voss	Regt. 272	34.) Jes Kudsk	
11.) Jørgen Bork		35.) Carl Rasmussen	
12.) T. Ravn	223	36.) Bager Hansen	
13.) Mathias Brodersen	148	37.) Jørgen Kjær	
14.) Lorens Jessen	223	38.) Johannes Lund	
15.) Christian Schrøder	223	39.) Nikolai Ebsen	223
16.) Niels Nielsen	229	40.) Jens Hansen	

17.) Viktor Birkedal	223	41.) Hans Blom	
18.) Andreas Andresen		42.) Adolf Petersen	223
19.) Torkild Ravn	223	43.) Lorens Jessen	223
20.) Peter Feldsted	223	44.) Johan Moos	131
21.) Peter Jørgensen		45.) Jepsen Blikkenslager	223
22.) Jørgen Lausen	223	46.) Mathias Hoegh	223
23.) Jørgen Mathiesen		47.) Hans Jørgensen	223
24.) Hans Hansen			

Naar de er her strax hurtigste Meddelelse. Mange hjertelige Hilsener fra de 23 her

Deres Frits Clausen

21. juli 1916 (8620)

Pavlovo Posad d. 21.VII.1916

Kære Herr Rasmussen!

Nu skulde De blot se Danebrogsblomsterne i vort lille Haveanlæg. Det er en glæde for os og for alle andre, der kommer i Lejren at se disse kønne Blomster i deres fulde Pragt.

For et Par Dage siden var jeg i Moskov, hvor jeg talte længe med Herr Consul Edstrøm. Det er jo noget man maa skønne paa, naar man faar en saadan Tilladelse. Jeg skrev til min Onkel Dyrslæge Jes Thaysen Petersen i Smørum Avre og bad ham hilse Dem. Jeg haaber ogsaa at De staar i Forbindelse med Konsulen.

I Lejren er alt godt, men vi faar knap saa megen Post nu som før, især længes vi frygtelig efter et Brev fra Dem, kære Herr Rasmussen. Vi ved, at det er forfærdeligt ubeskeden af os at vente Breve fra Dem alt for ofte, men da der blot er faa der skriver os saadan til Hjertet som De kan vi alligevel ikke undertrykke Længselen.

Ogsaa for Herr Bøgebjergs Breve er vi forfærdelig glade.⁷⁷ Den varme Fædrelandskærlighed der lyder ud af dem, giver os altid nyt Mod og et stærkere Haab. I hvert Brev giver Herr Bøgebjerg os ogsaa en lille Lektion om Skadeligheden ved Nydelsen af Tobak og det er

⁷⁷ Billedhuggeren Rasmus Bøgebjerg var en ivrig højreradikal nationalist og antisemit, der bl.a. tilskyndede til en dansk udgave af Zions Vises Protokoller (John T. Lauridsen: *Dansk nazisme 1930-45 - og derefter*, 2002, s. 284, 481f.).

egentlig utaknemmeligt af os, at vi ikke kan lade være med at ryge. Dette er dog endnu vor eneste Luksus og den største Nydelse og der skal nok mange Ord til for at overbevise os om Rigtigheden at lade være.

De har forhaabentlig faaet mit Brev om at vi nu er 24, idet Falle Rudbeck er kommen. Flere er der dog ikke kommen. For et Par Dage [siden] kom der en Transport nye Fanger fra Fronten ved Baranovitsch, lutter Polakker, der kunde fortælle os meget om Livet i Tyskland. Ja, hvornaar er det vel ved Enden?

Til Slut vil jeg sende Dem mine Kammeraters allerhjørteligsk Hilsener og selv tilføje en fra

Deres Frits Clausen

24. juli 1916 (8621)

Pavlovo Posad d. 24.VII.1916.

Kære Herr Rasmussen!

Nu har vi havt 2 store Glædesdage lige kort efter hinanden. Den første bragte os de første af de ventede Landsmænd og den anden Deres kære Brev med Fotografierne og Servietterne fra 6. Juli.

De nyankomne er: Jens Hansen fra Storde ved Bredebro Landv. Rgt 84. og Ottensen Dall fra Birkelev ved Skærbæk. Res. Inf. Rgt 223. Det var jo ikke mange, men om saa bedre er Sindelaget paa dem. De bragte os Navnene paa flere andre, der er i Persia (rimeligvis paa Arbejde). Da de ikke var paa Listen, men dansksindet, har jeg strax indberettet Navnene til Moskau. Vi venter paa Resten hver Dag. Jeg skal nok meddele Navnene, Hjemsted og Rgt. Nummer saa snart de er kommen. Jeg forstaar ikke at der ingen kommer fra Fronten der maa da være kommen nogle i Fangenskab nu i den senere Tid.

De skriver om at være forsigtig. Ja, det er vi ogsaa nu. For uforsigtige Ytringer i Breve til Slesvig kan De nu være rolig. Kommandanten her censurerer nemlig alle Breve og Kort inden de gaar ud af Lejren og hans Tolk for den danske Correspondances Vedkommende er jeg. Jeg giver alle Kort og Breve til Slesvig, der indeholder det allermindste om vor Særskillelse tilbage. Den Vej kommer der ingenting, men der kan jo endnu fortælles noget fra Danmark. De fleste af os her skriver jo til en Slægtning ved Grænsen, der saa skriver Indholdet af Brevene hjem til Familien. Den Vej kan vi jo ikke stoppe. Jeg har imidlertid advaret Kammeraterne og nu efter at De har skrevet det samme skal

alle nok være yderst forsigtige. Vi trøster os jo med at der ikke bliver ret meget tilbage af Tyskland, for skal vi derigennem vil vi vist ikke alle kunne undgaa Ubehageligheder. De maa erindre, at der i denne Lejr kommet mange Fanger, der skal paa Arbejde, deriblandt ogsaa Tyskere. Vi kan endda nok komme ud med dem i de Par Dage, de er her, men værre er det med de andre Nationer som Serber og Tjekker, naar de hører nogle højroastede prøjsiske Talemaader en Gang imellem. Serberne har endog flere Gange ladt de tyskvenlige deres Uvilje mærke ret følsomt. Det vilde derfor være os en stor Glæde om vi efter Krigen ikke behøvede at skulde gennem Tyskland, men kunde stige iland paa Toldboden som danske Undersaatter. Ja, hvor vilde denne Gensynsdag da blive til en Helligdag for os, der ikke taler om meget andet nu end alle de Fremtidshaab Freden vil opfylde.

De skriver om Skolehold i de andre Lejre. Jeg havde her faaet et Kursus i russisk i Gang. Det var en nyvunden Ven og Kammerat af mig, en tjekkisk Ingenieur, der var saa venlig at vilde lære os det.⁷⁸ (Han taler det perfect) Men beklageligvis gik det efter kort Tids Forløb igen i Staa og Skylden laa hos Danskerne. Der er i det Hele for meget af den gamle Jydenatur i de fleste her. Saa jeg havde tænkt paa at faa nogle Foredrag i Gang om vort egen Folks Historie. Vi har jo nogle Bøger, man nok kunde bruge som Haandbøger. Jeg fandt dog ingen stor Interesse og vilde derfor vente med at begynde paa det, til Vejret ikke tillod os at være saa meget ude. Det er saa uhyre beklageligt at man ikke kan faa saadan noget i Gang, tilmed da vi havde det i Sibirien med Tydskerne. Men det kommer nok. Jeg skal nu, opmuntret af Deres Brev begynde paa ny og nu skal det prøves. Hav derfor Taalmodighed til næste Brev, saa kommer der en Meddelelse derom. Bøger tror jeg ikke vi mangler. Det skulde være en dansk Literaturhistorie og maaske ogsaa en Grammatik. Hvis det ikke er for meget vilde jeg gerne bede om en dansk-tydsk Ordbog til en polsk Student, der flittig lærer dansk. Der existerer vist ingen dansk-polsk Ordbog, ellers havde det jo være at der kunde findes en ung dansk Philologus der vilde forære ham en saadan. Det er en uhyre intelligent Mand, der har studeret sit Folks Sprog og Historie og ved at fortælle derom med en Kærlighed og Varme, man kan misunde ham. Jeg befletter mig at henlede hans Opmærksomhed paa vort lille Fædreland og er næsten ved at tro at mine Ord har vakt en varm Interesse hos ham. Det vilde glæde mig, om der skulde findes en ung Student derhjemme,

⁷⁸ Frantiséh Gloser.

der vilde sende ham Bogen. Maaske den kunde sendes ham direkte. Hans Navn er Biel. Addressen ellers som vor. Han er en Ven af os alle, ligesom Tjekkerne og det er en Glæde at høre disse fremmede Folkslag prise Danskerne her. Det tror jeg nok at kunde sige uden at overdrive, at vi har gjort vort Folk Ære her i det Fremmede.

Ja, nu havde jeg nærvædet glemt at fortælle Dem om, hvor dejligt det ser ud i vor Haveanlæg. Tænk alle Valmuer staar nu med de dejligste Blomster. Det er rigtig de gode varme Farver af vort gamle Flag. Jeg havde forleden en stor Bouquet med til nogle polske Damer i et stort Hospital her i Nærheden, hvor der nu for Tiden ligger en af os i Malaria. (Han er rask og kommer hjem i Morgen) og deres Beundring kendte ingen Grænser. Jeg sagde til Dem: "Ja, tænk saa, at denne Blomst af mange Landmænd derhjemme kaldes for Ukrudt. Hvordan tror De ikke, at det maa være i et Land, hvor man har slikt Ukrudt."

Jeg er jo nemlig bleven Feltskær nu i Lejren og kommer derfor udenfor Murene en Gang imellem i Ærinde til Apothek eller Hospital.

Jeg er rigtignok ikke færdig med alt, hvad jeg vilde skrive, men paa Grund af Censuren vil jeg dog slutte med en hjertelig Hilsen fra os alle 26 til vort gamle Land, vore Velyndere, men ganske særlig dog til Dem vor kæreste Herr Rasmussen.

Deres Frits Clausen

26. august 1916 (8622)

Pavlovo Posad d. 26.VII.1916

Kære Herr Rasmussen!

Det har været daarligt med Posten en Tid, men nu lader det til, at der er begyndt med at komme Liv i den igen. Det tager jo lidt paa Humøret, naar man i længere Tid ikke hører noget.

Vi har det jo ellers godt her. For nogen Tid blev Lejren rømmet og det hed sig at vi ogsaa skulde med for at gøre Plads til 600 Syge, der kommer lige fra Fronten. Det gav jo lidt Bestyrtelse og Angst men efter det første Skælven var jeg strax i færd med Skrivelser for at standse det. Vor Kommandant kunde ikke ændre det. Han havde Ordre fra Obersten. Dagen efter havde vi Tilladelse til at blive foreløbig. De andre maatte alle bort, saa vi er her nu saa godt som lutter Danskere i det Hele blot ca. 40 Mand. Jeg havde Lejlighed til at faa Bud til Generalstaben med en ung russisk Officer, der var her i Selskab med den

østrigske Søster og en dansk Kaptajn de Krieger fra Randers.⁷⁹ Den unge Russer talte endda lidt med mig og lovede bestemt at fremføre vor Bøn et højere Sted. Med den danske Kaptajn talte jeg saa godt som ingenting. Vi havde Indtrykket af, at det nærmest var ham pinligt at finde Danske her, men man kan jo have taget Fejl. I hvert Fald var Herr Oberst Meyer sidste Aar ganske anderledes venlig overfor os, da vi traf ham inde i Tschita.⁸⁰ – Vi er her jo endnu og haaber ogsaa at blive her til Krigens Ende, men Ændringer kommer altid pludselig.

Alle har vi det godt. En Gang imellem paa lidt Høstarbejde eller andet Smaaarbejde og ellers Læsning eller lidt Snak i Lejren. I Gaar Aftes var der en, der læste Holbergs Jakob von Thybo op. Vi begyndte med Sangen “Før var knapt skreven paa dansk en Bog.” Derefter sagde Voss⁸¹ et Par indledende Ord om Holberg og læste derpaa Komedien op. Lidt Diskussion om Landbrug finder ogsaa Sted og det vil jo tage til naar Aftenen bliver længere. – Jeg læser hver Aften Russisk med den Herre, De for nogen Tid sendte den franske Bog om Sønderjylland. Det er ganske rart og ogsaa af Nytte.

Til Slut maa jeg endnu takke Dem for de Bøger min Ven Gloser har modtaget fra Danmark. I Gaar fik han ogsaa en Pakke med Cigarer, men Afsenderen er ubekendt. Nu skal vi se om han faar et Brev sat sammen paa Dansk til Tak. Til Slut vil jeg saa hilse mange Gange fra os alle 31. En særlig Hilsen fra

Deres Frits Clausen

31. august 1916 (8623)

Pavlovo Posad d. 31.VIII.1916.

Kære Herr Rasmussen!

Først et tredobbelt Leve for Rumænien,⁸² saa en Tak, fordi De har besørget min Ven Gloser en Korrespondent. Han har modtaget en Pakke for nogle Dage siden og igaar kom det første Brev. Han er umaadelig glad og er nu i Færd med at skrive Svaret. Det gaar jo ikke saa hurtig endnu.

⁷⁹ Kaptajn de Krieger fra Randers er ikke identificeret.

⁸⁰ Oberst S.O.B. Meyer besøgte fangelejrene som repræsentant for Røde Kors (Rasmussen 1927, s. 71).

⁸¹ Theodor Voss.

⁸² Rumænien indtrådte i krigen 27.8.1916.

Vi har jo faaet en lille Tilvækst igen. Det er Andreas Andersen fra Snogbæk i Sundeved, en ægte Sundbo, dansk helt igennem. Han har ogsaa haft nogle slemme Sammenstød med Tyskerne og er glad for at være her. Han har ikke kunnet skrive dansk, da den tyske Feldwebel ikke vilde lade Kortene gaa videre, og har helt siden sidste December forgæves forsøgt paa at melde sig som Dansker. Til sidst gik han paa Arbejde, skrev til Danmark, antagelig Dem, og saa lykkedes det.

Vi er jo nu højt oppe, efter at Rumænien ogsaa har vist Kulør. Kunde Danmark endda gøre ligesaa. Det har da ogsaa et Stykke Land, det kunde hente sig selv. Jeg læste forleden en Protest af Prof. Tscherning mod Fredsdemonstrationerne derhjemme. Det var en Glæde at læse den her, hvor man hører saa lidt derhjemme fra, der kan styrke os i Glæden over at være Dansk, det vil jo sige, alle Breve vi modtager er jo undtagen; de styrker os uhyre i denne Hensigt. Men naar man opdager en Meddelelse i Avisen om Danmark og man saa styrter sig over den, er den for det meste af en saadan Natur, at man maa sige eller lade sig sige: "I er et lille fattigt Land." Naar man saa læser blot nogle faa Ord som dem af Prof. Tscherning, er man i Humør igen. Vi ønsker alle Fred, hellere i dag som i morgen. De Skraalhalse der raaber paa Københavns Gader derom, kan ikke engang tænke sig Ønsket efter Freden som vi bærer det. Men først skal Krigen være endt, først Resultatet være naaet, saa kommer freden af sig selv. Jeg ved, hvor raat det lyder og hvor drengagtigt det maaske er, at ønske, at Danmark maatte komme med, men alligevel ønsker jeg det af hele Hjertet. Forleden havde jeg et Kort fra en forhenværende Kammerat, der nu kan kæmpe for sit underkuede Folks og Lands Frihed. For ham gives der ingen Savn og Strabadser nu, nej blot Ønsket om at komme hurtig fremad. Han fortalte, at hans Troppedel havde afslaaet at vilde befordres med Jernbane det sidste Stykke til Fronten. De vilde gaa og Jernbanen kunde saa føre nye frem. Ja, hvor maa det være en Kamp, naar det gælder det beste det kæreste man har. Det er jo rart nok naar et Land bygger Kæmpesantorier for Krigsfanger, det maa enhver der er det og har været det i 19 Maaneder kunde sige, tilmed naar han har nydt saa meget af andre Menneskers Medfølelse som jeg. Men hvor høj og køn denne Medfølelse er, saa bliver et Folk svag og ynkelig maar den helt tager Overhaand. Det er Tiderne endnu ikke efter, i denne Tid maa man ogsaa kunde taale at se Blod. I Stedet for at raabe om Fred skulde de raabe:

“O, væk da op hos os om bord
Den Kæmpeaand der sover”
og ønske en ny Holger Danskes Dag, hvor alt kan bruse op
i Nordens Skove og kalde Heltetiden tilbage.
Gud lade vort Banner endnu en Gang
højt flyve med Sejr over Kampens Vang
og frelse paa ny!

En hjertelig Hilsen fra os alle 32
Deres taknemmelige

Frits Clausen

28. september 1916 (8624)

Moskov d. 28.IX.1916.

Ærede Herr Rasmussen

Idag i Moskov i kedelig Anledning. De vil snart høre det. I Morgen tidlig gaar jeg til Herr Edstrøm. Brev følger om en lille Festlighed vi havde d. 26. Aftenen om modtaget Brev af 31.VIII.⁸³ Hilsen fra hele Familien

Deres Frits Clausen

22. december 1916 (8626)

Vladimir d. 22.XII.1916

Kære Herr Rasmussen

Sender Dem herved et lille Prospekt af Vladimir, hvor jeg arbejder paa Hospitalet v.f.o. Forhaabentlig har De faaet mit Brev, som jeg skrev de første Dage jeg var her. Hvis De en Gang vilde glæde mig med et Brev eller Kort, beder jeg Dem om at benytte den gamle Addr.

Hjertelig Hilsen Deres Frits Clausen

⁸³ Om det alene var brevets indhold eller også Christian 10. fødselsdag, der spillede ind, lader sig ikke afgøre. Brevet er ikke bevaret.

Frits Clausen havde en tid arbejde på dette hospital (tv.) i Vladimir, som han sendte et postkort af til N.H. Rasmussen 22.12.1916 (Rigsarkivet).

10. februar 1917 (8627)

Jyrjev Polski d. 10.II.1917

Kære Herr Rasmussen!

Ja, nu er Humøret oppe over Amerikas energiske Optræden.⁸⁴ Forhaabentlig bliver det af Betydning. I derhjemme er vel ogsaa urolige; det er ogsaa en Skam at Danmark er det lille fattige Land, men dets tro Sønner arbejder nok for en lykkelig Fremtid. Skal der slaas og er I for faa, saa hent blot os hjem til Hjælp. Vi er rigtignok kun faa, men det er det samme vi er en Gren af den danske Stamme. Forhaabenligt er vi ogsaa snart mange fler. En er der kommen i de allersidste Dage, og 2 Officerer har vi jo ogsaa nu, som De vel har hørt.⁸⁵ Den nye er Emil Kallesen fra Flensborg, Rgt. 223. Hans Sindelag er maaske lidt efter minus, men vi faar det nok opad. Det skal nok blive en god dansk Borger efter Krigen. Han er kommen hertil efter en ganske ny Ordre, som jeg næsten er ved at tro, selv at have lidt Skyld i. Det er

⁸⁴ USA indtrådte i krigen april 1917 efter adskillige foregående tyske provokationer.

⁸⁵ De to officerer var en ungarer og Axel Rudolph.

for langt at fortælle nu, men vi haaber paa en bedre Lejlighed med Tiden. I Moskau talte jeg med en Dr. Martini,⁸⁶ som lovede mig at ville besøge Dem. Han vilde ogsaa besøge os, men har vel ingen Tid faaet. Nu venter vi os jo blot paa Pastor Mathiesens komme.⁸⁷ Vi er i det hele meget forhaabningsfulde for Tiden. Det skal man benytte sig ad. Skuffelserne kan hurtig nok komme. Bare vi ikke maa blive skuffede i vort store Haab om vort kære Lands Tilbagegivelse, saa vil vi trøstig møde alle de andre bristende Drømme.

Forhaabentlig hører vi snart glædeligt Nyt derhjemme fra vi længes meget derefter. Hilsen alle vore kære Venner og især De, vor kære Plejefar allerhøjest fra Deres Sønderjyder i Jyrjef-Polski, ganske særlig fra

Deres taknemmelige

Frits Clausen

P.S. Forglem endelig ikke at holde Jensenrøjerne tilbage til os.

17. februar 1917 (8628)

Jurjev-Polski d. 17.II.1917

Kære Herr Rasmussen!

Ja, noget særligt har jeg ikke at meddele Dem denne Gang. At vi har faaet en Tilvækst af to Officerer og en Menig Mand ved De forhaabentlig.⁸⁸ I Førstningen var Forholdet lidt fremmed, men nu er det som det skal være. Løjtnant Rudolf har Fødselsdag i morgen og vi har lige øvet en Sang, vi skal vække ham med. Den er af vor egen Digter.⁸⁹

⁸⁶ Lægen Camillo Martiny var Dansk Røde Kors' repræsentant i Rusland og overtog ledelsen af dette arbejde 22.4.1918 (Bent Jensen: Dansk Røde Kors' Ruslandsmission 1918-1919, *Historisk tidsskrift*, 101, 2001, s. 49f.).

⁸⁷ Det blev ikke pastor H.I.F.C. Mathiesen, Vamdrup, der kom til Rusland (se Rasmussen 1927, s. 72), og det fremgår ikke af pastor Jensens bog 1926, at der var andre end ham selv på tale. Der havde været problemer mellem Jensen og de sønderjyske fanger i Frankrig, hvilke muligvis bidrog til hans hjemrejse derfra, foruden sygdom (Interview med N.H. Rasmussens enke 1926, N.H. Rasmussens privatarkiv, nr. 6185, pk. 3, RA), og i hvert fald ikke gjorde ham til den mest oplagte kandidat for en udsendelse til fangerne i Rusland, da han heller ikke kunne russisk.

⁸⁸ Se brev af 10.2.1917.

⁸⁹ Bendiks Bennedsen var "vor egen Digter." Sangen til Rudolph er delvis aftrykt i *Politiken* 12.4.1922. Digte af Bennedsen er trykt hos Jensen 1926, s. 145f.

De bor lige ved Siden af Lejren, saa vi har god Lejlighed til at komme sammen. Jeg har ogsaa tænkt paa at tage Part i deres Værelse, men det skal Tiden nu vise. Der er jo lidt mere Ro til Arbejde, som jeg læn- ges meget efter. - Vi har i den senere Tid med Spænding og Længsel ventet paa at Herr Pastor Jensen skulde overraske os en skønne Dag, men det lader jo til at vi endnu ikke har tilstrækkeligt udlært i at være taalmodige. Vi faar dog vel Tid til at lære det, tror jeg. Som Erstatning fik vi saa en vældig Mængde Pakker i denne Uge. Hvad det vil sige at faa en Pakke som Krigsfange kan jeg slet ikke beskrive Dem. Varmt Tøj har vi nu i vældig Overflod, vi gemmer det til alle de mange Kam- merater, vi venter hver Dag. Det er blot saa kedeligt, at vi ikke kan takke alle de gode Venner, som sender os alle de dejlige Ting. Nogle enkelte Addresser har vi, men det vil jo langt fra være dem alle og derfor beder vi Dem, vor kære Plejefar om at ville talle dem alle paa det allerhjørteligste fra os alle. Vi ved at vi faar det, fordi vi ere Dan- ske og vi skal nok beflitte os for at gøre alle Dansker Ære her i det Fremmede. Om vi ogsaa maa faa Lejlighed til at vise det paa anden Maade, skal Tiden jo vise. Saa paa Gensyn i Jensetrøjen.

Til slut mange hjertelige Hilsener fra os alle 36 særlig dog
fra Deres
Frits Clausen

23. februar 1917 (8629)

Jyrjev Polski d. 23.II.1917

Kære Herr Rasmussen!

Det gaar ret smaat nu med Posten, særlig længes vi efter et Brev fra Dem, som kan sætte lidt Liv i Gemyterne igen. Men det kommer nok igen. Her skal man altid prøve paa at se optimistisk paa Tingene. Saa- dan haaber vi hver Dag at der maatte komme nogle nye Landsmænd, men endnu er vi blot de 34+2 Officerer. Dog der kan jo allerede ske en Forandring endnu i Dag. Forhaabentlig!

Ellers har vi det alle godt. Vi kan jo ikke rigtig komme ud endnu for Kulden, saa Tiden falder os lidt lang sommetider. Heldigvis har vi Bøgerne. Nu kommer jo ogsaa snart Foraaret. Da skulde vi blot endnu have været i P.⁹⁰ saa vi igen kunde faa Haven sat i Stand, men

⁹⁰ Pavlovo.

Danebrogsfarverne vil sikkert vise sig der, om ogsaa Danskerne med de lange Piber ikke kommer.

Ellers har jeg ikke noget nyt at fortælle Dem, det er som sagt smaat med Nyhederne, men maaske jeg til Slut maa bede Dem om at sende min Mor eller Kæreste en Hilsen fra mig og meddele Dem at jeg faar Pegnene temmeligt uregelmæssig, men ingen Pakker har faaet hjemmefra. Bed dem om at sende Pundspakker og over Danmark Støvler og Benklæder, som forgangen Aar. Saa haaber vi jo allesammen her, at vort Folk derhjemme ikke taber Modet, men trøstig holder ud. En Gang imellem slipper der jo en Linie gennem den tyske Censur, som tydeligt viser os, at vi ikke tager Fejl. Forhaabentlig er det den sidste Kamp om Slesvigs Land. Det er ogsaa en værdig Afslutning paa den aarhundredegamle Kamp.

Men nu vil jeg slutte for denne Gang, idet jeg fra alle Kammeraterne sender Dem de allerhjerteligste Hilsener.

Deres Frits Clausen

2. marts 1917 (8630)

Jyrjev Polski d. 2.III.1917

Kære Herr Rasmussen!

I denne Uge har vi da kunnet læse lidt om de nuværende Forhold derhjemme i det kære gamle Land. Hvad det vil sige, kan De slet ingen Forestilling gøre Dem om, alene at læse en dansk Annonce er en Fornøjelse.⁹¹ Men der var dog ogsaa meget som ikke kunde glæde os. Hvor er det en Skam, at Øerne blev solgte.⁹² Det varer vel ikke længe inden man ogsaa vil sælge Bornholm til Tyskerne, Sjælland til Svenskerne og maaske Jylland til det Slesvig Holstenske Parti. – Men nu, vi vil haabe at der kommer et andet Stykke Land som Erstatning.

Lidt Nyt har jeg ogsaa. Det er paa et i et Brev indlagt Papir bleven os meddelt at vi ingen Civile maa bruge som Mellemand i vor Correspondance. Jeg lægger Meddelelsen ved her i Brevet. Tilladt er heldigvis Dansk røde Kors. Men vi kan jo vist ikke længere benytte de blaa Konvolutter. Dog maa vi som altid skrive direkte. Hovedsageligt gælder det nok for ev. indlagte Breve, hvoraf Sammenhængen tydeligt udgaar. Men faktisk er, at vi hører ualmindeligt lidt fra Danmark

⁹¹ Fangerne havde modtaget danske aviser, som de ikke havde set nogen af længe.

⁹² De Vestindiske Øer blev solgt til USA 1917.

nu for Tiden. Fra Dem havde vi sidst et Kort med indlagt Brev til mig fra den 10. Jan. 17. Forhaabentlig faar De dog mere fra os. Omend-skønt jeg her maaske skriver meget oftere, tror jeg næsten, at De fik mere, da vi vare i Povlovo. Men nu, det var en Gang!

I Gaar havde vi Brev fra Viktor Birkedal i Sønderborg, som er i Jusobka, Gourvenement Icktersinoslaw sammen med Nic. Jepsen, Karl Rasmussen, Hans Blom og Hans Jørgensen.⁹³ De vilde gerne her-til, da de haabede snart at kunde faa Lejlighed til at slaa et Slag for gamle Danmark. Indtil nu har De ikke gjort noget, fordi man havde fraraadet dem. Og dette Raad havde de faaet af en – Dansker. Jeg kan nu alligevel ikke forstaa dem, men forhaabentlig faar man snart nær-mere Forklaring. Jeg har gjort alt, man kunde tænke sig at gøre for at faa dem hertil. I det hele har jeg ad forskellige Veje til forskellige Steder indgivet en Liste paa 22, som ikke var paa den Liste jeg den 5. Dec. kunde overgive en højere Officer foruden en lang mundtlig Ræ-mise som han skrev sig op. Siden den Tid er Emil Kallesen kommen. En af os er kommen paa Sygehus i Moskov for nogle dage siden, saa vi nu for Tiden er 33 og to Officerer, som bor ved Siden af os. Jeg vilde have taget over til dem, men er endnu her. Der var jo lidt mere Ro til Arbejde end her hvor man ligger saa tæt sammen.⁹⁴

Ellers er alt som før omtrent. Vi glæder os alt at vi gaar Sommeren imøde, hvor man kan være lidt mere ude i den friske Luft. Endnu er der Vinter her, men Overgangen er jo ikke saa lang som hos Jer derhjemme. Forhaabentlig faar Tyskerne saa ogsaa Døds-Stødet nu i Foraaret, saa vi kan ses i Sommeren i København. Lad os endelig komme den Vej! Ellers bliver der nok nogle her. Men det tvivler vi ikke om at alt nok skal klare sig, derfor er vi ogsaa alle ved godt Mod og glade saalænge vi ser, at vi ikke er glemte derhjemme i det kære Fædreland.

Sig alle vore Velgørere vore allerhjerteligste Tak, vi saa nogle Nav-ne i Aviserne og skal nok skrive til saa mange som mulig, men til Slut vore allerhjerteligste Hilsener til Dem vor aller mest trofaste Ven fra Deres Sønderjyder i Jyrjev-Polski
særlig fra Frits Clausen

⁹³ Se brev af 11.6.1917.

⁹⁴ Alle danske sov i et rum og havde det samme rum som opholdssted i dagtimerne. Det fortæller noget om FC's selvfølelse, at han forventede at kunne flytte over til officererne. Se tillige brev af 17. februar 1917, men flytningen blev ikke til noget.

Der blev taget ikke så få fotografier af de sønderjyske krigsfanger i Rusland. Det var typisk opstillingsfotos som dette taget i Jurjev Polski. Det er en slank Frits Clausen, der står yderst til højre med en af de uundværlige cigaretter eller cigarer i hånden. Det var en af de laster, som fangelivet tillod, og han udtrykkeligt ikke ville fraskrive sig (Privateje).

31. marts 1917 (8631)⁹⁵

Kære Hr. Rasmussen.

Her til Morgen er Deres Brev af 8. December ankommet. I lang Tid har vi ikke modtaget noget Brev hverken fra Dem eller fra vores Venner [venner skrevet 2 gange] i Danmark. Vi havde haabet at Hr. Præst Jensen ville ankomme, men det lader ikke til at dette Haab bliver opfyldt. Mange Hilsner fra os alle.

Deres F. Clausen

⁹⁵ På russisk med trykt skrift øverst: Skriftlige meddelelser tillades kun på russisk, fransk og tysk. Ovenover er med håndskrift tilføjet: på fransk (fransk), på fransk (russisk). Brevet har forskellige grammatiske fejl, det forstyrrer dog ikke meningen.

18. april 1917 (8632)

18.III.1917

Kære Herr Rasmussen

Tak for Brevet fra 8.III. som jeg fik lige nu. De skriver, at De i lang Tid ikke har hørt fra os, men De vil forhaabentlig se, at jeg har skrevet flittig til Dem, i hver Uge enten til Dem eller Frøken Wolff;⁹⁶ maa-ske Brevene allerede er Dem i hænde nu. Pastor Jensen overraskede os idag. Nu er alt godt, ser det da ud til. Her er der blot Smaating som skulde ordnes, men det gaar nok i Orden nu i Eftermiddag. De maa derfor nøjes med dette lille Brev denne Gang og saa finde Erstatning i vedlagte Fotografier. Der kommer nok snart mere og bedre. Bed vore Venner, ikke at blive modløse, naar de ikke hører ofte nok fra os. Mine smaa Veninder skriver slet ikke mere, og mine Landsmænd gaar det ligesaa.⁹⁷ Der er blot faa, der bliver ved. Forleden fik Jakob Johansen et Brev fra Herr Billedhugger Bøgebjerg. Ham havde vi heller ikke hørt fra i længe. Hvad Rudolf angaar, saa har jeg faaet fat paa nogle Papirer, som belyser hans gode Vens Færd i Sibirien ret tydeligt, men derom næste Gang.⁹⁸ Naar den næste Post afgaar, skal jeg skrive Dem et langt Brev, som vil gælde Dem og alle Danske. Men i dag maa jeg være undskyldt, naar jeg nu blot sender Dem en hjertelig Hilsen fra os alle 32, særlig dog fra

Deres Frits Clausen

10. maj 1917 (8634) til N.A. Jensen

Jyrjev Polski 10.V.1917

Kære Herr Pastor Jensen!

Med stor Glæde modtog jeg forleden Deres Kort og med en endnu større Deres Brev lige nu. Vi glæder os alle uhyre til Deres komme og venter Dem med stor Længsel. At De ikke kommer som politisk Agitator er vi enige med Dem i. Heldigvis er Sindelaget ogsaa et saadant hos alle, at vi ingen slig Paavirkning behøver. Derimod længes vi efter

⁹⁶ Frøken Jane Wolff var sekretær ved Dansk Røde Kors (Rasmussen 1927, s. 151 og 1960, s. 62).

⁹⁷ De små veninder var danske pennevenner, som N.H. Rasmussen skaffede krigsfangerne for at holde deres mod oppe (herom Jensen 1926, s. 170ff. og Rasmussen 1927, s. 90-93).

⁹⁸ FC skrev udførligt om løjtnant Axel Rudolph i brev af 28.4.1917.

den aandelige Næring, De vil give os. Man lever ikke 3 Aar under slige Forhold uden at tage Skade.

Om alt her i Lejren vil jeg siden skrive nærmere, hvis Deres komme skulde udsættes længe endnu. Vi ved hvordan det gaar her! – Hvad angaar Forslaget om at Danskerne kunde komme paa Arbejde, har jeg drøftet det med Kammeraterne, men Spørgsmaalet er ikke saa ganske let afgjort. For det første handler det om at de Forrettighe-der vi nu har, ikke bortfalder, altsaa den danske Lejr, saa det maaske kunde blive vore andre Landsmænd umuliggjort at komme ud af de tyske Lejre. Saa er det, at det skulde gælde for Slesviger uden Hensyn til Sindelaget. Erfaringen har vist, at selv her i Fangenskab ikke kan leve sammen med vore Fjender uden Sammenstød, dette gælder ganske særlig for Hjemmetyskerne. 31 Sønderjyder kan ikke være sammen uden at tale om vort Folks eneste Haab, særlig i Tider som nu, hvor Nationalfølelsen maa komme op i enhver. Det er vort daglige Samtaleemne og det har holdt sig lige frisk i al den Tid vi har været sammen og alle andre Emner ere udtømte. Forhaabentlig vil De, kære Herr Pastor Jensen, ogsaa kunne bringe vore Tanker paa andre Veje. Jeg vil dog betone, at Danskerne gerne vil arbejde og overalt har faaet et godt Skudsmaal for Flid og Udholdenhed, men der er mange Ting man ved et saadant Tilbud maa tage i Betragtning. Det vil De dog allerbedst kunne dømme om, naar De kommer hertil og selv ser Forholdene. Forhaabentlig vil dette ske snart; nu, De er saa tæt ved, er Forventningen stor.⁹⁹ Vi havde jo allerede ganske opgivet Haabet og er lige nær ved at blive utaalmodige endskønt man skulde tro, vi havde lært Taalmodighenden at kende. Til Slut beder jeg Dem om at takke alle dem som nu tænker paa os paa det hjerteligste fra os og sender saa Dem de hjerteligste Hilsener fra os alle 32.

Frits Clausen

14. maj 1917 (8635)¹⁰⁰

14. maj 1917

Højstærede Hr. Rasmussen

⁹⁹ N.A. Jensen beskrev 1926 (s. 125-132) detaljeret de bureaukratiske forhindringer, der sinkede hans ankomst (Jfr. ogsaa Rasmussen 1927, s. 77f.).

¹⁰⁰ Oversat fra russisk. Jeg vil her gerne rette en tak til min kollega, akademisk sagsbehandler, cand.mag. Inge-Berete Moltke for oversættelserne fra russisk og fransk.

Jeg sender Dem her Jurev og haaber snart ogsaa at få et Brev fra Dem. Hr. Jensen ankommer¹⁰¹ her til Aften. Jeg henter¹⁰² dem¹⁰³ på Banegaarden. Ellers har vi det godt og vi haaber at det er ligesaadan hos Dem. Jeg forbliver Dem for altid taknemmelig.

Frits Klausen og alle Deres venner.

8. juni 1917 (8636)

Jyrjef Polski d. 8.VI.1917

Kære Herr Rasmussen!

I den senere Tid har vi daglig ventet Herr Pastor Jensen, men endnu har han ikke bragt os den længe ventede Overtaskelse. Jeg har havt et Kort og et Brev fra ham fra Petrograd og ved at han for 14 Dage har været i Moskov, men har ellers ikke hørt det mindste og ved heller ikke hvorhen jeg skal adressere Breve til ham. Det er kedeligt, han ikke er kommen lidt før, da de fleste af Kammeraterne nu er paa Landarbejde her i Omegnen. Vi holdt dem tilbage nogle Dage, da de gerne vilde tale med ham, men omsider maatte de jo af Sted. Der har længe været en Tilladelse paa Kommandoet om at han maa besøge os, saa vi nu blot mangler ham selv. Kammeraterne kan alle komme herind om Søndagen og enkelte ogsaa hver Aften; en hel Del har ogsaa faaet Arbejde her i Byen. Vi har det alle godt, men jeg har paa en Henvendelse til Moskov faaet det kedelige Svar, at det ikke er muligt, at faa de andre Danske hertil. Hvorfor – ved jeg ikke. Alligevel haaber jeg, at det skal lykkes mig at faa Boj Jørgensen hertil igen, som er paa Lazeret i en lille By ved Volga. Han kom paa Hospital i Moskov og vi har i flere Maaneder ikke hørt fra ham. Han har det dog ganske udmærket, men længes efter at komme sammen med Landsmænd. Før Danskerne kom paa Arbejde overgav Kommandanten mig nogle Pakker til Fordeling som var kommen hertil til Kammerater, der ikke er her eller har været her. Da vi ikke vidste hvor de er kunde vi ikke lade Pakkerne sende videre og paa Grund af den store Trafik sendes ingen Pakker tilbage, men fordeles blandt de andre Fanger. Pakkerne vare til: Jakob Hansen (2). [tekst strøget] F.33. C. Hans Hansen R.F.84 og K.T.5. P. Nielsen R.T.90. B. og Hans Junker

¹⁰¹ Fejl i det russiske, der er anvendt infinitiv, ikke personbøjet futurumsform (O.A.).

¹⁰² Verbet er ikke korrekt bøjet i 1. pers. sing (O.A.).

¹⁰³ Det burde af sammenhængen være "ham" og ikke "dem", der skulle hentes.

K.F.N.6. Denne er dog død i Nikolsk Ussursk. Afsenderne er os bekendt: Herr Direktør J. Cramer Petersen, Hegnetslund Teglværk. Fru Brandt, Fredericia. Grosserer Knudsen, Middelfart. Ingeniør Berg, Aalborg. – C. Hansen. Villa Nybo, Middelfart og Fru Gedde, Hillerød, som jeg alle har meddelt at Pakkerne er bleven fordelte blandt de andre Sønderjyder her.

Ellers er alt godt, vi længes ikke efter Freden endnu og håber blot at vore kære derhjemme snart maatte komme under bedre Forhold. Vi holder det nok ud, men alligevel kunde Tiden nok være inde skulle man synes. – Fra Danmark hører vi næsten ikke noget. Det sidste Brev var det, [tekst strøget]. Men maaske Pastor Jensen snart kan bringe os mundtligt Budskab. Til Slut sender jeg alle vore Venner de venligste Hilsener fra os alle, ganske særligt De, kære Herr Rasmussen, fra Deres 32 Fanger i Jyrjev

Frits Clausen

28. april 1917 (8637)

Jyrjev Polski 28.IV.1917

Kære Herr Rasmussen!

Endelig begynder der da at komme Livstegn fra Danmark. For et Par Dage siden havde jeg en Pakke Aviser (Hovedstaden fra 21.III¹⁰⁴) et Brev fra min Kæreste og en Pakke Bøger (x),¹⁰⁵ begge Dele afsendt af Dem. Vi har det alle godt. Der var to Officerer her, hvoraf den ene var Ungar og den anden udgav sig for en Nevø af Kammerherre v. Juel.¹⁰⁶ De blev dog syge begge to! Det er imidlertid en meget lang Historie, som De maa faa Enkelthederne af lidt over lang. Den ene af dem stod under særligt Opsyn for gamle Historier i Sibirien, hvor han efter hvad jeg selv og andre har set sort paa hvidt, nok har tilbragt den længste Tid i Arrest. Han var som sagt fra Ungarn, den anden har heller ikke haft sine Papirer før og her er hans Rygte bleven

¹⁰⁴ *Hovedstaden* var den avis, som N.H. Rasmussen valgte at sende til fangerne i Frankrig, England og Rusland (Rasmussen 1927, s. 106).

¹⁰⁵ Skrevet således i brevet.

¹⁰⁶ Axel Rudolph var af tysk afstamning og nedsatte sig efter krigen som redaktør i Köln. Han skrev 12.4.1922 en kronik i *Politiken* med en beskrivelse af opholdet i Jyrjev-Polski, hvor FC fremstilles som “Sønderjydernes anerkendte Fører, og sandelig, han gjorde et stort Arbejde for at bringe den danske Lejr op til det, den senere blev: En Mønsterlejr med hensyn til Disciplin, Punktighed og Fred.”

endnu værre. Kommandanten sagde til mig, at han ikke kunde forstaa, hvordan saadanne Elementer kunde komme blandt os. Rudolf har udgivet sig overfor Russerne under 4 forskellige Navne, v. Axel, v. Juel, v. Jossel og ovennævnte, han var aktiv tysk Officer i Marinen, men som Elev af Krigsakademiet kom han til Infanteriet, Indehaver af Jernkorset I. og II. Klasse, af det oldenborgske Kors o.s.v. Ja, De skulde bare høre hans Bedrifter. Jeg kunde skrive utallige Ark om hvad han har forbrudt og bringe ligesaa mange Vidner herfra Lejren med de russiske Officerer i Spidsen. Da han rejste, rev han et Danmarkskort i Stumper og Stykker og smykkede sig med de omtalte Ordensbaand (han efter Sigende har købt i Sibirien) – Efter hvad jeg her har kunnet erfare, staar han ikke i Forbindelse med andre i København end en Grosserer Stilling, som han dog aldrig har omtalt til os. Men det kunde jo nok interessere os at vide, om han virkelig var en Nevø af v. Juel og om han har været Marineløjtnant i Tyskland. Her har han hverken opført sig som Officer eller som Medlem af en god dansk Slægt. Det er ingen personlig Mening af mig eller Danskerne, men af alle Officerer og Mandskaber her i Lejren. Saa noget maa der være om det, kan De forstaa. Hvis vi havde været overbevist om hans oprigtige danske Sindelag, var han maaske ikke bleven syg, men naar man her undr vore Forhold i det Hele kan tvivle paa ens Nationalitetsfølelse, kan man være sikker paa, at der er noget ikke helt i Orden. Os andre er der aldrig en der har fattet Mistanke til og det Indtryk vi har efterladt, kan vi nok være bekendt at lade Eder derhjemme faa at høre. Jeg tvivler paa om omtalte vilde glæde sig naar I fik hans Historier at høre.

Men nu ikke mere om denne Sag denne Gang. Forhaabentlig hører vi snart lidt Godt fra Dem. Vi har det alle godt. J. Wolff og B. Jørgensen er ikke kommen tilbage. [U] er i Samara, hvor Boj er ved vi ikke.¹⁰⁷ Næste Gang skriver jeg Dem om den dejlige Tid vi oplevede i Paasken. Hilsen alle Venner og Velgørere paa det hjerteligste fra os alle, om muligt ogsaa Familierne og vær selv allerhjerterligst hilset fra

Deres taknemmelige Frits Clausen

¹⁰⁷ Boj Jørgensen.

August 1917 til N.A. Jensen¹⁰⁸ [N.A. Jensens uddrag]

...

Jeg fulgte dem til Banegaarden.¹⁰⁹ Det gik med sang. I kamp! I kamp! lød det begejstret fra deres Læber. Jeg tænkte paa, om man kunde gaa i Kampen for Friheden med saadanne Kammerater. Da kunde man frejdigt gaa Kuglerne i Møde og falde med den danske Menigmands Ord paa Læberne: O Herre Gud, saa skulde jeg endda i dette Liv den glæde ha'. For efter min Mening er det den dejligste død, for Fædreland og Frihed. Men den glæde faar vi nok ikke. Den Tid, da man tænkte paa Landets nød og Smærte før paa sig – i Danmark – det var ott' og fyrré. Det er beklageligt, at vi Danske skal søge det store i Fortiden. Danmark vil helst købe Sejre uden Blod og Sværd, men derved vil Idealerne gaa tabt, og vi vil ende som en Gullaschnation, vi, den stolte Vikingslægt ..... Men tilbage til Tjekkerne. Den halve By fulgte dem. Unge Piger bragte de Frivillige Blomster; selv havde de allerede smykket sig før. Saa sang de Marseillaisen og den bøhmiske Hymne: Hvor er mit hjem? En af dem holdt en Tale, jeg kyssede vore 5 Venner fra Huset og gav dem alle et fast Haandtryk med inderlige ønsker om Sejr og Hæder og en lykkelig Hjemkomst til et lykkeligt og frit Fædreland. – Stemningen hos de Frivillige var glad, begejstret og alvorlig. Naar man blot har været 3 Dage ved Fronten ved man, hvad det vil sige at gaa frivilligt ud til det igen, og nu er det værre end før. Men de holder nok ud. Det vil ikke være rart for de Tyskere, der falder i deres Hænder, men Danskerne har de lovet mig at give pardon. Tænk, om ens Forbøn kunne redde en Landsmand!

Ja, saa er der endnu et udmærket Træk. Af de Menige maatte Skrædderne og en Snedker ikke komme med. Men de havde dog faaet Tilladelse til at gaa med paa Stationen. Man anede, at de vilde smutte med og passede derfor godt paa dem, men alligevel smuttede en af dem med. Er det ikke storartet! Russerne løber bort fra Fronten, men disse løber bort for at komme tilbage til den.

...

¹⁰⁸ Uddraget er trykt hos Jensen 1926, s. 168f. og det originale brev har ikke kunnet lokaliseres. Det er ikke i Jensens arkiv med materiale til *Ventetider* i Landsarkivet for Sønderjylland.

¹⁰⁹ Det var de tjekkiske krigsfanger. Se tillige det følgende brev af 31.8.1917.

31. august 1917 (8633)

Jyrjev Polskij 31.VIII.1917

Kære Herr Rasmussen

Idag har der været dansk Bryllup i Jyrjev. Vi Fanger sendte Brudeparret en Bouquet Blomster af vor Have og et lille selvlavet Dannebrogflag paa Stang. Desværre havde vi ikke de dejlige Valmuer fra Povlovo. De havde jo passet udmærket. – Ellers har vi ingen større Begivenheder at melde, at vi har faaet et dejligt Rum til Kirke, ved De jo allerede.¹¹⁰ – Jeg havde en dejlig Oplevelse for nogen Tid siden. Da fulgte jeg en Del af de tjekkiske Officerer, som jeg har levet sammen med, til Banen. De rejste ud til Kampen for Deres Lands og Folks Frihed og Selvstændighed og med et “Til kamp, til kamp” gik det til Banegaarden (U Boj, u Boj.... gammel kroatisk Kampsang fra Krigsperioden med Tyskerne). Paa Banegaarden var den halve By til Stede, for at ønske dem “Lykke og Sejr”, unge Piger smykkede dem med røde og hvide Blomster (tjekkiske Farver) og saa sang de endnu “Marseillaisen” og den tjekkiske Hymne: “Hvor er mit Fædreland?” Derefter blev der holdt et Par Taler og saa tog vi en hjertelig Afsked fra hinanden. Hvor glade og begejstrede De og vare, saa blev Afskeden dem dog tung. De vidste, hvad de gik ind til, og naar man betænker, at de staa ene her uden Slægt og Frænder, en lille Skare, som endog maa kæmpe imod Brødre i deres Fjenders Rækker, saa ser man først, hvor dyb og fast deres Fædrelandskærlighed er. Jeg ved ikke, om I derhjemme sommetider hører noget om, hvad de faa, der allerede ere i Felten har udrettet. Naar man taler om at smaa Nationer ingen Betydning har i en Krig, da de ikke kan udrette noget, skal man blot nævne Tjekkerne. Man kan meget, naar man vil. Og hvis Aanden fra 48 endnu var vaagen i vort danske Folk, saa skulde De blot se, hvad vor lille Skare kunde udrette.

Men “Skibet er strandet og der er for faa, der vil bjerge Viljen, der mægter Frihed at væрге, Haabet, der kan svinge Flaget og Troen paa

¹¹⁰ Jensen beskrev i et langt brev Mikkelsdag 1917 (29.9.1917) til N.H. Rasmussen fangernes “prægtige forsamlingslokale” med seks fag vinduer efter, at det var blevet sat i stand: “Loft og Vægge skinnede af ny Kalk, 10 Skovgaard-Billeder i kønne Rammer prydede Pillerne ...Gardiner af hvidt Papir med røde borter for alle Vinduerne, lune, dobbelte Vinduer fra øverst til nederst. ... Desuden har vi saa faaet vor Bogsamling flyttet ned; saa nu vil denne store hyggelige Sal blive vort daglige Opholdsværelse, lun, som den er af Naturen, og let at opvarme ved den anden store Skorsten.” (Rejsebrev fra Krigsfangelejrene 1916-19). Jfr. Jensen 1926, s. 174, Rasmussen 1927, s. 82).

Fremtidens Dag.” Hvis det virkelig er alle Danskes Ønske, at Slesvig skal bevares, saa maa de dog kunne indse, at man ikke kan holde det tilbage med Goulasch (især naar man giver Tyskerne den). Og kommer det ikke tilbage, saa er det tabt for Danmark, for vi kan vist ikke magte det efter Krigen, men vi kunde, og det vil enhver ærlig Sønderjyde, endnu til Slut sætte Livet ind for det Maal, vore Fædre og vi selv har kæmpet for ved Dag og Nat i Fredens Tid. P.J.¹¹¹ og jeg har mange Planer færdige, hvordan det kunde gøres, men der er vel ingen, der spørger os. Vi synes, de er gode, og hvis Folk, som har Forstand derpaa, vilde give sig i Lag med at udkaste blot en eneste med det rigtige Maal for Øje, saa vilde den absolut blive udmærket, og hvis der saa endnu var et Folk, ja blot en lille Del deraf, som vilde sætte alt ind for denne Plan, saa vilde den ogsaa lykkes. Naar Aanden er ægte, tager gamle Holger os i Favn og saa vil der ogsaa være Lykke med vort gamle Skjold. Men alt hvad man hører fra Norden gaar en anden Vej. Det varer nok ikke længe, før Tyskerne vil forlange, at Nordmændene selv skal bore deres Skibe i Sænk, og der vil vist ikke være mange som forundrer sig, naar de gør det. Men det er et kedeligt Thema, jeg er inde paa. – Her sidder vi ellers og venter paa “Indmeldelser”, som P.J. siger. Det saa alt saa lyst ud og ser jo heller ikke mørkt ud endnu, men jeg synes, vi allerede maatte have hørt fra nogen. Det har vi dog endnu ikke, men vi haaber jo paa at de første vil komme hver Dag. Bare der nu ikke kommer “for mange.” Deri kan jeg ikke blive enig med P.J. (Han kan ellers udlægge det storartet), men det bliver jo da selvfølgelig, som han vil. Det kan jo godt være, at det bliver bedre som i Povlovo, men saa godt som uden dem, kan det nu ikke blive. Og nu *kan* det jo godt ske, at dem der komme er gode alle, for at der vil komme saa forfærdelig mange, tror jeg ikke rigtig endnu. – Saa er det Posten. De skriver, at De slet ikke hører fra os, ja os kan skrive det samme. I den hele Sommer har jeg ikke faaet et eneste Brev fra Danmark, undtagen dem, De har sendt mig fra Kæresten og nogle Kort fra Frøken Wolff. Men det trækker jo ogsaa længe ud med denne Krig, at vi godt kan forstaa, om man bliver ked af at skrive, tilmed, naar man saa sjældent faar Svar. – Hvis dette Brev saa skulde naa Dem, vilde jeg gerne bede Dem, om at hilse min Onkel, Dyrslæge Jes Thaysen Petersen, Smørum Avre, Maaløv St. fra mig og bede ham om at sende mig lidt “Rygeligt”, hvis der da endnu er noget at faa i Danmark, for Tiderne bliver vel ogsaa daarligere derhjemme. Men

¹¹¹ Peder Jensen.

saa kan I i hvert Fald ikke sælge Tyskerne saa meget, og det er jo et Spørgsmaal om et Folk vil have godt af, at gaa helt fri af en saadan Krig. Til Slut sender jeg Dem saa de hjerteligste Hilsener fra os alle, særlig dog hilses De af Deres

Frits Clausen

Billed vedlagt¹¹²

22. september 1917 (8640)

Kære Herr Rasmussen!

De kan ellers tro vi har travlt nu med alle de Ansøgninger der løber ind om at komme til Lejren. Der er allerede gaaet 2 Lister til Moskov og vi har derfor Haab om, snart at blive flere. Der er 24 paa et Sted (Sarapul, Gouv. Viatka) Dem kan vi forhaabentlig snart vente. Det vil jo fylde ikke saa lidt. Om den ny Kirke, eller Forsamlingsaal har De vel allerede hørt nærmere om.¹¹³ Snart vil De faa et Photographie, saa kan De gøre Dem et endnu tydeligere Billede derom – Jeg har faaet en dejlig Beskæftigelse paa et Sygehus her, hvad jeg er meget glad for, da det vel vil vare længe endnu. Tyskerne er nok snart færdige, jeg synes de bliver lidt mere stilfærdige og Aanden fra 14 er nok ogsaa ved at svinde blandt Soldaterne. Ja, det var jo ogsaa paa Tide med at faa Fred og alligevel vil jeg hellere sidde her et Aar endnu end have Freden nu. – Jeg ser, at General Gørtz har taget sin Afsked og der er kommen en Landsmand til os paa Pladsen.¹¹⁴ Han er vel ogsaa god nok, men vilde det ikke have været bedre om Herr Dr. Munck var gaaet.¹¹⁵ Er der et Menneske jeg uden for en Kamp kunde slaa ned med en god Samvittighed, er det ham. Det er det samme som om en af vore Førere derhjemme vilde tage imod et Tilbud om Formandspladsen i den tyske Forening for Exempel. Men ligemeget, det gaar nok alt alligevel. Og en kommer nok med en Gang endnu. – Paa Onsdag fejrer vi her Kongens Fødselsdag med en større Pragt. Derom se-

¹¹² Billedet ligger ikke ved brevet.

¹¹³ Om forsamlingsalen, se brev af 31.8.1917.

¹¹⁴ Vilhelm Gørtz var fungerende overgeneral i sikringsstyrken, men fratrådte august 1917 efter en strid med regeringen, der ville indskrænke styrken.

¹¹⁵ Det er den radikale forsvarsminister P. Munch, som FC henviser til. Munch virkede på den post som en udfordring, hvis ikke provokation, på forsvarsvenlige kredse.

neres.¹¹⁶ – Nu skal De ha’ en lille Historie, som vi fik opvarmet i Aften og som De maaske ikke kender. Vi sad og talte om, at vi dog skulde vogte os for, ikke at sende et af de Billeder med Dannebrog paa hjem til Slesvig, da en siger: Lad os endelig sige det til Jakob, da han godt kunde finde paa det. Derefter kom saa Historien om J.s Rekruttid i Slesvig, hvor han i lang Tid aabenlyst skændte paa Tyskerne til det da endeligt blev en Underofficer for meget, da J. ikke vilde “lade sig fotografere sammen med Tyskerne” paa et Gruppebillede. Heldigvis taler Underofficeren først med en Ven af J. om det, hvor han mener at han jo længe nok havde fundet sig i hans danske Sindelag, men at han efter saadanne Fornærmelser nu vilde melde ham. “De’ la’ di væ’ med” sagde Vennen “for J. er jo ikke rigtig klog.” Det blev Korporalen overbevist om til Slut og tilgav J., som hele Tiden hos Tyskerne gik for lidt skør, dog med Undtagelse af en, som efter J. Tilfangetagelse sagde til ovennævnte Ven: “Das Schwein ist übergelaufen.” – Ja, her kan De se, at vi ikke alle har været tamme, da vi vare i Tyskernes Klør. Nu er vi det langt mindre! Til Slut sender vi alle Dem og vore andre Venner derhjemme i Danmark vore hjerteligste Hilsener. Særligt hilser De af

Deres Frits Clausen

29. september 1917 (8639)

29.IX.1917

Kære Herr Rasmussen!

Mange Tak for Brevene, som kom paa Kongens Fødselsdag. Det er kedeligt, at De slet ingen Breve faaer. Jeg skriver i hver Uge, enten til Dem eller Frøken Wolff. Vi har det jo alle godt, som De sikkert ved af Pastor Jensens Breve. Han vil jo ogsaa skrive til Dem om vor Fest paa H.M. Fødselsdag, saa De kan faa et rigtigt Billede af Salen og Festens Forløb.¹¹⁷ Jeg bliver mere og mere Højremand her i det frie Rusland,

¹¹⁶ FC skrev ikke selv siden derom, men henviste i brev af 29.9.1917 til N.A. Jensens brev derom.

¹¹⁷ Jensen skrev samme dag, 29.9.1917, både udførligt om mødesalen og om festen den 26.9. Af brevet fremgik bl.a. FC’s fremtrædende rolle ved festen: “Omkring to lange Borde bænkedes vi os med den velvilligt mødte Kommandant Stefan (af Profession ellers Skuespiller i Moskva) midt for det ene, flankeret af to tjekkiske Officerer og med Cl.[ausen] og mig og to tjekkiske Officerer mere ligeoverfor sig. ... Og saa havde vi rigtignok Kaffebord, som blev mere og mere “fælles”, idet Sangen trods

hvor man rigtig ser, hvad Socialisternes Theorier duer til. Hvis vi kommer tilbage, og vi saa ikke har Tyskerne at kæmpe imod længere, vil jeg vie mig til Kampen imod dette Parti, der røver Menneskeheden alle dens Idealer og giver os et Gøglebillede at stræbe efter som Maal. Hvem kan sige, hvordan de sociale og nationale Forhold vil blive i Fremtiden? Hvem kan sætte et Maal, man ad den Vej skal stræbe efter, uden han selv i sin Phantasie lave det. Socialisterne stræber efter en Utopie og spilder deres Kræfter derpaa, den Kraft, de kunde anvende til socialt arbejde i den Retning Verdensudviklingen gaar. De forkynder Omvæltningen, og ser ikke at dette er noget af det mest ufrugtbare, noget lige imod alle Naturens Love. I Stedet for at opdrage, lade vokse og modne, fantasierer de med deres fine Idee, hvormed de blot beruser og ophidser. Lad os ikke styrte om, men forbedre. Det Grundlag vort sociale og nationale Liv har begyndt med er ogsaa lagt af den altstyrende Haand med det Maal for Øje, Retningslinierne for alle Udviklinger vil støde sammen i. Jeg tror, jeg har fundet den Retningslinie, der har bragt vort sønderjydske Folk fremad i Krigens dejlige Tid. Vor Troskab imod Danskheden har bragt os fremad, hvad tydeligt kom ses, naar vi sammenlignes med Hjemmetysskerne. Naar hele det danske Folk vilde være tro imod alt, hvad der er givet det, vil det ogsaa altid gaa fremad for Danmark. Ordet: vær tro, og jeg vil give dig Livets Krone er vist ikke blot sagt til det enkelte Menneske, men det gælder sikkert ogsaa for hele Folkeslag og Partier. Derfor ned med alle Partier og Mennesker, der er deres Fædreland utro, ned med Socialisterne! Ja, det var nu bare lidt jeg har gaaet og spekuleret paa i den sidste Tid, og det kan sikkert ikke interessere Dem meget. Jeg skal derfor nu fortælle Dem nogle Oplevelser her fra Fangenskabet, som De endnu sikkert ikke kender. Jeg vil begynde med Tschita. Husker De at vi skrev til Dem, at vi vare komne paa Landet? Det var den haardeste Tid af vort Fangenskab og den skal De høre lidt nærmere om nu. Det var den 4. Juli 1915 vi flyttede derud paa en Halvø som dannedes af Tschita- og Ingodafloden. Herude laa et Savværk og et Ølbryggeri som ejedes af en Russer fra Riga, der talte flydende tysk. Foruden de to nævnte Forretninger bedrev han en større Svineavl. Tilfældigvis havde han nogle "Svinehuse" tomme,

Sprogvanskelighederne heller ikke her fornægtede sin Evne til at bryde og samle. ... Cl.[ausen] holdt en liden Tale paa Russisk for Kommandanten, hvilken vakte megen Jubel. Naturligvis blev det høje Fødselsdagsbarn heller ikke glemt." (Rejsebrev fra Krigsfangelejrene 1916-19).

som han kunde faa udlejet som Fangeboliger. Vi blev det Parti, Loddet faldt paa og levede saa en Tid sammen med hans Svin, som vi for Resten sluttede ret godt Venskab med, hvad De kan se deraf, at vi havde Navn til de fleste af dem. Der var især et, Flora, der holdt meget af os. De af os faa Danske som havde Forstand paa Svin paastod, at “Flora” var en “Snykker”, men Berlinerne, som jo sikkert vidste det bedre, vare villige til at slaas for, at det var et ægte engelsk Racesvin. Da jeg hverken vidste, hvad en “Snykker” eller et engelsk Racesvin var, kunde jeg desværre ingen Mening danne mig om Flora, undtagen den, at hun kunde afgive baade nogle dejlige Stykker Karbonade og nogle endnu dejligere Skinker. De to Ting kunde jeg nogenlunde bedømme. Desværre existerede saadanne Ting blot i Tanker og Drømme for var Boligen saa daarlig, den kunde være, var Føden endnu værre. Vi fik blot 3/8 Parte af den Portion vi den første Tid havde faaet, dog ingen Kød. Derfor fik vi Fisk, som dog altid vare fordærvede. Vi solgte dem til Svinehyrden for 1 – en – Rbl., og det var en Portion til 500 Mand. Til sidst vilde denne heller ikke have dem, ikke en Gang foræret da Svinene ikke kunde taale dem. Tee og de faa Stykker Sukker, man hidtil havde givet os, tog man ogsaa fra os. Brødet var bagt af gammelt fordærvet Mel og var saadan, at man kunde trykke Vandet ud, naar det var en Dag gammel. Alt det Vand gjorde Vægten større og Portionerne mindre, saa vi kunde spise det Stykke vi fik lige efter Middagsmaden, og saa kunde vi gerne have begyndt forfra et Par Gange endnu. Nu stjal vi alle som Ravne, men desværre var der ikke meget at tage i en Svinesti. Hvor nøje alt blev medtaget kan ses deraf, at der var en Østriger, som en Gang kogte Suppe paa 3 afhuggede Hanehoveder. Til alt dette kom endnu en forfærdelig Hede, saa der ikke var en eneste iblandt os, der var rask. Men en Glæde havde vi dog dernede og det endog selve 6. Julidagen.¹¹⁸ Da kom nemlig den første Post til os, deriblandt ogsaa Deres første Brev, som vi Danske læste sammen i Smug, da der stod noget, som Hjemmetyskerne sikkert ikke vilde synes om. Den 14.VIII. fik en af os Danske ogsaa en Pengesending paa 10 Rbl. og havde vi ikke havt dem, var der vist nok bleven nogle af os derinde. Det var en haard Tid, men jeg vil nu ikke dvæle længere ved de mørke Minder, men fortælle Dem et Eventyr jeg havde, som vil mere Dem. Det var en Dag Fabriksejeren kom over til os og spurgte, om der ikke var en Kemiker iblandt os. Det var der ikke, men da jeg havde været ret god til Kemi paa Skolen og ogsaa

¹¹⁸ En dato som stod stærkt i FC's erindring, jfr. ovenfor brev af 8.7.1915.

På udflugterne fra fangelejren fik Frits Clausen lejlighed til se nogle af Ruslands seværdigheder. I Moskva var det bl.a. tsarkanonen i Kreml, som han 28.9.1916 sendte N.H. Rasmussen et postkort af (Rigsarkivet).

som Student havde hørt lidt deraf, tog jeg Mod til mig og udgav mig som Kemiker. Jeg blev saa tilsagt til at møde paa Fabrikken næste Dag, hvad jeg ogsaa gjorde, om endskønt Soldaten ved Indgangen til Lejren vilde forbyde mig at gaa udenfor. Jeg gik jo nu alligevel og lod ham staa fnysende gal og skældende med 5 skarpe Patroner i Bøssen. Men da jeg kom tilbage, havde han alligevel meldt mig til Sergeanten, og da denne tilfældigvis, eller rettere: som sædvanligt var fuld, puttede han mig med det samme i Arrest. Da jeg dog truede Sergeanten med at melde ham til Officeren næste Dag (for hvad, vidste jeg ikke selv) kom jeg dog ud endnu samme Aften. Pladsen som Kemiker fik jeg. Min Opgave var at fremstille Svovlsyre. Selvfølgelig forstod jeg dette bedre som alt andet, særligt da Ejeren ingen Anelse havde om Kemi. Han fik ellers Syren fra Moskov, men paa Grund af de daarlige Transportforhold var den uhyre Dyr og svært at faa. Nu mente han at have fundet en Stenart i Nærheden, som indeholdt Svovl og den vilde han derfor benytte til Fremstillingen. Jeg forklarede ham med en vældig klog Mine, at Stenarten indeholdt en vældig mængde Svovl og at det kunde blive et endnu vældigere Foretagende. Han var henrykt

og vidste mig et gammelt stensemret Hus, som skulde rumme Fabrikken og bad mig lave en Plan. Jeg malede ham nogle lige og krumme Streger paa et Stykke Papir og fortalte ham en Mængde Ting om Svovl, Svovlsyre, -syrlinge, Dithionsyrer, Trithionsyrer o.s.v., hvad der imponerede ham vældigt. Saa mente han, at jeg jo kunde sige Murerne og Metalarbejderne blandt Fangerne besked om de første Arbejder. Jeg følte mig alligevel slet ikke godt tilpas og laa og spekulerede en hel Nat paa, hvordan jeg skulde rede mig ud af Situationen. Da fik jeg et heldigt Indfald, som i det mindste kunde trække Sagen i Langdrag. Det var Hovedsagen, da jeg jo levede ganske godt i de Dage og endogsaa kunde bringe Kammeraterne en god Bid en Gang imellem. Jeg forklarede ham, at det jo vilde være af Betydning, nøjagtigt at faa at vide, hvormegen Syre man kunde fremstille af Mineralet og for at beregne dette, vilde jeg først lave nogle Smaaforsøg, hvorefter vi saa kunde beregne, hvor stort det endelige Anlæg skulde være. Det mente han jo ogsaa var storartet. Endvidere mente han, at det vilde være nok, om vi kunde lave 5 Pud (160 Pund) om Dagen. Det mente jeg jo maatte være det mindste. Han fik saa en vældig Opskrift paa Flasker, Retorter, Glasrør, Gummislanger o.s.v. som han selvfølgelig ikke kunde skaffe alt i Tschita. Men jo, jeg kunde klare mig, men desværre vilde Forsøgene vist ikke blive saa nøjagtige!!! Saa begyndte jeg altsaa. Selvfølgelig benyttede jeg ikke Mineralet til “Smaaforsøgene” men tog Svovlblomme, som jeg ristede og derefter ledede jeg Overiltten tilligemed Vanddampe og Luft i nogle store Flasker. Jeg vidste, at jeg kunde ilte Syrlingen til Syre ved Hjælp af Salpetersyre, men hvordan jeg skulde lave det med mit Apparat, kunde jeg ikke komme paa. Men Svovlsyre skulde der laves. Jeg havde vist ham Reaktionen med Kaliumklorid for at kunne vise ham, at der virkelig dannedes Svovlsyre i mit Apparat. Men hvordan skulde jeg faa den til at danne sig. Et Par dage gik med “Forbedringer” saa tog jeg resolut nogen Moskover Syre og skyllede Flaskerne ud med, og nu lykkedes Reaktionen. De kan tro, Manden var stolt af sin Kemiker og mange af hans Bekendte saa Modellen af den store Fabrik. Det var jo mit lille Apparat, som vilde have faaet en Kemiker til at skrige og jamre sig baade Dag og Nat. Men en dag fik jeg en køn Douche, idet der kom en Læge paa Besøg som kendte mig. Han skulde jo ogsaa se Indretningen. At denne ikke duede, kunde han heller ikke se men derimod kunde han se, at jeg var den medicin Studerende, han kendte og selvfølgelig var han meget overrasket, nu at træffe mig som Kemiker.

Jeg maatte jo forklare, at jeg rigtignok var Mediciner, men havde studeret Kemi nogle Semestre ([ulæseligt ord] Medica hører jo Kemi i et Par Semestre). Jeg begyndte at føle mig lidt usikker, for i Længden kunde jeg jo ikke blive ved med mine "Smaaforsøg." Saa meddelte jeg da Ejeren en Dag, at nu kunde det store Anlæg begynde, men da der skulde meget beregnes – hertil var det bedst om han fik fat paa en Ingeniør der kunde hjælpe lidt med dette, da det jo var noget der ikke hørte til det rent kemiske. Han fandt ingen, der kunde paatage sig det, og bad derfor mig om at gøre det saa godt jeg kunde. Jeg kunde tage mig Tid til det. Det gjorde jeg ogsaa, men heldigvis kom der en skønne Dag Ordre paa, at vi Tyskere skulde tilbage til Byen, hvad der var en stor Lykke for mig baade som "Kemiker" og Fange, da det var uhyre koldt i Svinestien, hvor det regnede ned til os som om der slet ingen Tag var paa Huset. En Uge efter, den 9. Sept., faldt den første Sne, som laa i 3 Dage. – Ja, det var dette lille Træk, hæderligt var det ikke, men det er nu sket og da Manden ingen andre Tab havde end det jeg spiste og tog med hjem og nogle brudne Forhaabninger om en 3. Fabrik til to andre og Svineavl, tror jeg, jeg kan faa Tilgivelse for det Bedrageri, man jo blot kunde byde en saa dum en, der tror, at en Student med nogle faa Semestre kemi kan bygge en Fabrik. – Saadanne oplevelser har vi jo endnu nogle paa Lager, nogle lystige andre bitre, som alt her. – Til Slut vilde jeg saa gerne bede Dem sende min Onkel, Dyrslæge Jes Thaysen Petersen, Smørum Avre pr. Maaløv, Sjælland en Hilsen fra mig, maaske De kan sende Brevet, naar De har læst det. Jeg vilde gerne bede ham om at sende nogle Penge igen og en Dragt Tøj, Støvler o.s.v. Jeg arbejder nu paa et Sygehus her, hvor jeg lærer meget. Der kan jeg jo ikke gaa i Lapper, hvis det ikke er ganske umuligt at faa fat i Tøj. Her kan jeg jo ikke faa andet end det gamle repareret, da der enten ikke er noget at faa og ellers alt saa dyrt, at man slet ikke tænker derpaa. Det koster 12 Rbl. at faa et Par Støvler forsaalede og Saalerne holder ikke en Maaned. Det er ikke overdreven! Et Par nye Damesko koster 100 Rbl., det saa jeg en Vaagekone paa Sygehuset betalte forleden. Allerbedst vilde det være, om det kunde sendes med en, der rejser til Rusland, da mine Bukser ikke gør det længere mere. Jeg fik et Par fra Hamborg, men de var 4-5 Gange for smaa, saa de lige kunde passe min mindste Kammerat, som jeg forærede dem. I de danske Aviser ser jeg, at Priserne ikke er saa forfærdeligt høje for Tøj og Støvler, derfor vilde jeg gerne have min Onkel til at sende mig noget. Jeg er først ved det 4. Par

Benklæder siden 27. Nov. 1914, saa det bliver baaren til det falder fra i alle Sømmene. Hvis der kan faas noget fra Tyskland over Grænsen, vilde jeg gerne have noget Kravetøj herover. Nu gaar jeg i Papirflipper og en Linnedsflip om Søndagen. Hvis min Onkel vilde sende mig lidt Garderobe, vilde jeg blive meget glad. Saa haaber jeg om kort Tid at kunne sende en Efterretning, som hele min Familie vil glæde sig over, men endnu tier jeg, for at være sikker. Saa vilde jeg ogsaa gerne have et Livstegn fra ham. Fra hele min Familie i Danmark har jeg hørt hele 2 Gange, et Brev fra min Onkel Peder og et Kort fra ham, og alle de Breve og Kort jeg har sendt til dem kan umuligt være gaaet tabte. Bedst var det som sagt, om han kunde sende det med en der rejser herover, da alle Julpakker ikke er kommen endnu. Der ligger 38 og venter paa de nye, vi venter snart skal komme. Vi skal nok klare alt paa bedste Maade, værst er det med Føden og Klæderne. Ja, saa vil jeg slutte med en Hilsen til alt og alle derhjemme i Danmark og en ganske særlig hjertelig Hilsen og Tak for alt godt til Dem, kære Herr Rasmussen fra

Deres Frits Clausen

8. december 1917 (8625)

8.XII.1917

En hjertelig Hilsen fra en lille Tur til Moskov og ønske om en glædelig Jul til Dem og alle Venner fra Deres

Frits Clausen

TILLÆG

Frits Clausen 1924-28 om krigsfangenskabet

I. Til Sibirien som Krigsfange.¹¹⁹

Det var i de første Dage af Marts 1915 paa den lille russiske Jernbanestation Kuschikowo lige uden for Moskva. Foraarets Sol lyste over det hvide Snetæppe, der endnu dækkede Ruslands sorte Jord. Mod Øst saa man Moskvas tusinde Kirkespir glinsende i Guld og Grønt. Luften var klar og høj og alt var lyst og skinnende udenfor.

Paa et Sidespor holdt der en Togstamme, der om Aftenen skulde føre ca. Tusind tyske Krigsfanger til Sibirien. En del af dem var allerede samlede i en stor Træbarak lige ved Stationen og Resten var undervejs fra Warschau, hvor de var tagne til Fange for faa Dage siden. Iblandt dem, der ventede i Kuschikowo var der ogsaa en Sønderjyde, der længdes efter at træffe sammen med Landsmænd. Med den haabefulde Forvisning, der var saa særegen for os Sønderjyder, ventede han paa Transporten fra Warschau. Og han blev ikke skuffet, om Aftenen traf han sammen med 10 Landsmænd, rigtig nok ikke alle ligesindede, men dog fra samme Land, med samme Sprog og af samme Folk.

Elleve i alt tiltraadte de sammen den lange Rejse. Dag efter Dag, Uge efter Uge førte Toget dem mod Øst. Den uendelige russiske Slette bredte sig foran dem. Billedet vekslede ikke som derhjemme mellem Dalene og Bakkerne fagre, vel gik det gennem Skov, over Stepper, gennem Moser og over Agerland, men overalt var det Sletteland, fladt og ensformet uden skiftende Indtryk. Det prægede Sindet, man blev saa lille og ubetydelig i denne store Uendelighed, man længdes efter at komme til Vejrs, at kunne overse dette store umaadelige Landskab og se Livet røre sig som derhjemme. Man næsten kvaltes af længsel – og saa forstod man, hvad det vil sige, at være Fange. Da fatter Sønderjyderne sig sammen og taler om Hjemmet. Længselen efter det samme Land og Folk forener dem, selv om de ikke er ligesindede; et hemmeligt Baand omslynger baade tyske og dansksindede Slesvigere. Bred og anskuelig bliver deres Fortælling om Hjemmet, Tingenes Virkelighed omkring dem fortøner sig og naar Mørket kommer, smiler de i Søvnne i Drømme om deres Hjem.

¹¹⁹ Trykt i *Modersmaalet* 6.8.1924.

En Dag kører Toget over en stor og bred Flod. Det russiske Vagtmandskab synger:

Volga, Volga, matj rodnoia.
 Volga, rusaja riefa.
 (Volga, Volga, du hvor Moder.
 Volga, du hvor russiske Flod)

Ja, Volga er Ruslands Flod som Moskva er Russernes By. Som den store Flod, der glider gennem den uendelige Slette jævnt og maaske lidt dvask, men uafbrudt, saadan er Russeren, saadan glider han gennem Livet, modstandsløs ligesom i Søvn og glemmende den klare Følelse af Ansvar baade for sig selv og Samfundet. Og som den skarpe Vind, der uden hindringer kan blæse over den russiske Slette, kan pifte op i Volgas Vande, saadan kan Følelseslivet bryde frem i Russernes stille Væsen, og saa faar han Søvnens gnedet af Øjnene og ser Tingene skarpt og bedømmer Forholdene rigtigt, som vi f.Eks. kender det gennem de Rigdomme, den russiske Litteratur har frembragt.

Volga ligger bag os og efter nogle Dages Rejse er vi i et smukt Bjerglandskab. Hvor det letter at faa andre Indtryk og dog varer Lettelsen saa kort. Det er Uralbjergene, Europas Grænseskel. Nu er vi paa Vej ud af Verdensdelen og Sibirien ligger lige foran os. Vi fjernes stadig mere og mere fra Hjemmet, vi bliver stadig mere fremmede og stadig mere forladte. Og dog er der dybt inde i Hjertet et lille Haab, en lille Glæde. Vi kan dog haabe paa at komme hjem igen en Gang, men hvornaar vil den Dag komme, og hvad skal der ske forinden?

Og igen gaar det over Sletten og stadig mere ensformet bliver den. Efter 26 Dages uafbrudt Jernbanekørsel kom vi til Bajkalsøen, hvis langstrakte Bækken efter Signende skal indtage et Areal som Holland. Stivnet til Is laa den store Vandflade foran os og rundt omkring var der høje og stejle Fjælde, dækkede af Sne. Stiv og koldt var alt, mægtig og ubønhørlig. Indeklemt og smaa følte vi os igen, og denne Følelse forlod os ikke før længe efter. 2 Dage senere kunde vi i Tschita forlade den trange og mørke Transportvogn. Da vi stod opstillede udenfor Banegaardsterrænet, kunde vi gennem de oplyste Vinduer i et stort Hotel se kjoleklædte Herrer og Officerer i Galla danse med silkeklædte Damer. Vi stod udenfor i Snestøvet, forfrosne og pjaltede, snavsede og fulde af Utøj, men en Trøst var det alligevel for os at

se ind gennem de oplyste Vinduer til Festens Glæde. Saa lød der et “Schagom Marsch” og ud gik det til Sibiriens Fangelejr

II. Den Sønderjyske Lejr i Pavlova Posad.¹²⁰

En Aften lige ind under Jul 1915 førtes en flok Krigsfanger fra Banegaarden i den lille russiske By Pavlova Posad (50 Km. fra Moskva) ud til Fangelejren ved Kljaschma-Floden. I Byens Gader sang Børnene Smædesange efter dem: Germansky kaput, Anstritzfij bjegul (flygter), lød det sommetider ogsaa fra de voksne sejrbeviste Rusere. Men fangerne hørte ikke efter Smædesangen. Af og til maatte de gøre korte Holdt, skønt Vejen de skulle gaa, vel knap var 2 Alm. lang, saa udasede, trætte og medtagne var de. I næsten en Maaned havde de rejst, sammenstuede 42 Mand i en kold og snavset Godsvogn. De kom helt inde fra Østsibirien, hvor flere af dem allerede havde tilbragt mere end et Aar i Fangelejr. Kulde og Sult, Sygdom og Længsel havde sløvet deres Sind og Sibiriens Is havde allerede begyndt at lægge sig om deres Hjerter.

Men så pludselig en Dag var Hjertet igen bleven varmt og en næsten glemte Følelse – Glæden – havde igen fyldt deres Sind. Det var hin uforglemmelige Dag, da Budskabet lød: “Alle Slesvigere skal ud af Sibirien og samles i en særskilt Lejr”. Hvor blev vi Danske glade og lykkelige ved denne Tanke, at skulle samles med lutter Landsmænd, at skulle samles med dem i en Lejr, hvor vi frit kunde tale, synge og tænke Dansk. Og hvor følte vi ikke en dyb og inderlig Tak til dem, der havde gjort det muligt for os. Endnu en Gang mindes vi de Dage, og sender vor allerhøjest Tak til Hds. Majestæt, Enkekejsersinde Dagmar og de Kredse derhjemme der havde bragt Tanken frem for hende.¹²¹

Det er ved Nytaarstide 1916. Stjernerne paa Himlen, der havde lyst så smukt, da vi en Ugestid i Forvejen var kommen til Lejren i Pavlova var nu slukkede og Himlen var mørk og sort. Kulden var skarp og Snehvirvlen var tæt. Gennem det tykke Fog kan man skelne mørke Skikkelser, der forsigtig sniger sig ud af Barakken og lister langs med Muren, indtil de forsvinder i Skyggen af de lave Skur lidt læn-

¹²⁰ Trykt i *Modersmaalet* 7.8.1924.

¹²¹ Enkekejsersinde Dagmar takkede FC en sidste gang, da han 16.10.1928 skrev hendes nekrolog i *Hejmdal*.

gere nede i Lejren. Det er Sønderjyder, der er ude at stjæle Brænde. Glæden havde været saa kort. Juleaften havde Julelysene varmet vort Sind, tysksindede og danske sang vi vore hjemlige Sange omkring Træet, men saa kom der Ufred og Baandet, der bandt os sammen som Landsmænd brast, og en del Kammerater forlod den “danske” Lejr.¹²² Til os, der blev tilbage, kom Kulden og Sulten igen. Glæden svandt og Sindene bøjedes ned paa ny. Mange Skuffelser havde vi allerede lidt siden vi drog ud til denne frygtelige Krig, og vi havde været rede til at ville lide mange endnu, blot ikke denne ene om vor nye Lejr, som vi saadan havde glædet os til. Nu havde ogsaa denne Glæde blot været en Skuffelse. Forplejningen var værre end den vi havde faaet i Sibirien, naar de allerdaarligste Tider der fra regnes. Barakken vi laa i, var stor og lys, men derfor saa meget mere kold, og Brænde fik vi næsten intet af. Bitterheden begyndte at komme frem i os, naar vi tavse og nedtrykte krøb sammen om Ilden, hvor det stjalne Træ knapt nok formaaede at bringe lidt Varme i de kolde og stive Lemmer.

Og hvilken Forandring er der saa ikke sket nogle faa Maaneder efter. Vaaren er kommen, Solen har smeltet Sneen udenfor, og ogsaa i vore Hjerter er Isen igen tøet bort. I Barakken, hvor vi bor sammen med Czekkoslovakker og Serbere, lyder der Sang og munter Tale. Glæde og det danske Lune lyser i vore Ansigter. Paa de rent skurede Brikser ligger der Halmmadrasser og varme Sovetæpper. Paa Knaernerne over Hovedgærderne hænger der tykke varme, vatterede Stortrøjer og imellem dem, lyser brogede Poser, der er fyldt med Sukker, Teen varmer i Bægerne og i de de selvavede Trækofferter er der Æg, Pølse og Hvedebrød. Nede i den anden Ende af Barakken diskuterede Czekkerne den sidste russiske Avis. De taler dæmpet for ikke at forstyrre de Danske, der endnu holder Middagssøvn. Alt er roligt, den eneste Lyd man hører, er Reineke,¹²³ der rører sig en Æggeblomme med Sukker. Ved siden af ham sidder Jørgen Wolf og skærer Ringe af Kødben. De to skolekammerater Jakob og Jeje der naar de var vaagne, altid talte om Stude eller Hjemegnens Skønheder, begynder at røre paa sig. Ved Siden af dem ligger Dits endnu i dybeste Søvn. Piben har han tabt ud af Munden og han smiler veltilfreds i Drømme om Hjemmet. Niels, der havde bragt det til Underofficer i den tyske Arme, og som altid er tidlig på Færde, gaar rundt og sender bebrejdende

¹²² Se brevene af 8.1., 6.2. og 11.3.1916.

¹²³ Julius Reincke.

Blikke til de Sovende. Da river Flindt¹²⁴ dem alle brutalt ud af Søvn og alle stormer de til Vinduet. – Hvad er der sket? Nedenfor gaar Maruscyta forbi med sine Pindspande og sender sit lyse Pigesmil op til alle de søvndrukne og skæggede Ansigter. Det eneste Kvindesmil vi fik, skulde ses hver Dag.

Da Eftermiddagsteen er drukket og Mellemmaden fortæret med et godt Lag Smør paa, gaar det ned på Pladsen foran Barakken. Rudbek¹²⁵ faar Piben i gang og river Bedene med Dannebrogssvalmuerne, Boj¹²⁶ strigler Kommandantens Hest, medens den gamle russiske Hestepasser Russmann skælder ham ud for Germansky og Durak og stadig faar Smil igen fra Boj, der ikke forstod et Muk. I Køkkenet skændes Anton med Serberen Riedel og opad Murene sidder Resten og damper russiske Masorka af danske Piber, medens Ansigterne lyser af slesvigsk Humør. De russiske Soldater sidder blandt os og beundrer vore Piber. Den eneste Klage vi havde var Lopperne, men naar de plagede os om Aftenen sang en Nattergal os i Søvn. Hvor mange havde det vel saa godt som vi hin Sommer 1916.

Aldrig skal vor Tak forstumme til dem, der gav os denne gode Tid. Der kom Penge og en stor Kasse fra Hds. Majestæt Enkekejserinden og der strømmede ind med Pakker og Breve fra de mange Gudmødre og Fædre vi fik herhjemme i Danmark. Desværre kunde vi ikke skrive vor Tak til alle, men vi bærer den i vore Hjerter, og der vil den aldrig slettes.

Haabet om at komme hjem blev stærk i os, men ogsaa et andet Haab fik ny Kraft. General Brussilov var paa Vej til Byen.¹²⁷ Tyskerne havde lidt store Tab ved Verdun, deres Flaade var slaaget af Englænderne. Maaske Dagen slet ikke var saa langt borte.

Og hvor kom der saa ikke mange tunge Dage endnu! Sommeren gik og Efteraaret nærmede sig. En Morgen i September stod vi alle samlede paa Pladsen for sidste Gang. Vor Kommandant, den prægtige Podporntschik Saglodin, havde gjort hvad han kunde for at vi kunde blive, men hans Magt var blot lille i det store Rige.¹²⁸ Han

¹²⁴ Georg Nielsen Flint.

¹²⁵ Frederik Rudbek.

¹²⁶ Boy Jørgensen.

¹²⁷ Hermed må menes, at den russiske general Aleksei Brusilov gennem sine sejre i maj 1916 som øverstbefalende for hele den sydvestlige front, havde bragt håbet om en krigsafslutning til fangelejn.

¹²⁸ I erindringerne gav FC en tilsvarende positiv omtale af Saglodin (*Føreren har ordet!* 2003, s. 130).

I august 1919 besøgte det franske krigsskib "La Marseillaise" Åbenrå. Ombord var bl.a. den franske professor Paul Verrier, som havde arbejdet stærkt for de sønderjyske krigsfangers sag. Der blev arrangeret fest for franskmændene på "Folkehjem", på hvis trappe dette billede blev taget af nogle af gæsterne. Frits Clausen står bagerst midt i billedet. Blandt de andre gæster var sprogmanden Nicolai Andersen (forrest i midten) og redaktør Kr. Refslund Thomsen (yderst t.h.) (Privateje).

gav os en Vogn til at føre vore faa Ejendele til Banegaarden og selv mødte han Kl. 6 om Morgenen for at sige Farvel. Aldrig vil vi glemme hans Venlighed og med særlig Glæde vil vi mindes hans Ord: "Hils I Eders Fædreland og sig, det kan være stolt af sine Sønner" Og saa fik det tilbage den Vej, vi var komne for 9 Maaneder siden. Nu gik vi ranke og raske, omendskønt vi tog Afsked med Sorg. Nu sang man ikke Smædeviser efter Germanerne, men nu vinkede Befolkningen venligt til Datschanerne. Ud igen gik det i det Uvisse, og den tungeste Tid skulde endnu komme for os som for det Land og Folk, vi allerede nu havde faaet lært. Vor Trængselstid fik dog en Ende og ogsaa Rusland vil faa endnu en lys og lykkelig Tid, en Genforening med dets egen sande og naturlige Fortid

[Udsondringen af tyske og hjemmetyske krigsfanger 1915]¹²⁹

Det var i det 2det Brev fra Fader til Fr.Cl., at Fader skrev, at nu vilde man i Lighed med hvad der var sket i Frankrig og England søge at faa de S.J.Kr.F. [sønderjydske krigsfanger] samlet i en særlig Lejr. Kort Tid efter blev der forespurgt af Lejrkommendanturen, om der var "Schlesiere" i Lejren. Fr.Cl. var ikke hjemme i Lejren, da det skete, han var ude for at hente Brød el.a.; da han kom hjem, fortalte Bendix Bennedsen ham, hvad der var foregaaet og sagde: "Mon det dog ikke skulde være Slesvigere?"

De gav saa en Soldat en Rubel i Drikkepenge for at gaa ind paa Kontoret og skaffe nøjere Oplysning; det viste sig da ogsaa, at der faktisk stod "Slesvigere" i den ankomne Skrivelse.

Fr.Cl. tilskrev Tyskerne denne Forvanskning; der er, sagde han, ingen Tvivl om, at naar saa faa Danske blev samlet i Særlejrene, skyldtes det for en stor Del Tyskernes Intriger; paa flere Steder blev Skrivelserne ligefrem holdt tilbage og kom slet ikke til Fangernes Kundskab. – Dette Forhold blev muliggjort derved, at Underkommandoen i Lejren var overdraget til tyske Feldwebler etc.

D. 11. November [1915] kom der atter en Forespørgsel, der denne Gang lød paa, hvem der var "født i Slesvig", og nu meldte der sig en Mængde, baade Slesvig og ikke-Slesvigere; at en Mand var født i Slesvig, behøvede jo nemlig ikke at betyde ret meget. – D. 12. Nov. blev Transporten sendt af Sted fra Tschita, over 100 Fanger (4 Vogne fulde), baade danske og tyske og Folk, der ikke havde nogen som helst Forbindelse med Sønderjylland; Lejrledelsen havde efter Fr.Cl.'s Mening ligefrem her skrabet alt det Ros sammen, som de ønskede at blive af med!

I Stretensk kom de sammen med nogle faa danske; derpaa blev de ført videre og kom til den store Fangelejr Krasnojarsk, hvor der laa 36.000 Tyskere. – Det var ca. 18.-20. Nov., efter 5-6 Dages Rejse.

Fr.Cl. gik saa sammen med Jakob Johannsen, Ulleruplund ved Skærbæk, ned paa Kontoret og protesterede: her skulde de ikke være; de skulde sendes væk.

Efter at have været knap en Maaned i Krasnojarsk kom de – stadig hele den store blandede Flok – videre til Pawlowo Possadskij.

¹²⁹ Dette og det følgende er to uddrag af interviewet med FC 20.10.1925, overskrifterne er udgiverens (N.H. Rasmussens privatarkiv, nr. 6185, RA, pk 3).

De ankom hertil en Aften et Par Dage før Jul. Paa Vejen fra Stationen ned til Kommandanturen saa de et Par Fanger gaa inde i Skyggen under en Mur. De prøvede at raabe dem an: “Er I Danske?” – Og virkelig blev der svaret paa Dansk: “Ja, her er mange”, lød det. Det viste sig imidlertid, da de kom til Lejren, at der kun var et Par Stykker (Flindt, Boy Jørgensen o.a.).

Tyske og danske var stadig blandet sammen i en stor forvirret Bunke; det var temmelig ubehageligt for de danske, da de tyske nemlig forsøgte paa at kujonere dem. Paa Rejsen havde de saaledes forbudt dem at tale dansk -. Et Par Dage efter Ankomsten til Pawlowo gik Fred. Rudbeck og et Par andre ned til Kommandanten og klagede over, at “Slesvigerne” var udtaget paa denne Maade. Det havde til Følge, at en Skriver blev sendt ned, som gik igennem Lejren og spurgte: “Er De alle Slesvigere?” – altsaa uden at spørge hver enkelt -. “Ja!” blev der selvfølgelig raabt. – De danske Fanger gjorde Vrøvl over denne sindssvage Fremgangsmaade, og nu kom en af Officererne selv over i Lejren og spurgte hver enkelt: “Er De født i Slesvig, og er De dansk?” Nu svarede de allerfleste Nej; den første (Bennedsen?), der svarede Ja, havde ogsaa nær faaet Klø af de tyske -.

Efter den herpaa følgende Udsortering blev dog stadig en Del Hjemmetyskere tilbage i Lejren; det gik godt et Par dage; men Juleaften begyndte de tyske at synge “Schleswig-Holstein meerumschlungen”, og dette vilde de danske ikke finde sig i. Det lykkedes dog ogsaa nu at skaffe Hjemmetyskerne bort. Men at det blev gjort, bebrejdede Fader Fr.Cl. meget bestemt.¹³⁰

[Hjemsendelsen fra Rusland 1918]

Medens Pastor Jensen siger, at Hjemsendelsen af Fangerne fra Rusland var hans Værk, hævder Fr.Cl., at Hjemsendelsen var Faders Idé, og at de kunde have kommet hjem et Aar før, hvis ikke Pastor Jensen ligefrem havde hindret det. Tyskerne havde da (i 1917) været i Lejren og opfordret Fangerne til at rejse hjem over Tyskland.¹³¹ Pastor Jensen vilde have, at Fangerne skulde “gøre deres Pligt” og følge denne Opfordring; Fr.Cl. protesterede imod dette, og det kom til et Brud mellem Pastor J. og Fr.Cl. og hans [ligesindede], der resulterede i,

¹³⁰ Se brev af 11.3.1916.

¹³¹ Efter det foreliggende fandt de tyske officerers besøg først sted i maj 1918, såfremt der ikke var tale om flere besøg.

at Fr.Cl. og 4 andre forlod Lejren.¹³² – Pastor Jensen havde ved den nævnte Lejlighed sagt: “Jeg kan som en Præst, der tilhører en neutral Magt ikke holde Dem tilbage fra at følge denne Opfordring.” Nogle rettede sig efter dette: Snedkermester Wolff, nu Hellerup, Boy Jørgensen, Løjt, og en Mand fra Kobberholm tog hjem over Tyskland; det gik godt, fordi Revolutionen kom straks, da de kom hjem; ellers var de uværgelig kommet direkte til den franske Front.¹³³

Kejserinde Dagmar og de Sønderjydske Krigsfanger.¹³⁴

Mange af dem kan takke hende for, at de er i Live.

Interview med Dr. Fritz Clausen, Bovrup.

Det vil huskes, at det var paa den afdøde Enkekejserindes Initiativ, at en Del af de sønderjydske Krigsfanger, der opholdt sig i Rusland, blev samlet i en særlig Lejr, hvor der tilstodes dem forskellige Begunstigelser, ligesom det var Tilfældet i England og Frankrig.

– Hun har betydet overordentlig meget for os, udtaler Fritz Clausen, ja, det er ikke for meget sagt, at mange af os kan takke hende for, at vi er i Live i Dag. Det var overordentligt vanskeligt at faa samlet de sønderjydske Krigsfanger i Rusland i en enkelt Lejr, dels paa Grund af Landets uhyre Udstrækning, dels paa Grund af, at de tyske Officerer rundt om i Fangelejrene øvede passiv Modstand mod Sagens Ordning. Jeg vil antage, at der i alt var hen ved 300 sønderjydske Krigsfanger i Rusland, men det lykkedes kun at faa samlet 36 af dem i Lejren ved Pavlovo Posad, 60 Kilometer fra Moskva. Vi var Genstand for Kejserindens særlige Interesse og Omsorg, og selvom vi ikke havde det som i Paradis, var Forholdene dog langt, langt bedre end i egentlige Fangelejre.

Kejserinden var først Modstander af Planen.

Saavidt jeg har forstaaet, var Tanken oprindelig udkastet af københavnske Kredse, men de første Bestræbelser i denne Retning vandt ikke særlig Bifald hos Kejserinden, fordi det var blevet hende fortalt,

¹³² Det var FC og tre ligesindede, der i maj 1918 forlod lejren.

¹³³ I sine erindringer skriver FC, at de kom til Verdun (“Føreren har ordet!” 2003, s. 135).

¹³⁴ *Hejmdal* 15.10.1928.

at Kejsers Wilhelm skulde havde udtalt om Sønderjyderne, at de var tapre og gode Soldater, hvad der havde givet Kejsersinden den falske Forestilling, at vi var bleven tysksindede. Da Sagen blev nærmere forklaret for hende, vandt den fuldt ud hendes Hjerter, og den blev gennemført saa hurtigt og grundigt, som det i de Tidens Rusland kunde ske naar der var Tale om en Ordre fra allerhøjeste Sted.

Krigsfangen som Censor af sine Kammeraters Breve.

Den nævnte Lejr blev oprettet i 1915, og inden længe blev vi alle gode Venner med Lejrens Kommandant. Han fattede Tillid til mig, og det blev mig overdraget at udøve den fornødne Censur med mine Kammeraters Breve. Det skete jo undertiden, at de var uforsigtige og skrev Ting hjem, som helst ikke skulde frem, og dem maatte jeg saa stryge. Senere flyttedes vi til en anden Lejr i Pavlovo, hvor vi kom til at opleve Revolutionen, og hvorfra vi lidt efter lidt fik Friheden.

Hjem paa falske Pas til 6.000 Rubler Stykket.

Fra sidstnævnte Lejr fik vi Friheden 5 ad Gangen. En bolshevikisk Kommissær solgte falske Pas til os à 6.000 Rubler Stykket, og hen paa Sommeren 1918 var de fleste af os hjemme. Undervejs blev vi for Resten visiteret af tyske Torpedobaade og blev ikke lidet forskrækkede, da vi hørte, at der om Bord paa disse var Folk, der talte Sønderjydsk. Da vi tog Afsked fra Lejren i Pavlovo, udtalte Kommandanten til os: “I kan hilse eders Fædreland og sige, at det kan være stolt af slige Sønner.” Han var i det hele en flink Mand og lod os tydelig forstaa, at det var en meget højtstaaende Dame i Petrograd, vi kunde takke for den Undtagelse, der blev gjort os. Naturligvis skrev jeg til Enkekejsersinden og sagde Tak paa egne og Kammeraters Vegne for hvad hun havde gjort for os, og da hun senere kom hjem til Danmark, blev jeg tilsagt til Audiens paa “Hvidøre”. Hun talte da meget om Sønderjylland som det Land, hvor hun havde leget som Barn, det tabte Land, som hun aldrig siden havde gæstet, og hun vidste forbløffende god Besked med det hele dernede.

Som sagt, slutter Dr. Clausen, det er min faste Overbevisning, at mange af os skylder hendes Indgriben Livet, og det er kun beklageligt, at ikke flere af os kunde samles i denne sønderjydske Lejr. Som et lille Eksempel paa, hvordan det gik mange af de andre kan jeg nævne den Skæbne, der overgik af mine Kammerater, som vi fik opsporet i

et Kuldistrikt kangt borte, og som fik Tilladelse til at rejse op til os. De var saa syge og udsultede at en døde undervejs, en anden laa i to Dage under Rejsen bevidstløs paa sine Kammeraters Knæ, en tredje døde i den sønderjydske Lejr, og den fjerde var den eneste som slap helskindet igennem. Det var Sadelmager Andersen i Møgeltønder.

Hverken han eller jeg – eller nogen af de andre, der var med i Rusland, vil nogen Sinde glemme, hvad vi skylder “den højstaaende Dame i Petrograd”, som hun benævntes overfor os.

SUMMARY

JOHN T. LAURIDSEN: “...at that time you had to be able to stand the sight of blood too”. Frits Clausen’s time as a Russian prison of war 1915-18.

Frits Clausen, the future leader of the Nationalist Socialist Workers Party of Denmark (DNSAP), was a Russian prison of war from 1915-18. The development that he underwent in captivity is examined through contemporary letters and later articles and reminiscences. He was forced to enlist in the German army as a professed Danish nationalist, and for him the war represented a possibility and a hope that Germany would lose, providing an opportunity for North Schleswig to be reunited with Denmark. He put this goal higher than other considerations, including the German orientation of Schleswigers, and his dislike of the Danish Social-Liberal Party was due in an inordinate degree to press releases from Denmark reporting the party’s half-hearted attitude to the North Schleswig issue. He also clashed with the Danish clergyman who was sent to minister to the prisoners of war from North Schleswig. The clergyman was more of an upright, neutral Danish official than a wholehearted advocate of the North Schleswig case. In this respect the clergyman was a disappointment in Frits Clausen’s eyes. His recommendation that the pro-Danish prisoners of war from North Schleswig should return to Germany to resuming fighting on the German side following the separate peace treaty between Germany and Russia was more than Frits Clausen could cope with. He went over the clergyman’s head and tried, together with a small number of like-minded individuals, to fight against Germany, but his attempt failed. In the course of his endeavours he developed a hatred of the new Soviet regime, as personified by the Marxist Jew, but in other respects had gained an excellent impression of the Russians, who he in no way considered to be an inferior people. On his return from Russia he expressed his anti-Semitism and anti-Communism in various anonymous articles in the press. This was the first step towards keeping the promise, made to himself during his captivity, to dedicate his life to the struggle against Marxism.